

IRODALOMTÖRTÉNETI
KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

SZILÁDY ÁRON

A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA.

*

HETEDIK ÉVFOLYAM.

ELSŐ FÜZET.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1897.

TARTALOM.

	Lap
Az első magyar irodalomtörténetíró. (I. közl.) <i>Dr. Badics Ferencz</i>	1
Fazekas Mihály. (I. közl.) <i>Tóth Rezső</i>	16
Pasquillus. <i>Cantio apologica. Sz. Á.</i>	40
Petőfi »Idá«-ja	54
Adattár :	
Heyden Sebald gyermeki beszélgetései 1531-ből. (I. közl.) <i>Dr. Dézsi Lajos</i> ...	55
Adatok az iskolai színjáték és Felvinczi György életéhez. <i>Ferenczi Zoltán</i> ...	73
Révai Miklós levelei Paintner Mihályhoz. (VII. közl.) <i>Dr. Récsy Viktor</i> ...	86
Fábián Gábor levelei Édes Alberthez. (III. közl.) <i>Lévay József</i>	98
Kölcsey levele. <i>Dr. Borovszky Samu</i>	108
Jászai Pál naplója. (XIII. közl.) <i>Czékus László</i>	109
Ismertetések, bírálatok :	
<i>Endrödy S.</i> Kurucz nóták. (*)	118
Irodalomtörténeti Repertorium. Hellebrant Árpádtól	125

— — — — —

Az Irodalomtörténeti Közlemények a Magyar Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztő felelős

Szerkesztő lakása : *Halas.*

AZ ELSŐ MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETIRŐ.¹

— Pápay Sámuel élete és irodalmi működése. —

(Első közlemény.)

Régebben elvállalt irodalmi kötelezettségeim s másfelől hivatali elfoglaltságom által gátoltatva, csak most, jó két év múlva, jutok hozzá, hogy e helyen is megköszönjem a tek. Akadémiának azt a kitüntetést, hogy addigi szerény irodalmi munkásságom révén tagjai sorába kegyeskedett iktatni.

Midőn székemet elfoglalom, irodalomtörténet-írásunknak némi mulasztását igyekszem helyreütni: egyik rég porladó munkása, *Pápay Sámuel* emlékének felújításával. Működése a múlt század utolsó s a jelennek első tizedeire esik, tehát arra az időre, midőn nyelvünk szabályai, helyesírása és stílbeli újításai körül a legelkeseredettebb harczok folytak. Pápay a nagy harczban egyenesen nem vett részt, de mind munkáiban, mind leveleiben nyomatékosan védte a maga álláspontját; s mivel eclecticus iránya mellett is inkább hajlott Verseggyhez és a nyelvújításnak is csak mérsékelt híve volt: Révai és Kazinczy győzelmes hívei utóbb szívesen elfeledték az egykor ellenfélnek tartott úttörőt minden érdemével együtt. A halálakor kiadott pár sornyi nekrológokon² kívül mostanáig nem jelent meg róla egyéb közlemény, mint a hetvenes években egy irodalomtörténeti kísérletben³ munkájának némi méltatása s az a kis életrajzi vázlat,⁴ melylyel néhai Pápay Miklós törvényszéki

¹ Székfoglalóul felolvastatott a M. Tud. Akadémia I. osztályának 1896. október 5-diki gyűlésén.

² Hazai s Külf. Tudós. 1827. 48. — Tud. Gyűjt. 1828. I. 122. — Iris 1828. 18. sz.

³ *A magyar irodalomtörténetírás ismertetése.* Ifj. Szinnyei Józseftől, Budapest, 1878.

⁴ Figyelő 1875. 39. sz.

biró, a rég elhúnytnak legidősb, megaggott fia, 1874-ben az Akadémia számára megküldötte atyjának az olvasótermünkben felüggesztett olajfestményű arcképét. Irodalomtörténeti kézikönyveink beírják nevének és főmunkája címének megemlékezésével.¹ — De ha majd teljesen megjelenik a »Kazinczy levelezése«: csupán a messterrel váltott leveleiből is ki fog tűnni, hogy kora ifjúságától fogva mily meleg érdeklődéssel kísérte nyelvünk és irodalmunk fejlődését; mily buzgón olvasta, mily lelkesedéssel magyarázta alig ébredező irodalmunk szerencsésebb alkotásait; mennyi igyekezettel dolgozott a közigazgatás és törvénykezés nyelvének megmagyarosításán, majd az első rendszeres magyar irodalomtörténet megírásán; ki fog tűnni onnét, hogy a »tisztá lelkű« Pápay — a hogy őt Kazinczy nevezte — mint ember is egyik legműveltebb s legtiszteltebb alakja volt annak a körnek, melyben működött! A mikor egyre növekedő hivatali elfoglaltsága már nem engedett neki időt az irodalom művelésére, legalább terjeszti annak jobb termékeit, évtizedeken át gyűjtve az előfizetőket s jó tanácsokkal támogatva szerzőket és kiadókat. Végre megérhette, hogy ifjúságának szerelme, férfikora lelkesedésének tárgya: a magyar nyelv és irodalom művelése a M. T. Társaság felállításával biztosíthatni fog; ekkor a nagy alapítók hazafiságán buzdúlva, halála előtt pár nappal csekély vagyonából ezer ezüst forintot ajánlott fel az Akadémia tőkéjének gyarapítására.

Az úttörőnek nehéz munkája, abban a küzdelmes korban nyelvünk ügyéért buzgó lángolása mindenesetre megérdemlik, hogy emlékezetét ne hagyjuk feledésbe borúlni. Élete, fejlődése s működése rajzához az irodalmi barátaival folytatott levelezésen kívül mindössze a családi könyv- és levéltár, továbbá néhány anyakönyv, meg az egri érseki s veszprémmegyei levéltár nyújtanak némi hézagos anyagot.

Ezek szerint —

I.

Pápay Sámuel 1770. márczius 8-dikán született a Balaton-Füred közelében fekvő Felső-Örsön, Zalamegyében, hol atyja akkor református iskolamester volt,² s csak egy évvel azelőtt került ide

¹ Legújabbban az Athenaeum *Képes Irodalomtörténetének* II. 264—267. II. e. sorok szerzője írt róla részletesebben, arcképét is közölve az olajfestményről vett másolatban.

² Atyja följegyzése szerint: »Tertius filius natus Samuel Ao 1770. 8.

a veszprémmegyei Rédéről. Családjuk különben Győrmegeből eredt s egyike sem azoknak, melyeket Nagy Iván *Magyarország családjaiban* felsorol.¹ Az a bizonyosságlevél, melyet Sámuelünk atyja, Pápay János, és testvérei: József, kivel együtt még Rédén laktak, és Sámuel, ki ekkor debreczeni tanuló volt, Győrmegettől régi nemességük igazolására kértek, az 1714. és 1725-ben hiteles okiratokból bejegyzett adatok alapján összefoglalja egész múltjokat. E szerint ősük, Pápay Mihály, Rudolf királytól kapta a nemességet; ennek egy század múlva utódai: István, János, György és András 1714-ben a győrmegei Felpéczen laktak.² Közülök György, Sámuelünk dédatyja, később a veszprémmegyei Csöglére kerül, fia János pedig Szentkirályra.³ Ez utóbbiról az 1769-ben kelt bizonyosságlevél már mint elhúnytról szól; s talán éppen az örökösödés körül támadt kétség a más megyéből ide szakadt család nemessége iránt, s ezért kérték annak kiadatását.

Győrmege 1769. ápril 26-diki közgyűléséből kifolyólag készséggel teljesíti a kérelmet, Veszprémmegye pedig 1769. július 13-dikán Pápán tartott közgyűlésén hirdeti ki: hogy annak alapján a három Pápay-testvért fölvevették a megyei nemesek sorába. — Ez a két dátum más adatot is szolgáltat kezünkbe. Sámuelünk atyja először mint rédei s másodsor már mint felsőörsi lakos

Martii.« — A felsőörsi ev. ref. egyház anyakönyvében pedig: »Die 15. Martii Pápai János F. Örsi oskolamester fiatskája megkereszteltetett Sámuelnek.«... (Következik a keresztatyák és anyák névsora.)

¹ Nagy Iván az id. m. IX. kötetében hat Pápay-családot sorol fel, kik közül az 1., 5. és 6. Erdélyben, a többi Pest, Nógrád és Gömör-megyékben szerepelt. Nagy I. találomra (stán e családból származott P. S.) a 3-dikba sorozza Pápaynkat, de ez a család III. Károlytól kapta nemes-levelét s címere magyar vitéz, míg P. S.-é: jobbában kardot tartó kétfarkú oroszlán, alatta három dombon három liliomszál.

² Győrmegeének 1754. nov. 25-dikén kelt nemességi lajstromában a birtokos nemesek közt: Pápay István, az armális nemesek közt: Pápay István, György, János, Mihály és András neve fordul elő. Ezek nyilván a főntebb érintett testvérek. Orsz. Levéltár.

³ Az eredeti, latin nyelvű bizonyosság-levél a család birtokában. — E szerint a családi leszármazás következő:

Mihály (ki a nemességet kapta Rudolftól)

1714. Felpéczen: István, János, György (utóbb Csöglén), András

János (Szentkirály, 1769. már nem él)

1769. János (Réde, majd F.-Örs)

József (Réde)

Sámuel (debreczeni deák)

János, Katalin, Sámuel, Dániel, Lidia

József, János, István György.

említetik. Ide tehát 1769. tavaszán költözött. Egy sajátkezű régi följegyzése¹ körülményesen elmondja családi viszonyait: 1762. május 11-dikén esküdött meg feleségével, Kis Katalinnal, Takácsiban; első fiuk: János 1763-ban született, második gyermekük: Katalin, 1767-ben, a 3-ik: Sámuel 1770-ben már Felső-Örsön. Még két gyermekük lett később: 1778-ban Dániel és 1782-ben Lidia, de ezek már nem itt születtek. Sámuelünk atyja ugyanis csak 1774. végéig, legfeljebb 1775. tavaszáig maradt Felső-Örsön.² Elköltözése valószínűleg a papváltozással függ össze; otléte alatt ugyanis előbb Szalay János, 1770—1774-ig Márton István, a hasonló nevű pápai tanár s philosophiai író meg a szótáríró József atyja, volt a pap, s ő volt Sámuelünknek első keresztyja is. Ez a barátságos viszony teszi valószínűvé, hogy együtt mentek valami jobban javadalmazott helyre.

Innét kezdve másfél évtizeden át teljesen homályos a család élete. A múlt században még nem vezették mindenütt pontosan sem az egyházak, sem az iskolák anyakönyveit, s a hol megvoltak, száz év viszontagságai alatt ott is elhányódtak. Így sehol semmi nyoma sem Pápay János további rektorkodásának, sem a két Pápay-fiú: János és Sámuel iskolázásának, még ott sem, a hova biztos nyomok mutatnak. Elemi ismereteiket mindenesetre atyjoktól nyerhették, sőt talán többet is. Márton Istvánról (a pápai tanárról) életírói följegyzik, hogy grammatikai tanulmányait a — Felső-Örs szomszédságában fekvő — szentkirályszabadjai kisgymnasiumban végezte (1774. körül), mivel ez időtájt a dunántúli kerületnek fő, sőt még középiskolája sem volt.³ Nem lehetetlen, hogy a Pápay-fiúk is itt kezdték középiskolai tanulmányaikat; nyoma azonban ennek sincs.

Az első biztos adat e részben az, melyet Pápay Sámuel Kazinczyhoz írott első levelében maga említ, hogy t. i. a mikor testvérbátyja »az akkori subdelegata commissionál« volt, »1788—89-ben ő is Kassán járt iskolába.«⁴ Pápay János — ugyan e levél

¹ Egy régi könyv belső tábláján. A családi könyvtárban.

² Ezt egyéb adat híján abból következtetem, hogy 1774. okt. 10-én még előfordul neve az anyakönyvben pontosan felsorolt keresztkomák közt, de később nem, sőt 1775. decemberében már Tokos Sámuel *mester* neve említetik.

³ Új Magyar Athenás, Budapest, 1882. 274. lp.

⁴ Pápay Kazinczyhoz, 1807. jún. 2. — Közölve Kazinczy Lev. V. k. — A kassai iskoláknál különben — Stöhr Sz. gymnasiumi és Klekner A. akadémiai igazg. értesítése szerint — ennek sincs ott semmi nyoma.

szerint 1789-ben visszatért Veszprémmegyébe s utóbb mint az Eszterházy-uradalom devecseri ügyésze, szerető öccse karjai közt 1802-ben, java férfikorában, húnyt el.

Sámuelünket tehát minden bizonynyal bátyja vitte Kassára, a hol hivatala volt, s nemcsak Mentora, hanem anyagilag is segítője lehetett. Bátyjával azonban ő is hazament.

További iskolázásának s egész élete irányának kulcsát az a levele adja kezünkbe, melyet Pestről 1790. okt. 21-én intéz gróf Eszterházy Károly egri püspökhöz.⁴ Ebben mély alázattal köszöni meg neki »azon eránta érdemetlen eránt való atyai szorgalmatoskodást, mely által — a püspök — őt szárnyai alá venni s Egerben országunk törvényének tanulása végett küldeni kegyelmesen méltóztatik«; igéri, hogy »ezen gratiára magát tehetsége szerint érdemessé fogja tenni«; végül a püspök »kegyelmes parancsolatja szerént szükségeinek feljegyzését« mellékelvén, »kegyes resolutióját fiúi bizodalommal várja« — mint »legkisebb szolgálja és *convertitája* Pápay Sámuel.«

Ez a levél sok mindent megfejt. A tudományszomjas ifjú, ki már közel jár tanulmányai befejezéséhez, Kassáról hazatérve, egyszerre segítség nélkül marad. Atyjok már alkalmasint elhalt, ha élt is, szerény jövedelméből alig telhetett idősb fia taníttatására is; az ifjabbról már ennek kellett gondoskodnia, hazatérte után pedig valószínűleg az egész árván maradt családról. Hová forduljanak több reménységgel, mint Pápa és környékének mindenható urához, Eszterházy püspökhöz, az egri lyceum nagynevű alapítójához s pompás palotája és számos templom bőkezű építőjéhez, kit nemcsak püspöki megyéjében, hanem családi uradalmaiban is sokan áldottak kimeríthetetlen jótékonyágáért. De az ő pártfogásának ezúttal föltétele volt a törekvésökben igen derék, de — református vallású ifjakkal szemben. — A nagy királyné rég meghalt, de a József felvilágosult korában is még mindig szívesen térítették főpapok és főurak egyaránt. Voltak, kik férfikorukban, előnyös állások anyagi hasznáért katholizáltak. A 19 éves Pápay Sámuel, reménytelen helyzetében, meghozza az áldozatot: elhagyja apáinak hitét csak azért, hogy iskoláit befejezhesse. Lelkiismeretét megnyugtató példa volt előtte elég, legközelebb Vályi Andrásé, kit Kassáról ismert s a ki áttérése után a magyar nyelv egyetemi

⁴ Eredetije az egri érseki levéltárban.

tanára lett Pesten.¹ Valószínű, hogy bátyja is ekkor katholizált, különben alig lehetett volna a püspök uradalmi ügyésze.

Igy került Pápaynk — Eszterházy püspök támogatása mellett — előbb Pestre, majd ugyanannak gondoskodása és rendelkezése folytán a jogi tanulmányok végzésére Egerbe.

A két évi jogi tanfolyamot 179¹/₂ és 179²/₃-ban végezte, úgy a mint ígérte a püspöknek, legjobb tehetsége és igyekezete szerint. Szorgalmáról eléggé tanúskodnak máig is meglevő s vastkos könyveket tevő jegyzetei, melyeket Tóth József, Perlaky István s mások előadásai után készített,² továbbá az 179¹/₂ év első feléről fenmaradt classificatiója, mely szerint mind »ex iure naturae« mind »ex historia universali« I-ae classis 2-ik volt.³ A második év eredményére is önénizettel hivatkozik egy későbbi, Eszterházy püspökhöz írt levelében,⁴ mely szerint »nemcsak a törvényi tudományoknak, de a magyar nyelv és irodaloma tanulásában is, az iskolai exameneken nyilvánosságosan kimutatta előmenetelét.« Eszterházy püspök ugyanis az elsők közé tartozott, ki lyceumában a magyar nyelv és irodalom tanításáról gondoskodott. Pápay már e studiumnak meleg szeretetével jött Egerbe.

Ismereteseek azok a mozgalmak, melyeket a 80-as évek derekán József rendeletei visszahatáskép támasztottak. Az ébredező magyar hazafias érzelmeknek mondhatni feltámasztója s mindvégig élesztője legfőképp a hosszas szendergéséből felocsudó irodalom volt. A mikor Bessenyei a *Magyar Néző*-ben, (1777.) a *Magyarságban* (1778.) s a *Holmi*-ban (1779.) a magyar nyelv munkás erejéről, nemzetiségünket védő, tudományos előhaladásunkat ápoló hatalmáról egy évtizeddel azelőtt hazafias merengéssel írt, mindaz kezdett egyre erősödő közmeggyőződéssé válni. Ányos, Baróti Szabó Dávid, Rajnis, Dugonics, Horváth Ádám, Gvadányi az irodalomban ápolják, Szacsvey Sándor, Péczeli József s mások a folyó-

¹ Vályi Andrászt Kazinczy vitte Kassára az elemi iskolákhoz, s gr. Török Lajos visitátorra tette. 1790-ben elesvén hivatalától, katholizált s a primás pártfogása mellett kinevezték egyetemi tanárrá. L. Kazinczy, Magyar Pantheon. 304. lap.

² Institutiones historiae univ., praelectae in Reg. Eppali Academia Agrimensi per adm. Rd. ac. cl. Dnum Jos. Tóth. 179¹/₂. — Instit. iuris naturae 179¹/₂. — Instit. politicae in. Epp. Acad. Agr. sub prof. Steph. Perlaki. 179²/₃. A családi könyvtárban.

³ Az egrí érseki lyceum levéltárában.

⁴ 1796. júl. 24. kelettel. Eredetiye az egrí érseki levéltárban.

iratokban izgatnak mellette, élesztik az iskolákban, gyűléstermekben, úgy hogy 1788—89-ben, midőn Pápay Kassán tanul, már lázban ég az egész magyar haza. A magyar nyelvért buzgó hazafias igyekezetnek éppen Kassán van az egyik gyújtó helye. Ott van akkor Baróti, Bacsányi és ott Kazinczy is; akkor indul meg közös szerkesztésük mellett a *Magyar Muzeum*, ép akkor bocsátja ki Kazinczy *Gessner Salamon Idylliumi*-t (1788) és a *Bácsmegyei levelei*-t (1789.) melyek révén ízléses finomságával szinte egyszerre példaadó tekintélylyé emelkedett, sokoldalú műveltségével, vezéri szerepre hivatott egyéniségével pedig közfigyelemben részesülő tagja lett mind az irodalomnak, mind az előkelő társaságoknak.

Pápay — mint maga mondja — »a bátyja esmeretségénél fogva szintén, de csak messzéről, tisztelője volt Kazinczynak s már akkor kedvére mulatozott akkor kijött új munkáival s már akkor égni kezdett benne a magyar literatura tüze.«¹ — Hogy az akkor nagyobb számmal megjelent magyar könyvek közül főkép a Kazinczyéi érdeklik, nem csupán a magyar nyelv művelése iránt éppen Kassán felébredt általános érdeklődésnek s Kazinczy helyi nimbuszának, hanem annak a következménye volt, hogy Pápaynak már ekkor nem közönséges érzéke volt nyelvünk kifejezései, szokatlanabb fordulatai, újságai, szépségei iránt, s azt a Kazinczy munkái még fejlesztették. Fejlett nyelvérzéke, mondhatni nyelvtanulmánya már arra is képesítette, hogy a mások hibás kifejezéseit megjavítsa. Ivánkai Vitéz Imre éppen akkor fordítja le Duschnak híre kapott *Orestes és Hermione* című munkáját,² s Pápaynkkal iratja le sajtó alá; de ez meg nem állhatja, hogy a nyelvérzéke szerint hibás kifejezéseket meg ne igazítsa.³

Midőn a fővárosban tartózkodik, az itt 1790-ben lefolyt mozgalmas jelenetek bizonyára szintén nem múltak el rája nézve hatástalanul, s ha szűk erszényéből nem telt, talált módot az újabb magyar könyvek olvasására is. Ez az érdeklődés nem szűnt meg Egerben sem, sőt újabb táplálékot nyert annyiban, hogy immár rendszeresen előadva tanulhatta a magyar nyelvet és irodalmat.

¹ Fentebb id. 1807. jún. 2-diki levelében. — 1813. jún. 24-én Kazinczyhoz írt levelében ismét: »Én téged 1789-ben mint deák, csak távolról tisztelve láttalak.«

² *A tisztla és nemes szerelet ereje. Orestes és Hermione.* Ford. Ivánkai Vitéz Imre. Kassa 1789. Kazinczynak ajánlva s ennek feleletével.

³ 1807. jún. 2. levelében maga elmondja ezt Kazinczynak.

Gyér adataink arra mutatnak, hogy magára hagyatva is megfelelő kört talált magának s szorgalmasan művelte magát. Egyik könyvének, a Baróti Szabó Dávid *Kisded szótár*-ának belső lapjára ezt írta: »B. Révay László törvénytanuló társátul barátság jeléül kapta P. S. 1792.«¹ Kazinczyhoz intézett egyik levelében pedig azt írja: »Dayka verseit is szeretnénk olvasni nyomtatásban. Jól esmertük egymást Egerben, ő mint kispap, én mint jurista.«² A három ifjú (de lehettek többen is) mindenesetre lelkes örvendezéssel buzdította egymást a magyar könyvek olvasására, nyelvünk szeretetére és lehető művelésére, s bizonynyal még azután is, hogy Dayka elhagyta az egri seminariomot. Legkedvesebb olvasmánya azonban továbbra is Kazinczy marad. Ennek *Diogenes*-e belső lapjára ezt írja 1793-ban: »Ezen munka olvasásának ajánlására csak az elég ösztön, hogy Wieland szerzette s Kazinczy magyarázta. Én-belé nem tudtam únni sokszori olvasásában.«³ Ez a tisztelet és szeretet Kazinczynak személyére is kiterjedt, s Pápay is azok közé tartozott, kik — 1794-iki elfogatása óta — a legnagyobb részvétellel kísérték a mester sorsát.⁴

Pápay ekkor már ismét Pesten volt. Eszterházy püspökhöz írt leveléből⁵ kitűnőleg ugyanis, Egerben szép eredménnyel végzven tanulmányait, »a püspök helybenhagyásából a törvényes folyamatnak tapasztalására a pesti kir. táblához jurátusnak jött.« (1793.) S Pápay az itt töltött három évet ismét nagyon szorgalmasan felhasználta a maga tovább-képzésére. Mint nagy csomó jegyzeteiből látszik, megszerezte a pesti egyetemi professzorok előadásait, főképp oly studiumokban, melyeket Egerben nem tanulhatott.⁶ A városban pedig bő alkalma volt magát tökéletesítenie a német nyelvben, melyet már valószínűleg Kassán kezdett tanulni. De nem kerülték el figyelmét az akkor folyó politikai, irodalmi s társadalmi jelenségek sem, melyekről utóbb a szemtanú közvetlenségével ír nagy irodalomtörténeti művében.

¹ A családi könyvtárban.

² Pápay lev. Kazinczyhoz 1809. ápr. 20. Közölve Kazinczy Lev. VI. k.

³ A családi könyvtárban.

⁴ Kazinczyhoz 1807. jún. 2-án írt levele végén.

⁵ 1796. máj. 14-én kelt er. levele az egri érseki levéltárban.

⁶ *Instit. hist. naturalis* univ. specialis, praelectae in R. Univ. Pestini per adm. Rd. ac. cl. Dnum. Lud. Mitterpacher. 1792. — *Instit. statisticae*, quas praelegente sp. ac perill. Dno Ad. Barics. 1795. scr. per S. Pápay protunc. I. T. Reg. Jud. Jur. notarium. — *Instit. iuris criminalis*, praeleg. sp. ac consult. dno Jos. Stur. 1795.

Főntebbi levelében, három évi pesti időzés után, jogi tanulmányaira és a kir. táblai törvénygyakorlatra czélozva, azt írja folytatólag a püspöknek, hogy »Isten kegyelméből ezen tapasztalásban már oly előmenetelt tett, hogy a prókatori hivatalnak elviselésére magát némüneműképen alkalmatosnak érzi, föltette tehát magában, hogy — megnyervén erre a püspök kegyes akaratját — a folyó (1796.) törvényes terminusban a prókatori censurát elvégezze s magát ezen hivatalra felesküttesse.« Eszterházy püspök siet helybenhagyni védencze szándékát,¹ s Pápay Sámuel sikerrel ki is állja az ügyvédi censurát.

Ennek végeztével Pápára megy. Itt veszi hírét az 1796. júl. 14-iki consistorialis gyűlés határozatának, hogy a püspök a nyugalomba vonult Pécsy András helyébe a hazai magánjog tanítására Nagy Jánost, a magyar nyelv és irodalom addigi tanárát nevezte ki, az utóbbinak széke tehát megüresedett.² Pápayban egyszerre fölébred az irodalom szeretetének régi tüze, s mivel ügyvédi diplomájának mint 26 éves fiatal ember hamarosan talán még úgy sem vehette volna olyan hasznát, hogy megélhessen, nyomban folyamodik a püspökhöz, hogy a megüresedett tanári székre őt nevezze ki. »Kérésének mintegy indító okául« csak azt az előmenetelét említi, melyet egri jurista korában nyilvánosan is kimutatott a magyar nyelvben és literatúrában; majd önérzetesen hivatkozik Pesten töltött éveire: »Pesten — úgymond — a tek. kir. törvénytáblánál mint jurátus miképen viseltem légyen magamat mind erkölcsömrre, mind a törvényi gyakorlásokra nézve, a mellett, hogy a prókátorok közé már voltaképen bevétetni érdemlettem, bővebben kitetszhetik az ítélőmesteri bizonyáglevélből, melyet ha Excellentiád kívánni méltóztatik, tek. kir. tanácsos és ítélőmester Mihályffy István úr kész mindenkor én felőlem kiadni.« Végül még arra is készséggel vállalkozik, hogy a pesti egyetemen »tanítói próbát tesz« a magyar nyelv- és irodalomból.³ De a püspök ezt nem kívánja, csupán a bizonyáglevelet kéri,⁴ a melylyel — úgy látszik — meg is volt elégedve, mert a szept. 12-iki consistorialis gyűlés jegyzőkönyve szerint: Pápay Sámuel neveztetett ki Nagy

¹ Eszterházy püspök levele Pápayhoz 1796. máj. 19-ről, feleletül ennek 1796. máj. 14. levelére. Mindkettő az egri érseki levéltárban.

² Az 1796. júl. 14. consist. gyűlés jegyzőkönyve. Az egri érseki levéltárban.

³ Pápaynak Eszterházy püspökhöz 1796. júl. 24-én írt levele. U. o.

⁴ Eszterházy püspök levele Pápayhoz 1796. aug. 1-ről. U. o.

János utódául 500 frt. fizetéssel.¹ Erről maga a püspök értesíti Pápayt, ki viszont »alázatos fiúi háladatossággal« köszöni meg annak »atyai nagy kegyelemmel teljes levelét.«²

A csak imént végzett 26 éves ifjúra nézve mindenestre igen kitüntető helyzet volt, hogy egykori tanárainak alig három év múlva — fizetés dolgában is³ — egyenrangú társa lehetett. Egyébként mint okleveles ügyvéd maga sem lépett tekintélytelenül a tanári székre, s készületlenül sem. A mi hézagot még ez utóbbi tekintetben észrevett magában, azt igyekezett lelkiismeretes munkával és lelkes szorgalommal kipótolni. E munkának eredménye az első magyar irodalomtörténet: a *Magyar Literatura Esmérete*, melyet utóbb (1808.) egri előadásainak kiegészítésével adott ki, s melylyel alább majd bővebben foglalkozom. Itt csak előadásának irányára s lelkeségére vonatkozólag említem meg, a mit Vitkovics Mihály, — Pápaynak megkülönböztetett kedvességű első tanítványa,⁴ — ír Kazinczynak 1811-ben, midőn új példányt kér tőle Gessner *Idylliumai*-ból, mert az övé a sok forgatástól már kopott, rongyos. »Ezt a munkát — úgymond — Pápay ajándékozta nekem, midőn tanítványa voltam. Megcsókolta és úgy nyujtá nekem: „Nesze Miskám, olvasd nyelvünkön a legszebbet.“ Ezt buzgón mondta ki. Valamint egyéb munkáiból, úgy leginkább ebből diktált példákat a stylus nemeiben.«⁵ Ez a pár sor híven jellemzi Pápaynak azt a, mondhatni szent lelkesedését, melylyel irodalmunkon, s azt az őszinte csodálatot, melylyel különösen Kazinczy munkáin csüggött. Ez a lelkesedés tanítványai közül bizonyára sok buzgó hívet szerzett fejledező irodalmunknak s a fogságban szenvedő Kazinczynak; ez a lelkesedés nyerte meg mindkettőnek, egyebek közt Ivánszky Antalt, Pápaynak későbbi utódját a magyar nyelv tanári székén, ki az ő oktatásai alapján folytatta tanításait,⁶ és Vitkovicsot, a

¹ Az 1796. szept. 12-diki consist. gyűlés jegyzőkönyve szerint: »in professorem vero linguae ac litt. Hung. denominatus est Dnus S. Pápay fori utriusque advocatus cum sallario. Ren. flor. 500.« U. o.

² Pápay levele 1796. szept. 22-ről. U. o.

³ Eszterházy püspök 1796. okt. 1-én értesíti Egerszeghy Imre kanonokot s a Foglár-alap gondnokát, hogy Pécsy András jogtanárt 500 Rfrt nyugdíj mellett a további tanítástól felmentette, helyébe Nagy Jánost, addig a magyar ny. és irod. tanárát nevezte ki, — »huic autem Egregium Samuelem Pápay cum sallario aequo 500 Rflor. substituerimus« etc. Az egri érseki levéltárban.

⁴ Pápay levele Kazinczyhoz 1811. szept. 18. Akad. kéziratár.

⁵ Vitkovics levele Kazinczyhoz 1811. decz. 24. Összes munkái II. k.

⁶ Pápay S. életrajzi vázlata (Pápay Miklóstól). Figyelő, 1875. 467. lp.

Kazinczy későbbi pesti triászának összetartó kapcsát. »Különösen köszönöm az Idylliumokat, — írja neki 1812-ben az új példány megérkezésekor, — melyek hajdan énnekem annyi boldog órákat szültek; lelkemet a magyar nyelvhez édesítették és nevedet nálam imádásban hagyták.«¹

Pápayt a tanítói buzgóság annyira elragadta, hogy a megszabott leczkéken kívül külön órákra is összegyűjtötte tanítványait.² Ennek azonban az lett a következése, hogy belefáradt a munkába, többször betegeskedett is. Ilyenkor eszébe juthatott, hogy az ügyvédi gyakorlat talán mégis könnyebb foglalkozás volna; közben — 1799. márcz. 15-én — meghal atyai pártfogója: Eszterházy püspök, kihez személyes hála fűzte; de ezután még másfél évig tanít. 1800. nyarán, az iskolai év befejeztével, hazamegy, fáradtan s megint betegeskedve. Talán kedvező kilátások is biztatták, elég az, hogy nem tért vissza többé Egerbe, lemondott a tanári székről.³ Ezt a lyceum directora 1800. szept. 5-én adja tudtára a tanároknak, s egyben javaslattételre hívja fel őket.⁴ A tanári-kar a rákövetkező héten Dusza József seminariumi praefectust ajánlja s neveztetí ki utódjául, azzal a hozzáadással, hogy »elődjétől kérjen utasítást a tanítás módjára nézve.«⁵ A tanári-karnak ez az utasítása is mindenestre elismerés volt négy évi buzgó működéséért.

1800-ban tehát Pápára költözködvén, itt ügyvédi gyakorlatot kezd. Nem telik bele egy év, már tiszteletbeli megyei ügyészszé nevezik ki Veszprémmegye főispánja.⁶ A pápai uradalmak örököse, Eszterházy Miklós gróf, jóhíreből és személyes érintkezésből egy-

¹ Vitkovics levele Kazinczyhoz 1812. jún. 29. Összes munkái II. k.

² Pápay S. életr. vázl. Figyelő i. h.

³ Pápay 1807. jún. 2-án Kazinczyhoz írt levelében így adja elő egri tanárkodása történetét: »Az én literaturai buzgóságom azt is cselekedtette velem, hogy ámbár engemet a természet a tanítói huzamos életre nem teremtett, ráadtam mégis magamat egy időre, felvállalván 1796-ban Pesten laktomban az egri akadémiában akkor üresen maradt magyar literaturai professzorságot, s minekutána négy esztendeig magamat kidolgoztam, egészségemnek is egy kevés romlásával, búcsút vettem a tanítószéktől 1800-ban s azóta hazám földén lakom.«

⁴ Az 1800. szept. 5-diki consist. gyűlés jegyzőkönyve: Dnus Rdiss. Director retulit verbaliter: Dnus S. Pápay lit. et linquae Hung. prof. cathedram suam reliquisse. Determinatur, — hogy a lyc. tanárok hozzanak javaslatba valakit. Egri érs. levéltár.

⁵ Az 1800. szept. 12-diki consist. gyűlés jkve. U. o.

⁶ Veszprém vm. jegyzőkönyve: 89. sz. 1801. jún. 15. A megyei levéltárban. Az esküt Pápay még ezen a gyűlésen leteszi.

aránt jól ismerhette a fiatal Pápayt, mert midőn a következő évben (1802.) meghalt ennek bátyja, utódjául, a deveçseri uradalom ügyészévé, a főispán pedig az 1804. jún. 18-iki közgyűlésen megyei táblabíróvá nevezi ki.¹ Grófjának bizalmát jó szolgálataival, páratlan igyekezetével mindenesetre teljes mértékben megnyerhette, mert pár év múlva, a mint alkalom kínálkozik, összes uradalmainak ügyeit rábízta. 1807-ben már azt írja Kazinczynak: »Polgári minémüségemre nézve Veszprém vármegyénknek táblabírája s a pápai, ugodi és deveçseri urodalmaknak első fiskálisa vagyok.«² Ez a gyors emelkedés legékezebb bizonyítéka Pápay derekasan végzett munkájának.

A mint biztos állást szerzett, 1805-iki farsangon családi tűzhelyt is alapított. János bátyja feleségének a hugát, a régi nemes családból származó Pókatelki Kondé Antóniát vette nőül, Duna-Szerdahelyről,³ s vele boldog házaseletet élt, melyet az Ég 1805-től 1824-ig hat gyermekkel áldott meg. Ezek közül azonban kettő még csecsemőkorában elhunyt s csak elsőszülött fia és lánya érték öregkort.⁴

Bármennyi dolgot adott neki a három uradalom minden ügyébaja, Pápay munkássága ezzel nem merült ki. Mint táblabírónak ott kellett lennie a magyar nemes ember forumán, a megyei gyűléseken s tevékeny részt vett annak munkáiban; munka pedig volt ott elég, főképp ebben az időben. Mozgalmas idők jártak akkor nemcsak itthon a hazában, hanem a napoleoni háborúk miatt egész Európában, s e mozgalom végső hullámai nálunk éppen Veszprém- és Győrmegeyékben gyűrűztek. De ez még csak pár év múlva

¹ U. a. 243. sz. 1804. decz. 11. »Dnus S. Pápay Dnii Papensis Fisc. Ord. per Exc. Dnum Supr. Comitem sub grem. adhuc congregatione die 18-a M. Junii a. c. celebrata pro gremiali Tlae Judr. Assessore denominatus et decretali gg. iuramento iam eotum obstrictus, isthic pro tali praenotatur.« U. o.

² A többször id. 1807. jún. 2-diki levélben.

³ Pápay levele Kazinczyhoz 1813. jún. 24-én: »Az én feleségem testben kicsiny, de szeretetben nagy, kivel utánad négy hónapra járulék Hymen oltárához.« (Kazinczy esküvője tudvalevőleg 1804. nov. 11-én volt.)

⁴ Saját régi följegyzése szerint gyermekei: 1. Miklós (szül.: 1805. decz. 5. † 1883. jún. 18.), 2. Zsuzsánna (szül. 1808. jan. 23. † 1874. szept. 2.). 3. Antal (szül. 1811. jún. 11. † jún. 14.), 4. Lajos (szül. 1812. aug. 2. † 1851. márcz. 6.), 5. Kálmán (szül. 1818. okt. 10. † okt. 27.), 6. Antónia (szül. 1824. apr. 8. † 1835.) — Kazinczyhoz írott leveleiben többször elragadtatva szól nejeről és családi boldogságáról; 1813-diki levélben gyermekeiről is azt írja: »jóindulatú s szeretetreméltó gyermekek.«

következett be, — 1805-ben hiába kelt fel a nemesség. Nem kevésbé érdekelte azonban a megyéket az ez évi országgyűlésnek a magyar nyelv ügyében hozott határozata, mely alkalmat adott Pápaynak irodalmi fellépésére.

Másfél évtized óta ez volt az első, nemzeti ügyünket előmozdító határozat, melyhez az udvar — a politikai események nyomása alatt — hozzájárult. Az 1790-iki országgyűlés az általános hazafias felbuzdulás mellett sem tudott többet kivívni, mint hogy a közép- és felső iskolákon rendes tárgykép tanítsák a magyar nyelvet, egyébként minden a régiben maradt, s a latin nyelv továbbra is megtartotta uralmát minden téren. II. Lipót halála s a francia forradalom kitörése hosszú időre eltemetett minden szabadabb mozgalmat, mely nemzeti ügyünk fejlődését bármi tekintetben előmozdította volna. Ferencz királynak az 1792. jún. 22-iki leiratban foglalt ígérete¹ csak az 1805-iki országgyűlésen vált némileg valósággá, a mennyiben a rendek legalább annyit törvénybe iktathattak, hogy ezentúl a törvényeket latin és magyar nyelven szerkesztik, a törvényhatóságok az udvari cancellariához szintén két nyelven írhatnak, saját hatáskörükben pedig, valamint a helytartó-tanácsához intézett levelezéseikben a magyar nyelvet használhatják. (1805. IV. tv. cz.) Nem sok volt biz ez, de — több országgyűlés hosszú s ingerült sérelmi vitája után — az első kedvezés, mely közörömet keltett, mert jobb idők hajnalodását jelentette. — Veszprém megye, mint az ország legtöbb megyéje, kész örömmel siet a törvényes engedelemmel élni: 1805. nov. 12-től kezdve magyarul vezeti közgyűlése jegyzőkönyveit, s magyarul levelez a helytartótanáccsal és a vármegyékkel is;² a rendek buzgósága annyira megy, hogy nemcsak országos követjeik útján s a többi megyéhez intézett körirataikban szorgalmazzák a magyar nyelv ügyét, hanem saját hatáskörükben elrendelik, hogy a magyar nyelv a megyei német és tót helységekben a mesterek által az iskolákban is taníttassék.³

Hamar észrevették azonban a megyéken, hogy a közigazgatási és törvénykezési kifejezések használatában nagy bizonyta-

¹ Ferencz király ekkor a rendek kérelmére megígérte, hogy a helytartótanács rendezésére kiküldött bizottságot utasítani fogja, mikép a jövő országgyűlésig javaslatot készítsen a magyar nyelv használatára nézve.

² Veszprém vm. 1805. nov. 5. jegyzőkönyve. A megyei levéltárban.

³ U. a. 1807. nov. 18-diki végzés. U. o.

lanság uralkodik: a régi magyar szók és szólásformák jobbadán feledésbe mentek, a fordított újak pedig nem voltak elég találók s mindenekfölött nem voltak műszó-jellegűek. Ezért Pestmegyében az a terv merült föl, hogy egy ilyen műszótár szerkesztése ügyében a megyék küldöttei a nádor elnöklete alatt tartsanak gyűlést. De ezt a kormány eltiltotta; a megye alispánja tehát köriratban kérte a többi megyét, hogy mindegyikök külön-külön készítsen javaslatot s majd ezekből fogják a szótárt összeállítani. Veszprém-megye 1806. szept. 1-i gyűlésén hozzájárul ehhez,¹ s bizottságot küld ki, ez viszont Pápay Sámuelt kéri fel a munkát elkészítésére, mint a ki a magyar nyelv és irodalomnak köztudomás szerint avatott ismerője volt s mint ügyvéd és táblabíró a közigazgatás és törvénykezés latin nyelvét is jól ismerte.

Pápay derekasan meg is felelt a bizalomnak. Míg más megyék egy-egy kis füzetkében legfeljebb többé-kevésbé kimerítő szójegyzéket adtak: ő előbb egész eljárásának tudományos alapját veti meg a bevezető értekezésben, s aztán közli a közigazgatás és törvénykezés minden ágára kiterjedő szótárt, melyet a megye »Észrevételek a magyar nyelvnek a polgári igazgatásra és törvénykezésre való alkalmaztatásáról, az oda tartozó kifejezések gyűjteményével«² cím alatt 1807-ben kiadott s minden megyének megküldött. Ő maga Kazinczynak küldötte meg, — »kötelességének tartván kis próbamunkáját Kazinczy mint szentelt magyar líterator előtt bemutatni.« Ezt a többször idézett, 1807. jún. 2-án kelt levelet a könyvvel együtt csak jó félév múlva kapta meg Kazinczy, de mihelyt hazaér, siet még az nap megörvendeztetni Pápayt azzal az elismerő nyilatkozattal, hogy »munkáját rég óta ismeri, becsüli, csudálja; szerencsésebben e tárgy körül senki nem dolgozott, senki nem dolgozhat.«³

Első munkájának ím e sikere, melyet Kazinczy előtt, bár senki sem illetékesebben, de már mások is méltányoltak, arra buzdította Pápayt, hogy egrí előadásait, melyeket mindjárt Pápára költözte után egyszer már sajtó alá készíttetett, most megbővítve s nagyobb készüllettel mégis világ elé bocsássa. Akkor azért tette

¹ U. a. 1806. szept. 1. tartott gyűlés. 70. sz. U. o.

² »Melyeket a haza eleibe terjeszt Veszprém vármegye.« Nyomatott Veszprém-ben özv. Számmer Klára betűivel. 1807. A megyékhez intézett ajánlólevél (előszó) 1807. Böjtmás hava 4-én Pápán kelt.

³ Kazinczy levele Pápayhoz 1808. jan. 5-én. Kezy Lev. V. k.

félre dolgozatát, mert időközben Révai a pesti egyetemre kerülvén, tőle vártak ilyen munkát, s hallatszott is, hogy előadásait ki fogja adni. Mielőtt azonban a várva-várt munka megjelenhetett volna, Révai meghalt. Most úgy gondolta, hogy a Révaiéval egyesítve adja ki a magáét; tett is ebben lépéseket, de végső határozatot nem kapott. »Ily körülményekben — úgy mond — neki biztatott ama literatúránknak csuda-buzgóságú előmozdítója, Takáts József, nagyszívű barátom, hogy munkámat venném elő, nézném által s adnám kezére, ő azt a *Magyar Minerva* oltalma alatt ki fogná bocsátani.¹ Kazinczy is megerősíti Pápayhoz írott levelében,² hogy Révai munkáját Tumpacher és Schedius professorok előbb vagy utóbb mindenesetre ki fogják adni, de azért buzdítja, hogy »ez őt ne tartóztassa a magáénak kieresztésében. Minél többen dolgoznak — úgymond — tárgyatok körül — annál nagyobb lesz a haszon, kivált midőn a tárgy körül oly kevés az előkészület.«

Pápay ennyi biztatásra csakugyan hozzáfogott a munkához s 1808. tavaszára »temérdek foglalatosságai közepett is« befejezte. Így jelent meg az első rendszeres, magyar nyelvű irodalomtörténet »*A Magyar Literatura Esmérete*« címmel,³ mint a *Magyar Minerva* IV-ik kötete, Pápay régi tisztelt s kedves barátja, Takáts József költségén,⁴ ki ezzel barátját egyszerre a számottevő literátorok közé emelte.

DR. BADICS FERENCZ.

¹ Mind az előzmény mind az idézet a *Magyar Literatura Esmérete* előszavában. 1808. márcz. 6. kelettel.

² Kazinczy levele Pápayhoz. 1808. jan. 5. Id. h.

³ »Irta Pápay Sámuel, vármegyei táblabíró s uradalmi fiskális.« I. kötet I. II. Rész. Veszprémben, Számmer Klára betűivel 1808. XIII. és 484. lp.

⁴ A *Magyar Minerva* a bőkezű Festetich György pártfogása mellett indult meg; de a gróf utóbb megváltoztatván szándékát, másra fordította a felajánlt összeget. Takátsot azonban hazafias buzgósága nem hagyta nyugodni, folytatta a vállalatot a maga költségén, egyik kötet jövedelméből fedezvén a másíknak költségeit. L. Takáts S.: *Péteri Takáts József életr.* 1890.

FAZEKAS MIHÁLY.

— Első közlemény. —

Egy olyan munka, mely hetvenhat év alatt több mint tizenkét kiadást ér, s elterjed a nép, hódít a műveltek közt; mely megiratása után nyolczvanhat esztendővel — mikor az irodalom oly rendkívülit haladt és emelkedett — még mindig kedves olvasmány, még mindig új kiadást ér, s diszes fényes kiadásáért egy egy előkelő újság hasábjain agítálnak: bizonyára még hosszú időre megőrizte szerzője nevét a feledéstől. Nem is lehet hát e Fazekasról szóló tanulmányt amaz immár divatos elegiai bevezetővel kezdenem, hogy »az irodalom egy elfeledett munkását« ragadjuk ki eddigi homályából. Lúdas Matyi historiáját »kunyhóban és palotában« mindenki ösmeri; rajta — mint *Geröcze Sándor* írta pár év előtt a *Budapesti Hirlapban* — »a gyermek kaczag, az ifjú lelkesedik, a férfi elgondolkozik; tele van bohósággal a bohónak, bölcsességgel a bölcsnek.« E hosszú népszerűség, mely állandó értékének is némi jele, vigasztalás egyszersmind, ha szerzője nevét és életét kevesen ösmerik is. Lúdas Matyi, mint népszimű, *Balogh István* gyenge átdolgozásában színen van 1838-tól 72-ig, harmincznégy esztendőn keresztül; *Tatár Péter* ponyvai átdolgozása mindig újabb és újabb kiadásban tizezrével terjed a nép között; s ez bizonyára nem az átdolgozók érdeme — mert ezek csak rontottak, — hanem terjedt az eredetinek még e torzok közül is kitűnő és felcsillanó őszerejénél, humoránál fogva.

Lúdas Matyi népszerű s kedves olvasmány ma is, mikor már megszűnt korszerű lenni; mikor irányeszmeje, mely régebbi nagy elterjedésének egyik főoka volt, nem izgat; mikor a cél, melyért iratott: a jobbágyok sorsán való javítás, fényesebben s gyökeresebben valósúlt meg, mint tán azt írója valaha gondolta. A költői irányművek legfőbb veszedelmét, hogy t. i. bizonyos idő

múlva, céljuk elérése után elévülnek, Fazekas kikerülte; kikerülte tárgya kitűnő költői feldolgozása által, mely mint tisztán ilyen is képes hatni és hódítani mindmostanáig. Lúdas Matyi határozottan egyik legsikerültebb magyar iránymű; célzata nem kiáltó, határozott tendenciája nem nyomja el benne a költői elemeket; jellemzése nem egyoldalú, mint az ilynemű műveknél többnyire szokásos; alakjai, meséje egyszerű és népies, naiv s épen azért hosszú életre alkotott. Értéke korával nő; nemcsak a nép s a közönség, hanem immár az irodalmi kritika is nagyra becsüli. Pár év óta, különösen forrására vonatkozólag érdekes kutatásokat tettek, s e vizsgálódások érdekes új eredményekkel gyarapították e tárgybeli ismeretünket, s ennek alapján pár figyelemreméltó új szempont is fölmerült.

Egyik ily főszempont, hogy Lúdas Matyit, mint demokratikus irányművet, iparkodjunk beleilleszteni azon irodalmi művek fejlődésének folyamába, melyek a középkori Eulenspiegelgel kezdve, forradalmakon, nagy átalakulásokon keresztül annyi célzatos munkával készítették elő, siettették s támogatták a demokratikus eszméket s intézményeket; tegyük meg legalább ezt a magyar irodalomra vonatkozólag, melyben Apáczai siker nélküli szavától kezdve, Bessenyeivel, Bacsányival, Fáyval, Fazekassal, Eötvössel, Aranyval s Petőfivel egy-egy határpontot jelölhetünk meg a nép jogainak fejlesztésére irányuló eszme harcokban.

Másfelől mióta Lúdas Matyi tárgyát több külföldi hasonló meséjű és hangú irodalmi művel hasonlították össze (Eulenspiegel, Mononcle Benjammal) s több szerencsés kutató a legkülönbözőbb külföldi mesékben, *Katona Lajos* pedig egy XVIII. századi francia fabliauban is felfödözte Lúdas Matyi meséjét: kétségtelenné vált, hogy nem maga Fazekas szerzette azt, hanem vagy olvasta, vagy mint mesét hallotta. Ez óta igen fontos szempont: úgy tekinteni munkánkat, mint az általános európai mesekincs egyik tagját, s keresni közvetlen forrását a külföldi s hazai népmesékben. Mily eredménnyel járt a kutatás: később látjuk.

Ez új szempontok kitűzése óta természetesen Fazekas élete felé fordul az érdeklődés; nyerhetünk-e belőle felvilágosítást eposza forrása felől; vajjon élete magyarázza-e költői fejlődését, stb. Sajnos, e tekintetben mindmostanig igen kevés az eredmény, s alig remélhető, hogy egyhamar gyarapodjék. Kéziratai — egy-két levelet s pár versének kéziratát kivéve — nagyrészen lappanganak

(kiadott verseinek kézírata egyáltalán nincs meg); kevés életrajzi adatai — miket halála után hatvan évvel szóbeli értesülések alapján állított össze *Mátray Lajos* — már ezért is igen bizonytalanok, megbízhatatlanok, s nagyon kevésbé jellemzik akár az embert, akár a költőt. Bár lyricus: halála után kiadott hatvanegynehány verse is csak a legáltalánosabb vonásokat adja jellemről; határozott egyéniséget nehezen tudunk belőlük alkotni. Pár hírlapi cikkek: ugyanannyi keveset érő dátum. Arra, hogy Fazekas szülővárosában, hol élete java részét töltötte, e tárgyban hosszabb kutatásokat tegyek, nem volt alkalmam; úgy is az ily kutatás — mint *Mátray* könyve mutatja — nem biztat sok eredménnyel; de nem is ez volt a célom. Feladatom és szempontom inkább írói jellemrajz, mint életírás, ámbar jól tudom, mennyire segítően ez amaszt. Célom: behatóan foglalkozni Fazekas költészetével, tudományos munkásságával, főművével, a *Lúdas Matyival*, forrásával, külföldi társaival, feldolgozásaival, irodalmi értékével stb. Ezekben életrajzi adatok keveset támogatnak. Mindazonáltal pár határozottan feltűnő jellemvonását a rövid életrajzban — mit mégis nélkülözhetetlennek tartok — igyekszem kiemelni; a részletes vonásokat, új adatok kutatását hagyom a jövőre.

I. FAZEKAS ÉLETE.

Fazekas Mihály született az 1766. év első (vagy az 1765-ik utolsó) napjaiban, Debreczenben. Mint a debreczeni református egyház anyakönyvéből kitűnik, 1766. január hatodikán keresztelték meg;¹ születésnapja nincs bejegyezve, azonban tekintve, hogy a még mostan is dívó régi szokás szerint az újszülöttet születése után nyolcz-tíz napra keresztelik, ez adat elég valószínű.

Apja, szintén Mihály, gyógykovács és állatorvos, anyja Nagy Mária. A Fazekas-család a XVI. század végéről származó régi nemes familia. A nemességszerző Fazekas István (»miskolczi« előnévvel) 1593-ban nyerte czímerét: a kék mezőben hármás domboról kiemelkedő unicornist, mögötte egy kéve búzával. A család az idők folyamán Gömör, Pozsony, Szabolcs és Zemplén-megyékben ágazott el, s írónk ez ágak egyikéből (biztosan nem tudni, melyikből) származott.² Fazekas különben — mint az a *Lúdas Matyi*

¹ Debreczeni ev. ref. egyház anyakönyve. V. k. 86. l. 1766. »Jan. 6. Fazekas Mihály, Nagy Mária F(ia) Mihály. Keresztapák: Bétyei Péter Ispotálybeli Cántor, Bende Sámuel, Körmöczy Zsigmond.« *Szilágyi Imre* úr szíves közlése. E dátumra — a forrás fölemlítése nélkül — az eddigi hibás évszámok helyett *Mátray* hivatkozik először.

² Nagy Iván, Magyarország családai, IV. 134. o.

szerzőjétől természetes, bár az ő korában elég feltűnő — sehol sem említi nemességét.

Szülőiről keveset tudunk. Mátray¹ — valószínűleg *Laky Imréné* úrnő, Fazekas közeli rokonának bizonyára még régebbi hagyományokra támaszkodó, de ép ezért megbízhatlan értesítése szerint — atyját fia nevelése felett szigorún őrkdő, puritán jellemű s aránylag művelt férfinak, anyját közmondásos gyöngéd, kényeztető asszonnak festi. Mi bizonyos e Petőfi-szülők rajzából, nem tudhatjuk; kétségtelen, hogy ha nem voltak is műveltek, gyermekeik, különösen egyetlen fiók neveléséről eléggé gondoskodtak. Vagyonuk volt; városi egyemeletes házuk, földjük, szőlejük bizonyára becsületes munka méltó jutalma. Mihályon kívül volt még három leányuk.

Fazekas gyermekségéről s ifjúságáról is kevés megbízható adatunk van. Azok a gyermekes csínytevések, miket *Mátray* — szintén csak másodlagos hallomásból — könyvében elmesél (tépett ruha, karmolt arcz, apja régi háromszögű kalapjával verébvadászat, fagyos éjszakán fapuskával, katonasapkában »örtállás« stb.) még pajkosságnak is mindennapiak, nemhogy belőlük Fazekas jellemére, kockáztatás nélkül, következtetéseket vonhatnánk. Korán kerül a debreczeni collegiumba, a hol kedvencz tárgyain, a botanikán s irodalmon kívül minden egyebet elhanyagol. Tekintve a múlt századi református collegiumok rendszerét: nincs sokat elhanyagolnia. Hogy jobban boldogúlhasson, szülei a collegiumba adják lakásra is. Ennek szigorú, puritán szelleme hinti lelkébe vallásossága, katonai kötelességszeretete magvait, ez tartja meg egyszerű tisztaságban erkölcsét; de ez teszi félszeggé izlését is, ez durvítja gyakran kifejezéseit, ez teszi elfogulttá városa iránt, ez fejleszti helyi hazafiságát, és ezért, hogy későbbi sokoldalú önszerzte műveltség után is van benne sok a Kazinczy által annyira gúnyolt »Debreczenismus«-ból. Korán tanul saját szorgalmából. Mint gyermek gimnazista kezd a francziához; később megtanúlja a német nyelvet is. Nagy buzgalommal botanizál; tanárának, a híres *Varjas*nak legkedvesebb s elkényeztetett tanítványa. Bizonyára sokat olvasgat. Hogy mik voltak első s legkedvesebb olvasmányai, — mi oly fontos egy író fejlődésének megfigyelésében, — nem tudjuk. A katonai pályára kora gyermekségétől úgy vágyódó ifjú talán Gyöngyösi munkáiból tanulta ösmerni a harczai erényeket, ostromot, hadi inséget, győzedelmeket. Jól ösmerte a classicusokat. Később a felvilágosító franczia irodalmat is tanulmányoznia kellett; hiszen lyrai versei közül is nem egy teljesen a Rousseau szelleme szerint való. A Mátray-közölte »ösmeretlen« versek — mik között több Ányos, Verseghy, Szentjóni Szabó, Csokonai s Kisfaludy Sándor műve — legalább tájékoztatnak Fazekas későbbi magyar olvasmányairól; ha csakugyan a Fazekas

¹ Mátray Lajos: Fazekas Mihály élete és munkái. Debreczen, 1888.

kézirata az a kis füzet, mire Mátray nem hoz semmi bizonyítékot. Tanárai, bár koruk legkitünőbb tanítói is, az egy Varjast kivéve nem sok hatással lehettek művelődésére. Varjason kívül *Sinai Miklós*, *Szathmáry István* s az ördöngösségéről szinte mondai alakká vált *physicus*, *Hatvani István*, a »magyar Faust« — ez utolsó, mint hatvannégy éves agg — tanították. Tanuló pályája 1782-ben hirtelen félbeszakad. A hevesvérű, anyja s Varjas kényeztetése miatt elbizakodott, atyja s többi tanárai szigorúságát nehezen tűrő tizenhat éves fiú, — a ki talán érezte tehetségét is s kétségtelenül megúnta a szűkkörű, egyhangú, kevés tudományjal jutalmazó collegiumi életet s öreg tanárai szigorúságát is, — valami csekély mellőztetés miatt összevész tanáraival, s a főiskolából, hol immár »auditor classis II.«¹ volt, otthagynva az egész tanulói pályát, 1782. ápr. 16-án kilép.

Ezután a fiatal fiú régi gyermekjátéka, pár éve komolyan szőtt s ki tudja mily ékesen ragyogó álma valósul meg: a kicsapott diák atyja haragjára, anyja kérésére nem hallgatva, katonának csap fel, mint később Kisfaludy Károly és Petőfi. Ki tudja, mennyi homályos vágy biztatta a gyermekkatonát; bátorsága, mit később a harcmezőn is fényesen tanúsít, dicsőségvágya, mely diadalokról álmadozik, mind erre a pályára csábították, dicsőséggel, emelkedéssel kecsegtetve, s lassan-lassan kiábrándítva.

Katonai pályája tizennégy évig tart: 1782–96-ig; belép mint tizenhat éves ifjú, a 84-dik lovasezredbe, s mint harmincz éves férfi főhadnagyi ranggal hagyja el. Katonáskodása kezdetén egy öreg huszárörmester, kit apja bízott meg, lesz Mentora, tanácsadója és vezetője. Ezredével bejárja Galicziát egész Ausztriát. 1784-ben tizennyolcz éves korában káplárrá, 1790-ben mint huszonnégy éves ifjút hadnaggyá léptetik elő. Barangolásai közben teljesen megtanul németül is. Egy ízben öreg — már megbékélt — szülői látogatására is szabadságot vesz. Mikor mint hadnagy, 1790-ben másodsor tér haza, szülői már meghaltak. Testvéreivel osztozik az örökségen, a szülei házáat eladja, földbirtokát bérbeadja, s huszonnégy évével visszatér a megszokott s még tán mindig kedves katonasághoz. Harczok is kipróbálják vitézségét: 1790. tavaszán a török háborúban Moldvába vonúl, s itt szövődik első szerelme egy oláh parasztleánnyal, a *Ruszánda-idill*, melyre később is szívesen gondol, s a Ruszándáról »a moldvai szép«-ről írt versében is felcsillan a szép oláhleány édes emléke. E hadjárat alatt lélekjelenléte s vakmerő bátorsága megmenti a várost megszálló magyarokat a felkonczoltatástól. Ez időben »folyt vére... érdemes hazája mellett«: egyik ütközetben hüvelykújját vágják le. 1796-ban részt vesz a francia háborúban: ezredével a Rajnág vonúl. Azonban ekkor már korántsem a régi lelkesedő katona többé; folyton növvő műveltsége, az új francia irodalom olvasása,

¹ 1781–2. Subscriptionális könyv, 530. lap.

ezeknek szabad szelleme egész gondolkodását átalakítják. A harcra-vágyó ifjú katona, mire harmincz éves férfivá válik, komoly, emberszerető, hadatgyűlölő »aufklärista« philosoph lesz, mint a Bessenyeiek, mint némileg Orczy Lőrincz, Báróczi s annyi más. A pálma, melyet pár év előtt Ruzsandjánál is többre becsült (»A puhának gyönyörűség, Pálma kell a bajnoknak«) kezd veszíteni értékéből, s a harcra ösztönző »hazai hűség« az általános emberszereteten olvad fel.

Megénekli a »*férje elestén kesergő özvegyet*«, francziából lefordítja »*Egy anya táborba induló fijához*«, s annak keservét »*fija halálán*«.

Ez átalakulást teljesen megerősíti az a kis történet, mit tudtomra először *Szűcs István* jegyzett fel. Fazekas francia hadjáratában¹ csapatjával egy francia városba nyomul, melyre szabad sarczólást engedélyeztek. Fazekas »bemegegy egy úri házhoz, s annak igen jeles könyvtára szemébe tűnván, a könyvtárból kiszemel egy jeles könyvet, asztal mellé ül, s olvas a könyv mellett addig, míg eltelik a sarcz ideje, s akkor a könyvet visszateszi helyére, s meghajtva magát, kifelé indul. E nemeslelkűségen elámúlva, a háziúr erőnek erejével egy értékes zsebórát tukmált Fazekasra emlékül.«² E modor, mely szép fényt vet Fazekas nemes lelkére, csakis a felvilágosult philosoph modora.

Igy átalakulván Fazekas egész gondolat- és jellemvilága, melyben a harci dicsőségvágyból immár csak a kötelességérzet, az elszánt vitézségből csak a szigorú fegyelem maradt meg, könynyű volt ott hagynia tizennégy éves pályáját. 1796. végén mint »nyugalomra lépett Cs. K. Felhadnagy«³ tér vissza Debreczenbe s kezd új élethez. Nagy megkönnyebbülés számára a katonaság elhagyása. Két »bútsúének«-ben mondja el végbúcsúját vitéz barátaitól s az egész hadi élettől. Hírért, dicsőségért »nem kínlódik többé«, »józan eszét bajnoki gondolat nem gyötri, »nem akar keze ontani vért«, s polgári méltóságát nem adja egy »hérósságért« sem.

Ily változott s megkönnyült hangulatban kezdődik Fazekas debreczeni új élete. Életmódját ujjonon rendezi be; szüleinek eladott háza helyett újat vesz, szép kerttel, melyben kedves virágait, bokrait ápolgatta, lugassal, melyben barátaival, különösen Csokonaival szokott volt elbeszélgetni »egy kancsó jankai mellett.« Szőlőt is szerez az Érmelléken, földeket vesz, s élete a természetben gyönyörködő s kora gondolatait megértő philosoph élete lesz, ki elég módos arra, hogy vagyorának csak gyönyörűségeit lássa, s eléggé tapasztalt és kiábrándult, hogy kedélye ez új idyllikus életnek csak

¹ Szűcs s utána Haraszti (költészetünk új népies iránya) hibásan 1813-ra teszik.

² Szűcs István: Szabad kir. Debreczen város történelme, 1871. III. k. 979. o.

³ Tud. Gyűjt. 1828. III. 127 l., s nem mint »huszárszázados«: Ferenczy-Danielik: Magyar írók. 1856. I. k. 135. l., s Kulini Nagy Benő: Csokonai Album 1861. 223. o.

örvendeni tudjon. Élete ezentúl egyszerű és nyugodalmas; kisebb városi és collegiumi tisztségekkel tisztelik meg: városi esküdt¹ majd a város és a reformatus Collegium »perceptor« (pénztárnoka) lesz, s ő e tisztségeket, ha nem is a legnagyobb kedvvel, annál nagyobb lelkiösmeretességgel és pontossággal töltötte be. Gyönyörűségét, apró élvezeteit hivatalán kívül: kertjében, szőlejtében s kevészámu barátiban találta. Részt vesz városa közügyeiben, s hévvel védelmezi is azt, ha kell, pl. az Árkádia-pörben; csakhogy lelke nem itt keres állandó élvezetet. Azon pár barátjával, kik Debreczenben érdeklődtek az irodalom, az európai események s a tudomány iránt s tudtak simulni nem könnyen hozzáférhető természetéhez. Kis Imrével, ki szintén részt vett az Árkádia-pörben, Szentgyörgyi orvossal, a költői hajlamu Domokos Lajos főbíróval, s különösen Csokonaival (kihez három versét intézi s halálát is versben siratja), és sógoraival, Diószeghy és Földivel szívesen beszélget irodalmi s társadalmi kérdésekről, e két utolsóval különösen természettudományi, botanikai tapasztalatairól. Megösmerkedik s levelez is Kazinczyval, s ez másokhoz írt leveleiben is gyakorta emlegeti »Főhadnagy Fazekas Mihály urat.« A nagy európai események, a francia forradalom s Napoleon pályája élénken érdeklik s felháborítják. Figyel a fejlődő magyar irodalomra, s a *Mondolat* létrejöttében is része van. Francia irodalmi ösmereit is bővíti; barátja, Csokonai kölcsönadja újabb s régibb francia könyveit² s olvassa a korabeli német irodalmat is.³ E mellett folytatja költői, megkezdi tudományos munkálkodását. Megírja Lúdas Matyit s dolgozik Fűvészkönyvén is. Érdeklődik egyháza iránt: több vallásos versén kívül ír egy szép dicséretet a debreczeni énekeskönyv számára (127. dics.) Tevékeny, elfoglalt élet képe ez; egy oly emberé, ki hasznos munkában keres elszóródást, élvezetet.

Legfőbb örömét azonban kertjében, gazdaságában leli. Bokrait, virágait Tompára emlékeztető szeretettel gondozza. Gyermekekori szenvedélye: a botanizálás immár tudományos czél lesz előtte, s míg kertjében növényeit ápolgatja, fejében a »Fűvészkönyv« terve fogan meg. Természetszeretete gyönyörűséggé változtatja e nehéz tudományos munkát, viszont tudományossága nem ritkán költőietlenné természeti leírásait. E csendes, egyszerű, philosoph életet legszebben festi egy ily leiró költeményének végső pár sora:

»Hogy Márstól végkép búcsút vettem,
Nyugodalmat itt kerestem,
Mások baját nem irigyelve,
A természetet énekelve.
Ott, egy kis bodzafa árnyékában
Emelkedett szívem magában.

¹ A debreczeni halálozási anyakönyv V. k. 421 l. bejegyzése szerint.

² Szépirodalmi Szemle I. 348.

³ Schillert mindenesetre ösméri; két verse: A grófnévá lett kertészlány s A violához, németből van fordítva.

Szép nyughelyeim! virúljatok,
 Kellemes árnyékot adjatok,
 Hol vídulásomat lelhessem,
 S kis lantom kedvemre pengessem.

A botanika mellett különösen az astrologiával foglalkozik, inkább a tudós műkedvelő érdeklődésével, mint magasabb tudományos célból. Általában tudományos és irodalmi ösmeretei magasan felülemelkednek a »debreczeni« s az akkori közönséges műveltség színvonalán; s tekintve, hogy ezt egy tizenhat évétől harmincz éves koráig fegyvertforgató katona önművelés útján szerezte: méltó kiemelnünk lelkesedését s szebb cél felé törő kitartását.

Azonban Fazekas tudománya, irodalmi ösmeretei, tapasztalatai már ekkor bizonyos határozott philosophiai nézetekben olvadtak össze, melynek alakulására kétségtelenül a francia új eszmék hatottak leginkább; philosophiai gondolkodás, mely felvilágosult és demokrata, a nélkül hogy radikális lenne vagy a vallásosságot kizárná. Lyrai verseinek egész sora jellemzi e gondolatokat. Nem tekintve a fentebb említett csatagyűlölő, emberszerető, »harczdalokat« (különösen »Egy véres ütközet estvéjén« címűt) több kisebb-nagyobb versében hol egy-egy célzásban, hol kifejezetten formálódik szabadelvű philosophiája. »A Debreczeni első kalendariumba, melyből az időjövendölés kimaradt,« s a »Debreczeni kalendarium második kiadása eleibe« az elég kicsinyes alkalomhoz mérten egész föllengző páthoszszal énekel a »világosság kiderült koráról,« a »szabad értelem szent hevéről,« s ódai lelkesedéssel fordul a magyarsághoz:

»Oh dicső nemzet! Te ki hajdanában
 A vitéz korban egekig ragyogtál.
 A világosság kiderült korában
 Éjbe maradnál?

Azonban mindenekfölött két verséből: »Az alpesi bölts« s »A bölts« címűekből tűnnek ki Fazekas aufklärista gondolatai. Az elsőt Voltaire oskolájához tartozó francia költőből, *Jean François de la Harpe*-ből (1739—1803.) fordította;¹ a másik is bár eredeti, teljesen a francia philosoph költők vizshangja. Alcidon, az »alpesi bölts«, kit

..... a városi lárma
 S udvari pompa fogák azelőtt zabolán; a hiúság
 És alacsony nagyság tetszett neki; a csunya vétkek
 Tsalszavait követé; minden tsábitni valókat
 Megpróbált, minden rászedte. —

¹ Az eredeti: *Oeuvres de M. de La Harpe. Paris chez Pissot, 1778. Tome II. 76 oldal: Le philosophe des Alpes. ode, 1763.* Fazekas fordítása — bár az eredeti rímes alexandrinjeit hexameterrel s asklepiadesi strófával cseréli fel — korához képest igen sikerült. E vers 13-dik strófáját veszi Csokonai is jeligéül munkái elé.

most, magába vonúlva, az Alpések közt, a szűz természet ölében
kis erdei lantján éneklí meg a természetet:

»Bejárhatatlan nagy hegyek! a komor
Télnek s szeleknek honjai!
Sötét s le tsonkúlt oszlopi a koros
Fatörzsököknek, mellyek az érdemes
Vénségnek álló képi vagytok:
Nektek akar szavam énekelni.

E lelkesült apostrophe után a voltairei gondolatok egész
tömege özönlik:

»A városokban, e sivatag között
Tsergő pataktól távol, az emberek,
Törvények, erköltsők, szokások
Lántzaival lekötözve nyögnek.

Álképbe jár ez, járom alatt amaz,
A halgatagság vétkeinek kiki
Óltárt emel s mint Istenének
Áldozik ostoba áldozattal.

A kik buzognak még ősi jussokért
Oh had idézzem nagy hegy elődbe! hol
Bátor, szabad, termékeny, éles
És nagy az emberi elme, mint te.

Azt képzelem hogy tsútsaidon vagytok,
S itélem onnan széltire a világ
Sorsát, gonoszságát, hibáját
S tetteit ez nagy amaz királynak.

Te a kerengő századok ostromit
Merőn lenézed: mink, kik az életet
Érezni tudjuk, büszke göggel
Férgék alá nevelünk takarmányt.

El nem fetsérlem hát rövid életem
Tsekély mivoltát; légyetek oh napok,
S órák ti, kikben még lehellek,
A gyönyörű tudomány sajátí.

Hová igyekszel kis patakocska, kit
Láttomra szűl e nagy hegy? Eredj, eredj,
Majd partodon számlálhatatlan
Emberi közbajokat találhatsz.

Mondd ezt az önnön töreibe nyögő
Népnek, hogy itt, e serkedező erek
S mohos kövek mellett az ember
Boldog . . . stb. stb.

A rousseau-i »retournons à la nature« mily erős, tendentió-
zus viszhangja ez! Nem ily célzatos, de nem kevésbbé filozófiai
»A bölcs« című tizennégysoros kis verse:

»Függetlenségében lél a bölcs nagyságot,
S nevetí az arany jármos uraságot;
Ő a természetet szabadon vizsgálja,
A képzelt jót, szépet s igazat utálja.
Ő a legnagyobb úr az egész világon,
Felül ragyog lelke a mulandóságon,
. . . minden vagyonját szép tudományában
Tartja s megnemesült szíve jószágában . . . stb.

Próbb, de határozott célzásokat nem egy versében talál-
hatni. »A persa fejedelem« cz. erősen francia ízű paradigmájában
például vallásegynélőséget dicséri (»Főtörvénynek irassék: Minden
vallás országomban tiszteletben tartassék«), »A tavaszhoz« dicséri
a madarakat, kik »A kedves szabadért megvetik a gyanús kézzel
szórt eledelt«, sőt egy idylli rajzában (*Ki a boldog?*) egyenesen
a hazai jobbágy állapotokra van vonatkozás s némi szelid izga-

tás a füstpénz, dézsma és a taksapénz ellen, mikor t. i. a boldogság egyik főfeltételének tartja, ha az embert

. . . . . nem róják azért
 Hogy a kéménye füstöl
 Dézsmát sem ád, se taksabért
 S nem tarthat a betsüstől . . . stb. stb.

Philosophiai gondolkodásából folynak Fazekas politikai nézetei is, mikről felvilágosítást adnak Kazinczynak Cserey Farkashoz írt egyik levele (1806. máj. 29-ről), melyben fájjalja, hogy Fazekas »forró barátja a németnek,« s egy eddig kiadatlan kéziratosa verse, melyből — az előbbi adattal egybehangzón — nagy Napoleon-gyűlölete tűnik ki. E fontos vers — mert arra vet világot, mire nézve eddig a legkevesebb adat volt — Csokonaihoz van írva Révkomáromba, keltezve Debreczenből, 1802. feb. 17-ről. (Akadémiai kéziratár, Magy. Irod. levelezés, 4. r. 155. sz. XI. sz. levél.) Iratott abból az alkalmából, midőn Napoleon az öreg francia royalista költőt, *Ducis János Ferenczet* fényes ajánlataival (senátori állás és negyvenezer franc fizetés) sem tudta rávenni, hogy tetteit megénekelje. A hang drasztikus, kiméltelen, s nem csodálható ha Napoleon dicsősége idején nem adták ki.

»Ama nemzetek vérében
 Úszkált világzsivánnya
 Felpöffedt kevélységében
 Nézd el! még azt kívánja,
 Hogy harámbaságának
 Az a jutalma lenne,
 Hogy egy Homerus lantjának
 Ezüst húrján pengene.
 De elesnek szándékjoktól
 Ha ily poltzra kapkodnak
 A vérszopók, mert azoktól
 A múzsák undorodnak.

Tsak az emberi nemzetnek
 Felséges barátjai
 Lehetnek a tiszteletnek
 Valóságos tárgyai.
 Ők tsak azokról zenghetnek
 Halhatatlan hangjokkal,
 Kik az égre törekedtek
 Emberi virtussokkal.
 A Földi Geniussának
 Van tehát arra jussa,
 Hogy lantozzon árnyékának
 Egy hazánk Homerussa.

Fazekas philosophiai gondolkodását ösmerve, természetes, ha liberalismusa nem rajong a francia kényúrért, ha emberszerető lelke undorodik a »nemzetek vérében uszkáló világzsiványá«-tól, s örömet van azok pártján, kik a »vérszopók« egyesült erővel megakarták fékezni. Ezért oly »forró barátja ő a németnek.« E tekintetben egyforma gondolkodásu Csokonaival, ki szintén »vérszopó tigriseknek« nevezi a francziákat. (Özvegy Karnyóné, 1799-ből.)

Érdekes, hogy Fazekas ösmertetett »aufklärista« nézetei s rajongó természetszeretete mellett is ép úgy megmaradt vallásosnak, mint a hogy nem vált belőle áradó természet imádó, holott csak még pár lépés e philosophiai gondolat-menetben: biztosan e kor divatos, absztrakt, személytelen »természeti istenéhez« vezet. Fazekas ellenben vallásos, sőt némiképp felekezeti. Szép dicséretet ír a reformátusok énekes könyvébe (127. dicséret: *Oh mely nagy az oly ember boldogsága, kinek igazán gyüilt minden jószága . . . kez-*

dettel) s kiadott verseiben is nem egyből tűnik ki vallásossága. »A megégett Debreczeni nagy templom falai közt serkent gondolatait«¹ Istenhez intézett fohászszal végzi.

»Az én kis kertem« viharleírása a következő, vallásos gondolatokra vezet:

»Óh mely méltóságos szemlélet,
Mely egy rossz lelkűnek ítélet,
Kit a villám pattogván szélylyel,
Fenyegget megannyi veszélylyel,
Melyben a bölts tégedet fellél
Fő jószág, ki által minden él.
Áldván a természet jó atyját
Ki táplálja minden állatját.
Ki a láthatatlan párából
S sok ezernyi szerek lángjából
Felhőt hirdet a levegőben
S esőt ad alkalmas időben.

A »Szükségben segítség« félig keserű, de végül a halál utáni igazságszolgáltatásban megnyugvó philosophiája s az »Exsurge cor meum« emelkedett hangja szintén Fazekas mély vallásos érzésének bizonyosságai. Ez őszinte vallásosságot megmagyarázza ifjúkori debreczeni collegiumi élete mindennapos esti imádkozásaival, a folytonos templomba járással, miknek elmulasztása Csokonai egyik főbűnéül rovatott fel;² ez a puritán szellemű, szigorú collegiumi élet, mely benlakóit elszakította a várostól, mely erkölcselenségnek tekintette a tánczot, pipázást, danolást. E szellem, mely a maga büntelen, de egyszersmind szeretettelen ridegségében az egész akkori Debreczen közszelleme volt, vette körül Fazekas gyermek lelkét, ez óvta meg vallásosságát is, s ez fejlesztett benne — nagy tudománya és felvilágosultsága daczára is — némi kis felekezetiiséget. Érdekes, hogy e felekezetiiség verseiben nem nyilvánul, hanem ott, hol legkevésbé várnók: »Füvészkönyvében, melyből (Földi doktor *Kritikájá*-nak utasítása szerint) kiméletlenül kihagy minden oly »botránkoztató babonás« népies nevet, melyek a szentekről neveztetnek: Szent Antal virága. . . . Szüz Mária paputsa« stb.³ Azonban felekezetiisége is csak eddig a határig terjed, s abban nyilvánul meg, hogy részt vesz egyháza s a Collegium ügyeiben.

E pár vonásban, mit itt Fazekasról vázolni igyekeztem, körülbelül be van foglalva jellemének minden fővonása. Gyermekkorától neveltetésénél fogva vallásos; katonáskodása pontossá és kötelességtudóvá, a francia felvilágosító irodalom emberszerető, felvilágosult és demokrata aufkláristává nevelik. Ebből folyik a vérontó

¹ Debreczen 1802. jun. 11.-i leégését még két más írónk is leírta: Besse-nyei (Debreczen siralma) Keresztúri József, krónikájában.

² Sárváry Pál: Csokonai életrajzának töredék vonalai. Kisf. T. Évl. 1846. II. 383. l.

³ Magyar Füvészkönyv. Előjáró beszéd.

Napoleon iránt táplált gyűlölete is. Gyermekkori botanizáló kedve a férfiban komoly tudományos foglalkozássá érlelődik; tudomány-szeretete és lelkesedése ép oly őszinte, mint nagyobb czélok nélkül inkább kedvtelésből űzött költészkedése. Magába mélyedő természete kevés barátot keres, keveset talál, ám ezekhez hű, őszinte és bizalmas, kikkel alkalomadtán sokat és szívesen humorizál. Kész szolgálja a közügynek, egyházának, városának s védelmezője néha a kicsinyeskedésig is. Élénk megfigyelője minden új társadalmi politikai vagy irodalmi mozgalomnak, de nevelésétől, környezetétől befolyásolva sohasem túlzó. Innen mérséklete a szavadelvülésben, s mérsékelt álláspontja a nyelvújítással szemben. Mindenek felett a természetnek élő, nyugodt, szerény philosoph lélek, ki zajos ifjúsága s pár meghiusult ábrándja után inkább önmagában, mint magán kívül keresi a megnyugvást, a boldogságot. Általában nyájas és szeretetreméltó a másokkal való érintkezésben, de sokkal inkább philosoph, mint hogy nézetei gyakran ne lennének ellentétben a köztudatban levőkkel. Ilyennek jellemzi őt legalább Kazinczy, Cserey Farkashoz 1806. máj. 29-én írt levelében egyikében azon kevés soroknak, mik Fazekas jelleméről egyáltalán ránk maradtak: »A Főhadnagy Fazekas Mihály úr köszöntését gyönyörűséggel vettem. Nem szükség mondanom, hogy szeretetre méltó ember, noha sokban paradoxus, még pedig akarva az. Az a legnagyobb kár benne, hogy forró barátja a németnek. Ezt mondjad neki, ha még nálad van vagy meglátni találod. Csokonaynak kedves barátja s poetizáló s botanizáló társa volt, és Csokonay hozzája a lélek physionomiájában igen sokat hasonlított.«¹ Az az adat, hogy Fazekas Csokonayhoz a »lélek physionomiájában igen sokat hasonlított, úgy hiszem, ironkra emelő és dicsérő jellemzés. A »Pályám emlékezeté-«ben is kiemeli Fazekas »szelid lelkét,« ki a neologok s orthologok közt lebegve mindkét fél szeretetét megszerezte magának.² Csokonai hozzáírt versében szintén úgy jellemzi őt, mint »nagy lelket.«

» . . . a kinek Bellónától
Magasztalva van neve,
A gögösség hagymázától
Irtózván, kertész leve.
Ő, a tomboló vigságnak
Futja unszolásait
S egy félig fejlett virágnak
Lesi biztatásait.
Ő a fősvények sorában
A dögkintsekkel felhagy,
S hűgának társaságában
Gyöngvirág gyönyörökre vágy. stb.

Ezentúl Fazekas jelleme, a mint az a férfiban kialakult, keveset változhatott. »Paradoxus különcségei,« miket Kazinczy említ, korá-

¹ Kazinczy-levelezés, Váczi kiadása, 928. sz. levél.

² Pályám emlékezete, Abafi: Nemzeti könyvtár III. 52—53. l.

val talán terheesebb szeszélyekké nőtték ki magukat, s a magába-vonuló szigorú katonából idővel torzonborz deres bajszú félelmetes mogorva agg lett. Barátaihoz írott »*Végbútsú*«-jában maga is bevallja »sok hibáját és sok keserű óráját.« Legjobb barátai: Földi János († 1801), Domokos Lajos († 1803), Csokonai († 1805), Diószeghy († 1813) egymás után halnak el; annál nagyobb veszteség Fazekasra, mivel újak nem pótolják ezek helyét, s az öregedő költő mindinkább visszavonultan emlékeinek, tudományának s költészetének él. Később a tudomány s a költői hír iránti régi lelkesedése is lohadni kezd. Nagy ambícióval irt »*Füvészkönyve*« csak csalódásokat szerez,¹ *Lúdas Matyi*-ját 1817-ben név nélkül adatja ki, »mivel nemzetünknek erántunk való érzéketlensége engem is azzá tett minden betsület eránt, mely a nyomtatás útján nyerődhetne, de az úr engemet azért ne szánjon, mert Hypochondriacus nem vagyok, hanem tsak Magyar.« (Levele Kerekeshez, 1815. nov. 24-ről, Főv. L. 1888, 300. sz.) Munkálkodni azonban meg nem szűnik mind haláláig. 1819-től haláláig, 1828-ig nagy kedvvel szerkeszti a *Debreczeni kalendariumot*, az első magyar naptárt, melyből a babonás, »időjövendölés kimaradt.« Mindenik naptárba négyöt találós verset ír; egyik sem valami költői, mint ily nemben pl. a Kölcsey-féle rébuszok; betűkhöz ragaszkodó inkább, mint leleményes. Halála előtt két évvel 1826-ban csillagászati művét, a »*Tsillagórát*« adja ki, »*mellyből ki a jelesebb álló tsillagokat esmeri, az esztendőnek minden tiszta éjjelén és annak minden részeiben megtudhatja, hány óra és hány fertály legyen.*« E mellett szivesen buzdította és segítette a »tanulni szerető ifjuságot,« mint azt a *Magyar kurir* nekrológja megjegyzi.² A költészet sem hagyja cserben; egy két csendes dal, némi humorral átlengve, öreg korában is felzendül lantján. Hosszas betegségében, melynek szomorú végét bizonyosan jól sejtette s utolsó éveiben kedélyét is bizonyára ez tette komorrá, ha életén végiggondolt, öntudata méltán nyugtathatta meg. Epilógiában (*Kalendárium magyarázata után serkent gondolatok*) is evvel vigasztalja magát:

Hanem azzal mégis végre
Magamat megnyugtatom,
Hogy a közös segítségre
Volt mindég akaratom.
Ha mikor nem kellettem,
Én arról nem tehettem.

¹ Levele Kerekeshez, Főv. L. 1888. 300. sz.: »boldogult emlékezetű Sógorommal sok vajúdasok után a Füvészkönyvet elszültük; kiből minek utána megtsalattatásunkat által láttuk, kedves Sógorom ugyan Hugának, az Orvosi Füvészkönyvnek világra bótásatásával akart annak becsületet szerezni, de ebben sem érvén örömet, el ment a Természet Urához, hogy tőlle nemzetünknek a természet eránt érzékenyítő lelket kérjen. Én pedig bámulásaimból mindedig se tudtam kieszmélkedni.«

² Magyar Kurir, 1828. No. 18, 1420.

ily nyugodt lelkihangulatban éri halála, hatvanhárom éves korában, 1828. febr. 23-án, délelőtt kilencz óraker, hosszan tartó és fájdalmas betegség (tuberculosis, a halotti anya könyv szerint »száraz betegség«) után. Két nappal utána temették el »igen szép halotti pompával. Prédikáltott felette Fő Tiszteletű Superintendens Budai Ezsaiás Úr; és a nemes tanuló ifjuság s városunknak minden renden levő Előjárói s Alattvalói szomorúan kísérték ki ezen ritka nagy embert, a ki akár lángeszére s mély tudományára, akár Fabriciusi karakterére nézve megérdemli, hogy a két Magyar Haza kevés választottjai között helyet foglaljon.«¹

Halálának híre csakhamar az egész országban elterjedt, s lapjaink tolmácsolták a vesztesége feletti általános részvétet. *Márton József* lapja² egy debreczeni levélben adja hírül. «Az ő halála — írja a levelező — közönséges szomorúságot okozott, úgy mint a kiben mindenek egy példás és feddhetetlen életű férjfiat tiszteltek, sokan hű barátot, nyájas és kellemes társalkodót vesztek el. Ő hivatalos foglalatosságain kívül a tudományoknak élt, s arra való buzditásai, valamint útmutatásai által is a tanulni szerető ifjúságnak sokat használt. A katonaságról lemondván, a többek közt a Botanica tanulására is ráadta magát, még pedig olly szerentsés előmenetellel, hogy a *Magyar Fűvészkönyv* kijövetelét boldogult *Diószegi Sámuel* volt Debreczeni Predikator és a most kimúlt *Fazekas Mihály* egyesített fáradozásainak köszönhetjük. Óhajtanánk, hogy sok szép elmés és könnyen folyó Versezetei öszveszedve világot láthatnának.»

Szórul szóra e hirt közlik *Kulltsár István Hazai és Külföldi Tudósításai* is (1828. 20. sz. 153. o.)³

Rövidebben, de nem kevésbbé melegen emlékszik meg *Vörösmarty Tudományos Gyűjteménye* is (1828. III. k. 127. o.) a »*Kihalt tudósok és Írók*« rovatában: »Február 23-án. Debreczenben közhasznú életét elvégezte Fazekas Mihály, nyugalomra lépett Cs. K. Felhadnagy, Debreczen városának s az ottani ref. Collegiumnak Pénztárnoka, Ludas Matyi elmés írója, a Debreczeni Kalendarium szerkesztetője, s az első, s még eddig egyetlen Magyar Fűvészkönyv néhai Diószegi Sámuel Ref, Lélekpásztorral együtt munkálkodott halhatatlan emlékü szerzője s kiadója. (—r —y)« (=Vörösmarty?)

Családja nem volt; a sirját jelölő egyszerű fejfá idővel elkorhadott, és senki sem tétetett helyébe állandót, tartósat. Csak 1865-ben emelnek neki s tudós társa, Diószegi emlékének kis, egyszerű emlékoszlopot a pesti fűvészkertben.⁴ *Szűcs István* óhajtása, hogy

¹ A debreczeni ev. ref. egyház halálozási anyakönyve, V. k. 421. l. *Szilágyi Imre* úr szíves értesítése.

² Magyar kurir, 1828 márcz. 4. 1420.

³ Eltérés midősze egy szó: 'Botanica' helyett 'Fűvésztudomány'. Közölve: Föv. L. 1888. 300. sz.

⁴ Lásd Vas. Ujs. 1869. XVI. évf. 40. sz. 5450. Bicsérdi János rajza.

szülővárosa is emlék oszloppal mutassa ki »hálás emlékezetét tudós fia iránt:«¹ tudtommal mindeddig *pium desiderium*. De nincs is erre szükség. Mig Lúdas Matyi él és terjed: nem kell féltünk Fazekas nevét az elfeledéstől.

II. FAZEKAS VERSEI; AZ ÁRKÁDIA PÖR ÉS A MONDOLAT; A FÜVÉSZKÖNYV.

Fazekas életében nyomtatásban Ludas Matyin kívül alig egy-két verse jelent meg. Híres dalát (*»Egy nyári este«*) közölte Kazinczy a *Hébe* 1825-i évfolyamában (230. lap), naptáraiban közöl pár költőileg értéktelen *»rejtett szót«*, s pár kalendáriumi verset: ezeken kívül csak a reformátusok énekeskönyvébe felvett s azelőtt is énekelt dicsérete jelent meg nyomtatásban. Maga *Lúdas Matyi* több mint egy évtizedig, egy pár szebb dala még tovább csak kéziratban terjedt. Halála után két évvel, a *Koszorú* 1830-ik évfolyamában (65—72.) teszi közre tiz versét *Ináncsi Pap Gábor*, kinél a csillag alatti jegyzet szerint »a boldogultnak több versei is vannak kéziratban«. A versek nagy része meg van a Lovászféle gyűjteményben;² csak az *»Lúdas Druszám«* című Csokonaihoz irt bordal hiányzik. Hat évvel később, 1836-ban hatvanhárom lírai versét és a Lúdas Matyit gyűjti össze és adja ki az ortholog dr. Lovász Imre, (*Fazekas Mihály versei, öszveszedte Lovász Imre. Pesten, Esztergami k. Beimel Józsefnél, 1836. Ára 40 kr. ezüstpénzben.*) ki maga is íróember volt.³ Kazinczyhoz irt verse közölve a Kazinczy-levelezés III. kötet 414. oldal. Mind mostanáig Lovász gyűjteménye Farkas verseinek legteljesebb, egyetlen kiadása, s valóban kár, hogy e könyv meglehetősen ritka volta miatt költőnk egy-két szebb verse csak nagyon kevesek előtt ösmert. *Mátray Lajos*, szatmári tanár 1888-ban Fazekasról irt életrajza függelékéül kiadta még az 1819—28-i kalendáriumokban közlött *»rejtett szavakat«* s Fazekasnak általa felfedezett egy pár *»ösmeretlen«* versét is, de mivel amazok költőileg teljesen értéktelenek, ezek pedig, mióta bennök *Balassa József* Anyosnak, *Döbrögi Balázs* Verseghynek, *Sebestyén Gyula* pedig Szentjóni Szabónak, Csokonainak, Kisfaludy Sándornak rég kiadott verseit mutatta ki,⁴ s az eddig érintetlenek is erős Csokonai-ízük miatt mind leg-

Hozzá: Vajda Viktor: két elfeledt magyar tudós, u. o. 546. o., s a Beöthy-féle Képes irodalomtörténet is, II. k. 93. l.

¹ Szűcs István: Szabad királyi Debreczen város történelme, 1871. III. k. 914. o.

² Ime czimeik: Ajánló vers, A szerelem (Lovásznál: Ameliehez), A szem tüze, A krumpli, A végbűtsű, Egy gazdaságtanító könyve, Jó a bor, Édes Druszám, A zsendült lány (Lovásznál: A kölcsön adott gyümölcs), A tiztázás.

³ Munkái: Értekezés a magyar nyelvújításról és annak némely nevezetes hibáiról, 1835., A tanuló gyermekeken gyakoroltatni szokott testi fenyítékről, s paedagogiai kritikai czikkei a figyelmezőben s a Tud. Gyűjteményben.

⁴ Föv. L. 1888. 309, 335. o., Egy. Ph. közl. 1889. 376. o. Vesd össze még *»Szivem«* cziműt (Mátraynál 160 o.) Csokonai Kleist-fordításának megfelelő két strófájával. (Márton József 1816-i kiadása, 52 o.)

alább is gyanusak: *Mátray* ujonnan közlőtteit a következő sorokban nem vehettem figyelembe.

Ha Fazekas verseit egy lyrikusnál mindenesetre kiválólag fontos költői fejlődés szempontjából vesszük figyelembe; léptenyomon sajnálattal kell nélkülöznünk e versek legtöbbjénél az útbaigazító dátumot. Alig egy-két verse van, melyről pontosan megállapíthatók iratásuk idejét. Összevetések alapján többre mégis hozzátvető pontossággal megállapítható az. Így »katona-versei« bizonyára katonáskodása idején (1782—96.) irattak, »*Ruszándá*« például a moldvai hadjárat alatt (1790) vagy után, huszonnégy éves korában, valamint az a két vers is: (*A gráziákhhoz* és *A kétségbeesett szerelem*), melyben Ruszándára még hivatkozás történik. Két katonai búcsúéneke s »*Az én kis kertem*« katonáskodása után (1796. után) harminczéves korában keletkezett. »*Debreczeni Főbíró Domokos Lajos halálára*,« mint az Kazinczy egy feljegyzéséből kitűnik,¹ 1803-ban keletkezett. 1802-ből való (mindenesetre kevéssel jun. 11-e után) »*A megégett Debreczeni Nagy Templom*«-ról irt s a Csokonaihoz intézett akadémiai verse is. (Ennek pontos dátuma: 1802. febr. 17.) Ez időre esik Csokonai nevénapjára irt verse is. 1804-ből való *Lúdas Matyi* első, 1814-ből második kidolgozása. A *Csokonai halálára* irt költemény Kazinczy feljegyzése szerint 1805. jan. 29-én iratott. (*Magyar Kurir*, 1805. 235. o.) Mint a debreczeni ref. énekeskönyv »tudósítás«-ából kitűnik: mindenesetre 1806. augusztus előtt iratott dicsérete, a *127. dicséret is*. Francia szellemű, philozophicus versei bizonyára férfikorára esnek. Ötvenhárom éves korában, 1819-ben irta három kalendáriumi versét. Vonatkozásaiból s pár mondatából következtetve, idősb korából valók az *Aggodalom*, *Serdülő bajuszhoz*, *Végbútsú*, *Tzitzázás*, *Költőn adott gyümölts* stb. költeményei. Mindez még nem ad valami bő felvilágosítást, annyi azonban kétségtelen ebből is, hogy — legalább a Lovász gyűjteményében — Fazekas költői munkásságának java férfikorára esik. E gyűjteménynek megállapítható legkorábban irt verse: a *Ruszándá*, huszonnégy éves korából való; hangja s bágyadt heve miatt valószínű azonban, hogy még később keletkezett. Verselt-é Fazekas még régebben, mint debreczeni gimnazista vagy mint fiatal katona: az legfeljebb valószínű. Adatunk nincs rá.

Fazekas lírai költeményei elég változatosak. Van bennök szerelmi dal, föllengő óda, bölcselmi és tanító költemény, bordal, pár alkalmi vers, egy-két sikerült népies hangú pusztai dal stb. Egyikben sem valami kiváló, de legkevésbé ott, hol mélyebb érzést, szenvedélyt kell kifejeznie. A nyugodtabb érzések, a természeti leírások sikerülnek rendszeren legjobban. Mihelyt szenvedélyt vagy erősebb lelki mozgalmakat énekel, többnyire semmit mondó bombasztok árjába merül. Innen, hogy szerelmi költészetében is az

¹ Magyar Pantheon, Abafi kiadása, 377. o.

öregség felé hajló férfi szerelmes enyelgései, tréfái sokkalta jobbak, természetesebbek, közvetlenebbek, mint ifjúkori szenvedélyt fitogtató s bombasztokba merülő dalai, mik ennek daczára is erőtlének, józanok s inkább mesterséges szobapoezisre, mint igaz szerelemre valának. Legszemből még összes szerelmi versei közt a Lovász gyűjteményében elsőnek közölt »A Szerelem« című terzett »énekben.« Cikornyás, rokoko, hármadal, melyben egy »nyájasan tsergedező patakocska mentében« Tzirtza, Kloe, Zeli (mily nevek!) énekelgetnek a szerelemről, édeskés, barokk modorban, a végén felemelő tanulsággal:

»Boldog tehát az életet
Édesítő szent szeretet,
A fajtalan boldogtalan,
Oh tsupán a fajtalan
Szerelem boldogtalan.

A jó rímek, a változatos verselés különben dicsérve mutatnak a debreczeni oskolára. Ez egy szerelmi verse különben teljesen általános; inkább a német divatos érzelmős dalok utánzása, mint igazi szerelmes vers. Egyébiránt az érzés közvetlenségére valódi szerelmi dalai sem állanak magasan e felett. Első szerelme a szép oláh pásztorlány iránt, a Ruzándá-nyelvi, már keletkezésekor lemondó és reménytelen. Mindössze három verse szól erről, s közülök csak egyikben (*A kétségbeesett szerelem*) van nem annyira szenvedély, mint szavakkal dobáló szinpadias pathosz. Ez különben debreczeni sajtóság, még Csokonai néhány versének is felöltő gyarlósága.

»Hüllj menykő! hegyek ormai mind tsattanjatok öszve,
Lobbanj s lők ki magad földünk bedugult üregébe
Fúladozó kintűz! Rokkanjatok öszve, kiterjedt
Égi erők! minden zúdulj a régi zavarba.

Íme a fájdalom legfőbb foka, mert szerelmes Ruzándája nem lehet övé. Átkozza az »álnok vértörvényt, mely a honörzés színének alatta« gátul áll szerelmének.

». . . . . Oh hát tsak azért vezetél be
Ámító szerelem, rózsás berkedbe, hogy ottan
Első lépéssel mindjárt tüskédbe tapodjak?

Keserű kifakadás a »változhatlan rend« ellen végzi a patheticus hangú verset. Másik két verse már megnyugodó, már a visszaemlékezésé. Könyörög »A grátziához«, kik Ruzándá alakjában lebegnek előtte, hogy »tsalfa képek festegetésivel« ne ámítsák őt:

»Hahogy nem illik menybe vezetnetek
Egy véges élőt, menjetek el tehát
Előlem a tündér hazába
És nevetek ne legyen Ruzándá.

A harmadikban (*Ruszánda, a moldva szép*) leírja szerelme keletkezését, reménytelen lefolyását:

»Én is, ha magyar nem volnék
Érte nevem letenném,
Vagy halnék, vagy megbomolnék,
De Ruszándát elvenném.
Oláhszűrt vennék magamra,
Kérges botskort kötöznék,
Fejszét vennék a vállamra,
S a hegyekbe kötöznék sat.

Eddig a Ruszánda-idyll. Második szerelme: Mantzi, kihez mindössze két enyelgő verset ír: *A szem tüze és Mantzihoz*. Ezekben még van sok fiatalos szenvedély, de kevés természetesség, kevés költészet. Az első mindössze tréfás ötletke. Mantzi egy tekintetere úgy lángol, hogy akár »fűtő sem kell télére«; a másik hosszadalmas, áradozó leírás, melyben több a megszokott bók, mint a közvetlen hév.

Legtöbb — összesen nyolcz — szerelmi verse Ameliéhez van írva. Ki volt Ameli: nem tudjuk, azonban a francia névből s egy vonatkozásából azt sejtjük, hogy a francia háborúk alatt szövéddött e szerelme. E vonatkozás a »*Végbútsú Amelitől*« címűben van, hol kéri Ámort:

. . . . . tanítsd vak követőidet
Édes honjuk eránt való
Szent hűségre, ezen áldozatunk nemes
Példáján . . .

Szerelme elég szenvedélyes, bár édeskissé teszi korának divatja. Szentimentálisan kéri a futó csermelyt, hogy könnyeit vigye kedvese korsajába, s ha megiszszá, súgják meg néki nagy szerelmét. (*A tsermelyhez.*) Mikor egy szép nyári estén csendes álomba merül (*szép természet-festés!*): Amelije enyelegve szór rá virágot. (*Az öröm tündérsége.*) »*Az érzékenységek,*« a látás, hallás, szaglás stb. szép sorokban nem győzik magasztalni Amelit. (Ugyanily compositióju verse van Csokonainak is: »*A versengő érzékenységek,*« Lilla, XXVII. dal.) Azonban e szerelem nem soká tarthatott, s Fazekas négy versben is fájdalmasan s igaz érzéssel fájlalja elmúltát.

Éj gyült rá, melynek napja örökre lement (*Végbútsú Amelihez*), nyugalma örökre oda van. Később a barátság hoz irt sebére, de még akkor is fájdalmasan kesergi el:

A már forradzó sebet
Mért kell hasztalanul újra kimetszened?
Szünj meg szívem epeszténi
A múlt boldog idők emlegetésivel.
A meny titka akarta, hogy
Értünk a szerelem hajnala jöjjön el,
Ismét ő maga vontá bé
Sűrű köddel ama ránk nevető napot. (Éljen a barátság!)

Utoljára már férfikorában lobban fel Fazekasban a szerelem, szép kis unokahúga, a háztartását vezető kis Diószegi Erzsike iránt, azonban itt már a rokon kötelék is mérsékli a szenvedélyt, s az a három adonisi vers, mit hozzá irt, inkább a nagybácsi kedves és átértett enyelgése, mint igazi szerelem. Ez a kis lány az, kit Csokonai a Fazekashoz irt levélben »félig tejlett virágnak« nevez, kinek társaságában Fazekas »gyöngyvirág gyönyörökre vágy.« (Márton József kiadása, 218. l.) A hozzá irt három vers: *Az új bor, A szerentsés történet, A Költsön adott gyümölcs* közvetlen, egyszerű enyelgésével, miben nincs semmi pathosz, de annál több a bizalom és melegség: bizonyára Fazekas legjobb szerelmi versei.

Fazekas ösmertetett szerelmi költeményein kívül tekintélyes számmal vannak a Lovász gyűjteményeiben természeti képek, leírások is, mik hol szinte ódai emelkedéssel, hol egyszerű festéssel tanuskodnak írójuk természetszeretetéről. Felösmerhető ezeken is, mint általában e korbéli költőink leiró költeményein a XVIII. századi idegen leiró költők hatása a hosszadalmas részletrajzokban, mik épen ezért, mert már a képzeletre alig biznak valamit, fárasztóak s aprólékosságaik daczára határozatlanok, de érdekesekek azon szempontból, hogy a későbbi Aranyban, Petőfiben oly kitünő leiró költészetnek ezek kezdetleges, de figyelemre méltó korai megelőzői. Fazekas is classicus formában ódát ír *A korán jött esőhöz, A tavaszhoz, Az első olvasztó szellőhöz, A hosszú télhez*, vegyítve valamennyibe némi bölcselmi reflexiókat is. *Az alpesi börtben* Rousseaut követve fellengőn festi a szabad természetet s a zordonságában is fenséges vihart. Egyáltalán a vihar, a fellepszakadás kedves tárgya; e versén kívül előfordul *Az én kis kertem, A krumpli, A korán jött eső* címűekben is, sőt *A kétségbeesett szerelem* címűben egész világlomlást fest. Szivesebben rajzolja azonban csendes, kertészkedő életét, miről Csokonai is oly szépen ír, ép úgy, mint a tőle nem is messze remetészkedő Bessenyei, a ki szintén ez időben (1801.) írja a *Római történetek* előszavában: »Nekem könyvesházam a természet.« Debreczeni életében valóban ez volt legfőbb öröme. Mint a »hajnal kedvellője«, már kora reggel virágaival bibelődik, ezeket öntözgeti, kapálja, gereblyéli. Mint Csokonai festi:

»Számológatja vig ortzával
Az ezüst játzintokat,
S az Ibolyák arannyával
A szagos gyémántokat.
Most a börtseknek álmára
Hol ébred, hol szunnyadoz,
S majd a képzelt Heloára
Érez, újul, bágyadoz.
Majd a rendtartó méheknél
Kedve telve átsorog,
S érzi, hogy az embereknél
Az ország nem így forog.
Már meglátott: gereblyéjét
És kapáját elteszi,

S félig harmatos Linnéjét
Pipája mellé teszi.
Jer barátom! lépegessünk
Kis kertednek utain,
S dohogás-nélkül nevessünk
Mások bolondságain.
Jer, s érezzük hogy nagy telket
Többször fának ad az ég,
S kis jószágot és nagy lelket
Birni boldogabb sors még.
Jer, e répánál térdeljünk,
Jer, kacsint e Tulipánt,
Jer, e tőknél süvegeljünk,
Mind használ ez, egy se bánt.

Fazekas egész költészetén meglátszik különben e természet, különösebben e növénykedvelés. Kedves virága — mint Csokonainak — a viola, melyhez egy németből fordított kis verset is ír, s a kökőrcsin, mit »pelyhes koszorújával« többször fest le. Az alföldi madár élet, a fűjjel, fülemülével, pacsirtával, a mocsarak zaja, békaival, kacsáival több versében fordul elő. Érzelmet festő képeit is gyakran veszi kedves virágairól s egy-egy ily képe, bár kissé keresett, elég találó:

»Liliomi kényének-kedvének
Elkorhadtak; édes érzésének
Rózsáit a szélvész levágta;
Megalégvésének ibolyáit,
Betsületének zöld borostyánit
Egy kártékony féreg kirágta. (A boldogtalan.)

Legérdekesebb e nemben »Az én kis kertemben« cz. verse, mely gyakran terhes vonatkozásait leszámítva, eleven részleteivel hű képét adja Fazekas ilyli kertész életének. Az egész vers voltaképp egy nyári vihar leírása, melyen — mint különben összes természetfestésein — élénken meglátszik Kleist Tavaszának hatása,¹ csakhogy Fazekasban a Kleistnál is terhes hosszás festésekhez még némi tanszerű betoldások is járulnak. Költeménye elején doctrinair hangon elmondja:

Ma reggel, hogy öntözgettelek
Ragyogónak láttam a napot,
Hogy a láthatárra felkapott.
Fényes képe még alig volt fent,
Hogy mindjárt egy kis fellebbe ment.
Mikor a nap ekképen jó fel,
Nem marad akkor az eső el.

A zivatar leírása, porhozó szelével, tornyosuló fellegeivel, villámlásával, ezüst színű recze gyanánt ömlő esőjével: eleven és szemléletes. Még inkább az ez után következő rész: a megáradt patakban játszadozó gyerekek, mosdó ludak stb., melyen meglátszik a közvetlen megfigyelés:

»Ni! a gyermekek feltürkőzve
A sők gízgázt hogy dúlják öszve!
Amaz mélységét méregeti,
Eltsűszik s a többi azeviti.
Ni csak, a ludak mint kötődnek
A zajjal, s benne hogy fürödnek,
S hátokat megmosván állokkal
Mint tsápják a vizet szárnyokkal.
A toronkász libákat fére
Hogy tsápjá a viz szélére!
Ott egyik nyakát nyujtogatja,
Másik a tollát tisztogatja, stb.

¹ V. ö. Csokonai fordítását Márton József 1816-i kiadása, 45—46. l.

Még szebb a virágok gyöngéd, finom leirása :

»Némelyik kinyílt örömébe,
Másik tseppet szorit keblébe,
Eggyen oly szép a tsep játszása,
Mint egy síró szűz mosolygása,
Másiknak úgy függ leveléről,
Mint a gyöngy a szépek füléről.

Legtöbb hírt szerzett e nemben Fazekasnak pár népies hangon, könnyed és szép verseléssel megírt éneke: a *Nyári Esti Dal*, a *Hortobágyi Dal*, *Ki a boldog* stb., miket debreczeni bámulói kéziratban is terjesztettek. Fazekas amúgy is hajlandó az emelkedettebb hangnemből az egyszerű, pajtáskodó, népies tónusra leszállani: Csokonai nevenapjára írt klasszikus ódájában a föllengő hang hirtelen átcsap a jókedvű humorba :

. . . . . Nézd druzsám !
Bachus, régi barátunk
Most hirdet jeles innepet. Vivát! stb.

s ez egyszerű népies hang sokszorta jobb is, mint mikor mindenáron ódai akar lenni. Hogy mennyire erős e nemben: *Lúdas Matyi* mutatja. Hozzá még a tetszetős, gondos forma: könnyen érthető annak idején e dalok nagy népszerűsége. A »*Nyári esti dal*« a pusztai esti életét, a csendesülő természetet festi a gondolathoz finoman simuló, harmonicus lebegő sorokban :

»Halkkal ingó lanya pára !
Száldogáló harmatok !
Kis furuglyám lágy szavára
Tiszta hangot adjatok.
Lengd be véle gyenge szellet
Sík mezőnk határait,
A juhász a nyája mellett
Hadd fülelje sorait.

A »*Hortobágyi dal*«¹ a pusztai szegény legény tetszetős magyaros rajza :

Oh te áldott Kanahám,
Hortobágy mellyéke !
Be sok szegény legénynek
Vagy te menedéke.
Jó paripán ugratod
Pénzt adsz erszényébe,
Szép menyecskét karjára,
Jó bort a kezébe.

E jó ízű magyaros hang a versben folyton emelkedik, s végződik a szegénylegény eredeti jó kívánságaival :

¹ Sikerült német fordítása *Kertbenytől: Album hundert ungrischer Dichter Dresden u. Pest, 1854.* 62. o. Ugyanott Fazekas (hibás) életrajza 498. o.

»Tsaplárosné galambom!
Tölts bort a kupába.
A szegény magyar legény
Hadd igyon bűvába;
Pajtás! Isten áldjon meg,
Orizzen a kártól,
Vármegyétől, Fiscustól,
Töröktől, Tatártól.

»*Ki a boldog*:« a falusi paraszt családi életének idylli rajza, sok kedves részlettel, egyszerű népies nyelven, a gondolathoz jól simuló formával.

Pár vallásos verse (*Exsurge cor meum*, a 127. dicséret) bensőséges, ha nem is mély; bölcselő költeményei, minő pl. *Az önmónszereket, az Eljen a barátság*, hosszadalmasságuk mellett czikornyások s érdektelenek; bordalai ellenben: *Jó a bor, Az élet*, s különösen a Csokonaihoz irt *Édes Druszám* című (Koszorú, 1830. 70. o.) — bár nem valódi bordalok — kedvesen bölcselkedők. Pár alkalmi darabjában (*Domokos Lajos halálára, Csokonai névnapjára* stb.) tud enyelgő, s ha kell: emelkedett is lenni. Sőt héha satirikus is, mint a »*Gazdaságtanító könyvre*« irt versben, melyben kéri a könyv szerzőjét, mért nem árulja el az ő nagy tudománya főtitkát:

»A mely abból áll, hogy tudjon az ember azokból
A mikhez még csak nem is ért, pénzt gyűjteni. Már ezt
Lám, Te tudod, mégis tőlünk titkolni akarnád.

Ezekben áttekintettük Fazekas egész lírai költészetét. Bizonyára nem kiváló az; Fazekas nem volt teremtő genie, maga sem tartja költeményeit valami becseseknek. Egyik verse, melyben, »Horác nevére vágynak, s merőn nyomába lép« (*Domokos Lajos halálára*) ellent mondani látszik ennek, azonban hajlandó vagyok ezt inkább az alkalmi vers természetéből folyó patheticus frázisnak tekinteni. A versgyűjtemény elé tett büszke Horatiusi jelmondat: »ego postera crescam laude recens« valószínűleg az összegyűjtő Lovásztól való. Fazekas maga többször és világosan szól ellenkezőképen. Nem tartja magát felkent költőnek, az ő érdeme mindössze az, hogy

»Olykor, midőn a felkentek
Helikon tetejére
Zengedezni lanttal mentek
Nyelvünk dicséretére:
Én, kenetlen, dudában
Dítsértem a pusztában.

Egyik versében (*Az én poezisom*) így ír költeményeiről:

»Lantosok-é, hegedűbe valók, vagy tárogatóba?
A miket én eddig firkálék: hogy ne hazudjak,
Nem tudom én. Aprótseprők, azt látja akárki,
És ha dorombba verik, sem szégyenlik magokat meg.

Irói hirnévre alig vágyik, különösen ifjusága multán, férfi korában. Lúdas Matyját is név nélkül adatja ki, mivel »nemzetünknek erántunk tanusított érzéketlensége engem is azzá tett minden betsület iránt, mely a nyomtatás útján nyerődhetne.« Pedig Fazekast már életében sok dicséret tömjénezte körül. A debreczeniek Csokonaival egy fokra emelték kedves költőjüket, s szebb verseit kéziratban terjesztgették. Kazinczy is dicséri a Csokonai halálára írt szép verseit (*Magyar Kurír*, 1805, 235 l.); halála után azonnal megindult a mozgalom »sok szép elmés és könnyen folyó Versezete« összegyűjtésére (*Magyar Kurír*, 1828. 142. l.) Mikorára ezek 1836-ban megjelennek, Fazekas korántsem nyer oly tetszést, mint régi népszerűsége után várható lett volna. *Toldy* (akkor még »D. Schedel F.) az 1838-i *Figyelmező* 1. számában (8. hasáb) mond róluk kritikát. A »debreczeni oskola« természetesen elfogult s lesújtó ösmertetése, a népiesnek (»aljas«-nak, »pórias«-nak) megrovása után Fazekas bírálatára tér. »Fazekasnak nem jutott az a magasabb ihlet, mely érzéseink ömlésére s gondolataink röptére a költői bélyeget nyomja; tőle a képzelem szárnyalata meg volt tagadva; érzetei, képei mindennapiak, kifejezése minden nemesség, kecs nélküli.« Az a viszonylagos dicséret, melylyel a többi korabeli költőkhöz hasonlítja, inkább gáncs számba mehet: »Fazekas, ha nem tömött is, legalább nem üres; ha nem költ is, de gondolkodik; neki eszméi vannak, ha prózaiak is; van meleg keble, ha nem a lelkesedés heve is; s ezeknek ama lelki szegénység kora hasznokat vette volna.« Ez után megdicséri pár lyrai darabját: az *Exsurge cor meumot*, *Nyári esti dalt*, *Hortobágyi dalt*. Mind ebből levonja azt a végeredményt, hogy »Fazekas versei litteraturánk állapotját s közönségünk nagyobb része izlését tekintve, elkéstek«. Bizonyára általában igaza volt *Toldy*-nak; azonban talán mégis hiányzik e kritikából az, mit *Toldy*ban annyira szoktunk dicsérni: az a bizonyos »történeti szempont«. Ha ily szempontból veszi ő Fazekast: bizonyára fog lelni sok, azon korban még értékes gondolatot s figyelemre méltó formát, becslésre méltó költészetet is.

A későbbi kritika, ha általában *Toldy*t követi is, elismerőbb lesz Fazekas iránt. Hogy csak egy kettőt említsek: *Danielik* rövid lexiconi ösmertetésében¹ (melyben egyébiránt sok a hibás adat) nagy népszerűségét emeli ki; *Kulini Nagy Benő*² 1861-ben hosszabb criticában, melyben elősmeri, hogy »Fazekas nem volt is magasröptű költői természet, ha dalai nem ragadtak is meg hevesen,« kiemeli dalainak »vonzó szelidségét, külső s belső szabályszerűségét,« mely Fazekas »művészi öntudatára« vall. Például hozza fel pár népies költeményét, figyelmeztet tanszerűségére. *Imre Sándor*³ versei könnyű menetét dicséri. »Nem nagy költői tehet-

¹ Magyar Irók, 1850. I. k. 135. l.

² Csokonai Album, Debreczen, 1861. 42 l.

³ A magyar irodalom és nyelv rövid története, Debreczen, 1865. 197. l.

séggel, de valóban érző kebellet írt s néha igen szép dalai maradtak. Jót és szépet foglalnak magukban.« *Szűcs István*¹ szintén dicséri« mélyen érző kebellet s a természet hű ecsetelésével írt maradandó értékű« darabjait. *Haraszi Gyula* s *Mátray Lajos* részletesen s különösen Haraszi, tárgyilagosan s méltánylón írnak Fazekas lírai verseiről. *Beöthy Zsolt*² is dicséri »sok csinos, mértékes, érzéssel írt« dalait. Legújabbban *Kardos Albert*³ írt róla, kevesebb előismeréssel, mint az előzők, megtagadva Fazekastól még a népiességet is, s kiemelve a Kazinczy-Dayka-féle édeskés választékos nyelvet, melybe csak itt—ott vegyül egy-egy nem annyira népies, mint izléstelen kifejezés.« Úgy véljük, Fazekasban nem ez a legfeltűnőbb jellemvonás.

Fazekas verselése elég változatos. Versei nagyobb részt rímeseek, bár szívesen ír classikus formában is. (Hatvanhárom verse közül huszonhetet, s *De La Harpe* francia alexandrinjeit is classicus formában fordítja.) Ilyenkor nagyobbára a hexametert választja. (11.), bár van alcaicus, sapphoi s adonisi verse is (összesen 16.). Verseléséről maga nyilatkozik »*Az én poesisom*« c. versében eképpen :

»Amely verssorok egynéhány egyforma betükön
Végződnek, hajdan azokat nevezék magyaroknak,
Már azokat ma tzigány s kodus szájába valóknak
Hírdetik . . . A míg hát a per valamerre ledülne
Irkunk kis Músám, pompás tógát viselendő
Verseket is, ha tudunk, de azért senkit se nevezzünk
Koldusnak se tzigánynak, az effélékbe ha nem fog
Kedvet lenni, mivel zabolát nem szenved az izlés.

Nyelve általán elég kifejező, gyakori debreczeni tájszókkal keverve. Használja például, mint Csokonai, a bombi, bigets, tseré, szellet stb. szavakat. Ilyenek még : furuglya, palol, tserget, zsendül, tsimpalygódzik, rekkent zug, hantzuzni, fülelni, babirkálni, elgyalit (elgyengít), toronkászó liba, tátorján, fakadás (=forrás) stb. Kifejezései még ott is hajlók a népiesre, hol a gondolattal s a formával nehezen harmonizálnak. Egy francia fordításában az anya a »fuvó széltől is féltette« gyermekét; az ellenség serege »kapóra jó,« stb. Alig egy-két idegen szót használ: virtus, jus, módiz; ellenben néha egy-egy igen sikerült tömör kifejezést is alkalmaz: bokor kellem, magamnyi sírhely, az éj az eget betsillagozza, a nap az alkonyt bebaborozza stb. Általában, ha nyelve nem mesteri is, de mindenesetre világos és kifejező; verselése ha nem kitérő is: mindég könnyed, sohasem mesterkéltnél vagy izléstelen.

TÓTH REZSÓ.

¹ Szabad királyi Debreczen város történelme, 1871. III. k. 979. l.

² A magyar nemzeti irodalom története, I. 131.

³ Debreczeni Ellenőr, 1894. feb. 10. s a Beöthy szerk. Képes Irod. tört. II. 94. l.

PASQUILLUS. CANTIO APOLOGICA.

Gróf Bethlen Pál, Besztercze-Naszódmegye főispánja, a ki a XV. századból fenmaradt »beszterczei szószedet« felfedeztetéséről értesítette az Akadémiát s alkalmat nyújtott Finály Henriknek, hogy ama nevezetes nyelvemléket tanulmány tárgyává tehesse s az Akadémia útján kiadhassa: a nemzeti nyelv s irodalomtörténet iránt érzett komoly érdeklődésének újabb bizonyságául, az alább közölt XVII. századi verseket küldötte be az Akadémia főtítkárához. Örömmel vettük át közlés végett s meg vagyunk győződve, hogy nemcsak nyelvi s irodalomtörténeti, hanem történeti szempontból is figyelmet érdemlőnek fogják találni olvasóink, dr. Bergernek, a szószedet szerencsés felfedezőjének ezen újabb leletét.

Áll pedig ez egy levélformán összehajtott s annak idejében le is pecsételt egész ív papírból, melynek külső czíme a következő: *Ad manus Viri R. et Clarissimi Dni Georgii Hendelss Pastoris Ecclae Bistriciensis. Bistricium.* A leragasztott oldalon más kéztől ez olvasható: *Pasquillae ad Principem Georg. Rakosi suosque Consiliarios directae. 1635.* — A szétnyitott egész ív belső részét, a keresztbe fordított íven két columnában írva, a *Pasquillus* foglalja el. A *Cantio apologica* az ívrét hajtott papír első lapját tölti be, míg a hátulsó lap a borítékot helyettesíti. Az 1635. évszámot mutató jegyzet kivételével az egész, a czimzéssel együtt egy kéz írása.

A levél küldője nem jegyezte fel a maga nevét, különben ő csak leírója, nem pedig szerzője a két versnek.

A *Pasquillus* nem ismeretlen. Őt sorral bővebb s több helyen eltérő szövegét olvasni lehet Kraus Chronikájában, Fabritius Károlytól kiadva a *Fontes Rerum Austriacarum* I. osztály III. kötet 94. s köv. lapjain. Kraus, segesvári jegyző azt írja róla az 1630. évre, hogy ő épen Kassán volt, mikor ott Zólyomi Dávid ezt sok példányban szétszóratta, ő pedig szórul szóra bejegyezte krónikájába. — 1631-ben más valaki már a Csáki István nevében készült Apológiával együtt írta le s küldötte meg a beszterczei papnak, kitől az a megyei levéltárba került. Abból, hogy Prépostvári Zsigmond nevében is ugyancsak 1631-ben az bójtnak második hetében készült hasonló *Cantio Apologica*, melyet csonkán az országos levéltár-

ban talált meg s a Tört. Tár 1888. évfolyama 270. s köv. lapjain tett közzé Pettkó Béla, — azt lehet gyanítani, hogy a kigúnyoltak közül többek nevében is írtak ily válaszokat, mint a hogy Prépostvári nevében, az ő birtokán Bélteken szerzette azt, patronusa érdekében, valaki az ottani pennaforogatók közül. — Ezzel egyszerre (u. o. 273. l.) közli Komáromy András, az Apafi udvaráról, mondhatni amannak formájára készült pasquillust, mely azonban több strofát szán Apafinak s külön Apafinéknak, míg az udvari nép leginkább két, némelyik közülök csak egy strofában kapja ki a magáét.

Bethlen Gábor, főbb embereivel együtt, szintén részesült ily megtiszteltetésben. Az 1621-ben készült gúnyvers a b. Révay család styavnyicskai levéltárában maradt fenn, honnan Szilágyi Sándor adta ki a Századok 1875. évfolyama 382. s köv. lapjain. Szilágyi tájékozó bevezetése végén közli Lifranovith Gáspár kísérő levelét is, melylyel az, Révai Ferencz túróczi főispánnak küldötte meg a verset. Jó barátok egymásnak, szolgálatbeliek uroknak siettek mint újdonsággal kedveskedni az ilyen néha csak pletyka-pótlékszerű versekkel.

Igy küldhette meg valaki ugyancsak I. Rákóczy Györgynek a róla szóló másik pasquillust, melyet a vörösvári levéltárban talált meg s a Századok 1871. évfolyamában közölt Thaly Kálmán. Ez 1644 körül irathatott s Confessio Rakocziána címet visel. Az egész, Rákóczy és Gelei Katona István közt versekben folyó párbeszéd, melyben Rákóczy a neki tulajdonított bűnöket gyónja meg, Gelei pedig poenitentiát szab reá s végül absolválja. Szintén a vörösvári Rákóczy levéltárból közli Thaly, amazzal egyszerre, a Barcsay Ákos által II. Rákóczy György ellen írt nem verses pasquillust.

Politikai vagy vallásos pártédek, sokszor mindkettő együttevé szülte e gúnyiratokat s igyekezett is terjeszteni vagy nyíltan, mint Zólyomi Dávid tette Kassán, vagy levél útján, a hogyan jutottak ezek Révai és Hendelss kezéhez.

A több, kevesebb szellemmel s durvasággal írott versek botrányszámban mentek s kapósak voltak. Egyik védekezési mód, mint látjuk, az apologia írás volt ezek ellen. A milyen a jó nap, olyan a fogadj Isten. A másik mód az üldözés, megsemmisítés, ezért maradt meg belőlük oly kevés.

A XVII. századi politikai s hitvitázó mozgalmak táplálták az irodalomnak ezt a részét. A XVI. század sem mondható e tekintetben meddőnek, mert ha a meglevő könyvek s iratok inkább a vallásos villongások szolgálatára állottak is elő, az a szókincs s nyelvhasználat, a mely hitvitázóinknak rendelkezésére állott, a hegedősök csúfondáros nyelvvel atyafias. Ha nyomasztóbb volt is a politika levegője, a szó fegyverét nem fogta a rozsdá s ha ezt a papi csuha szabdalásától a papi tekintély sem tartotta vissza, olykor-olykor bizonyosan a háti bőrt, kaczagányt is borotválta, ha egyebekét nem, legalább a papok barátjait.

A római vargának Pasquino-nak, híre is alig juthatott még el hozzánk, mikor Tordai Pál hunyadi esperest, gyulaféhérvári kanonok és püspöki helyettes 1529. február 1-én mindazokat, a kik a papok ellen gúnyiratokat s *gúnyverseket* szerettek, törvény-széke elé idézi. (*Tört. Tár*, 1890. 348. l.) Ez az évszám elég korai időt jelez arra nézve, hogy a törvénybe idézett gúnyvers szerzőket, legalább feltétlenül, ne hozzuk összeköttetésbe a derengeni kezdő reformációval: másfelől azonban ennek lehetőségét szintén meg kell engednünk. Ha csak egy maradt volna is ránk azokból a gúnyiratokból s versekből, határozottabban nyilatkozhatnánk felőlök. Csak a híre maradt fen 1561-ből annak a gúnyversnek is, a melyet Huszár Gál reformátor ellen szerettek s Kassán Misley prépost vacsoráján olvasott először Pesthy Jánosnak a bátyja. Kassay Hegedűs Sebestyént gyanúsították a szerzőséggel s a kassai tanács erősen szedte a tanúvallomásokot, a melyek közül azonban az ismeretesek mind Hegedűs Sebestyén javára szólnak. Az egyik tanúhoz intézett kérdésre adott feleletből kitetszik, hogy ez a vers sem csupán *az eretnek Gall paprull* szólt, hanem Nyitray Benedek s több személy neve is előfordult benne, (*íjf. Kemény Lajos közlése a Figyelő XXI. k. 327—331. l.*) a kiknek s köztök az énekszerző Pap Benedeknek (*R. M. Költ. Tára VI. 239. l.*) nyilatkozatából az is látszik, hogy ez a pasquillus sem csupán hanem egyszersmind politikai érdeknek is szolgált. (*Irodört. Közl. I. 40. l.*)

A XVIII. s XIX. század sem tért le a hagyományos útról. A közélet mozgalmasabb napjai, a restaurációk, követválasztások s hasonló alkalmak mindig megszólaltatták a kortes hangú parlagi műzsákat; az országgyűléseknek is előkerült a maguk Pasquino-ja, a ki, vagy a megyei kortes tanyák elvirított bógáncskóroiról tarlózott egy-egy koszorúra valót, vagy saját ugarján felverődött iringóból, igliczéből kötött olyan amilyen bokrétát. Ezekből Abafi Lajos közölt egy nyalábbal a Figyelő XIV—XV. kötetében. A múlt század 90-es éveit irodalmából pedig ide tartozó latin s magyar verseket Imre Lajos tett közzé e folyóirat IV. folyamában. Néha a legsilányabb kötésben is találkozunk, a mi különbnek mondható a többinél, néha nagyobbra termett tehetség is »próbál hanczúzni a parnassuson mezítláb«: azonban az Parnassusnak ezen a lejtőjén csak a Mátyási József-szabású poétákat szokta illetni a babérlevél. (Lásd a b. Fekete mellett írt replikáit Semminél több valami-je II. kötetében.) A Mondolat-per dombja környékén is sűrűn találhatók olyan nyomok, a melyekből csak kiadhatatlan nadragulya bokrok sarjadzottak.

A pasquillus-költő legtöbbsnyire parasita. A pasquillus, a költői florának ugyanahhoz az osztályához tartozik s élete, viszonylagos értéke attól függ, mily tartósságú a törzsök, a melyhez tapad, kapaszkodik. Nemzeti történetünknek kisebb nagyobb alakjait szövi-fonja körül az, a melyet itt közlünk. Igaz mondásai,

rátogásai, tények s talányokként tűnhetnek fel, melyeket igazol, gyaníthat vagy megczáfol a történet. Költői belső becsének, ha ilyenről szólni lehet, saját korának ízlésében volt meg a maga fokmérője: a mi annál értékesebb, a nyelv sajátságai; ezek mindkét darabban akkor is érdekelné fognak bennünket, mikor a történetírás az igazat a hamisból is kivonva, végezni fog velök.

A pasquillus szerzőjére vonatkozólag ezt jegyzi meg Kraus: *Author fuisse fertur Joannes Laskai.*

Bethlen István 1636-ban, I. Rákóczy Györggyel folytatott versengése közben Laskai Jánost küldte agensül a portára. Az ennek adott instructiót Vass József közli az Uj M. Muzeum 1856. I. 511. lapján. Erről a Laskai Jánosról azt írja Szalárdi, (III. 7. r.): »Bethlen István Laskai János nevű becsületes jó ifjú ember, értelmes, elmés és szép tudományú szolgáját, melynél arra alkalmasabb szolgája nem is vala Pálóczi Jánoson kívül, ki már megélemtette s nagyobb experientiával is bírván, hogy maga is minden dolgaiban annak tanácsával élne, maga mellől nem akarja vala távol bocsátani. És így a csauzzal Laskai János nagy postán portára besietvén, mindaddig agense lőn urának, még a dolog fegyver és békesség által eligazodott vala«, — azaz 1636. decz. 4-ig, a mikor Rákóczy és Bethlen Szászvároson egyezsére léptek. (Uj M. Múz. 1856. I. 245. l.) Szalárdi azt is megemlíti róla, hogy valamint az egyezés megkötése után Bethlen István nagy kerülő úton ment vala Ecsedbe: azonképen »Laskai János is, noha salvus conductust adatott volt neki a fejedelem portából Erdélyre való kijövetelére, de nem bátorkodván arra, Moldvára, és a szörnyű havasokon által Máramarosra került volt ki. (III. k. végén.) Irodalmi munkássága csak ezután kezdődik s a mit Benkő József függő kérdésnek hagyott, hogy melyik Laskai János írta, Erdélyországának szerencsés és szerencsétlen viszontagságait 1588—1622-ig? (Uj M. Múz. 1853. I. 222. l.) arra azt felelhetjük, hogy ez lehetett, mivel a kolozsvári schola ily nevű rectora Szeben alatt esett el 1599. okt. 28-án. (Tört. Tár 1881. 489. l. 1893. 121. l.)

Bod P. azt írja róla, hogy »ment Németországba tanulni elsőben 1629-dik esztendőben, de annakutána egynehányszor valami nagy Uri emberek gyermekeikkel. Lett volt az ecsedi ekklesiában gróf Bethlen István úrnak papja. Bocsátott világ eleibe könyveket stb.« Az ecsedi egyház papjainak legközelebb (Debreczeni Prof. Lap. 1896. 39. sz.) közzétett névsorában 1629—1646-ig hézag van s nem említetik Laskai neve. 1636-ban, épen az alatt, mikor Bethlen István sajátkezű feljegyzései szerint Laskai János a portán járt (Tört. Tár 1884. 305. l.), Pap János ecsedi papot Bornemisza János tartotta fogságban, kivel Bethlen Péter, a pap szabadon bocsátása érdekében több levelet váltott. (Tört. Tár 1884. 315. l. — 1885. 592., 595., 736. l.)

Bod Péter Laskai Jánosnak csak munkáit sorolja fel s a mit:

fentebbi idézetünk szerint róla mond, azt egyik fordított műve ajánló leveléből meríti. Laskai ugyanis 1641-ben adta ki Bártfán, *A polgári társaságnak tudományáról* című, Justus Lipsius után fordított művét s Madarász György eperjesi polgárhoz intézett ajánló levelében azt írja, hogy: »de e munkám ajánlásának másik oka kegyelmedtől én hozzám vagyok. Mert 1629. esztendőtől fogva, meg nem tudnám számlálni, mennyi jó akaratját vettem kegyelmednek. Nevezet szerint a németországra való *kétszeri* útamat nagy emberséggel segítette kegyelmed Baraszlóig. Annakutánna sok alá s fel való jövésemben menésemben valamikor kivántatott, becsületes gazdálkodással volt Eperjesi házánál stb.« Ennek megfelelőleg Joannes Lascovius, a leydeni egyetemre mint Theologia hallgató 1629. augusztus 23-án be is iratkozott, a mint az egyetemi anyakönyv mutatja 24 éves korában.

Laskai semmit sem ír neve mellé. Minden művében pusztán Laskai Jánosnak írja magát s mindenik ajánló levele Nyír-Bátorban kel. Az 1644-ben megjelent s gróf Bethlen Istvánnak ajánlott *Hittől szakadásnak tellyes megorvoslása*-nak Dedicatiójában írja: »hogy mikor Ecsedben az elmúlt Szent Mihály havának huszadik napján a reggeli predikációról a várban menése közben, kezemben láttam volna nagyságod e kis könyvecskét« — t. i. Vedelius művének eredeti példányát, melyet azután magyarra fordított. Bod ebből következtethette azt hogy Laskai ecsedi pap volt, holott mint maga is pap, jól tudhatta, hogy templomba menő vagy templomból prédikációról jövő pap kezében biblia szokott lenni.

Szalárdi egy szóval sem említi a papságot, csak jó ifjú embernek, értelmes, elmés és szép tudományú szolgának mondja Laskait. Ha ezekhez vesszük még azt, hogy Szilágyi Benjámint István, a ki Laskainak utolsó s egyetlen példányban fennmaradt műve, a *Jesus királysága* elé latin distichonokat írt, a szerzőt Reverendissimus helyett *Generosus ac clarissimus vir*-nek címezi; egészen bizonyosnak tarthatjuk, hogy Laskai János nem volt ecsedi pap, hanem az öreg Bethlen István egyik deákja, a milyen másikul Pálóczi János van megnevezve. Ez utóbb említett műnek, mely gróf Bethlen Péternek van ajánlva, a Jóakaró Olvasóhoz intézett előszavában írja Laskai, hogy: »hét egész esztendeje, mióta e kis munkámnak írásában kezdettem fáradozni« és hogy kötelessége szerint való sok dolga között maradt vele annyira hátra. Papi kötelességek nem akadályozták volna őt ebben, hanem bizonyára az a sok alá s fel való jövés-menés, a mit Madarász Györgyhez szóló ajánló levelében említ s a mi urának egyéb politikai természetű megbízásaival együtt elég dolgot adott neki.

Ily szolgálat és kötelességek teljesítése inkább hozhatta Laskait abba a gyanúba, hogy ő a pasquillus szerzője, mint ha predikátora lett volna Bethlen Istvánnak Ecsedben. Ha pedig mint predikátor gyanúsított volt szerzőséggel, akkor a Cantio Apo-

logica aligha érte volna be annyival, a mennyit a 7. sorban mond, hogy *Most lépett udvarban*, a mi másfelől arra mutat, hogy Laszkai 1630 vége felé állott a gubernátor szolgálatába, hihetően Németországból történt hazajövele után azonnal.

Különben ki is kereste volna máshol a szerzőt, mint Bethlen környezetében? ha összehasonlította azt a mi a versben a három Bethlenről van írva, azokkal a mik abban a többiekéről mondatnak. Még a legszelidebb, ha nem a legdicserőbb strófa ezek után az, a mi Zólyomi Dávidról, Bethlen István vejeről mondatik; s mivel mint Kraus elbeszéléséből kitűnik, másnap mindjárt megtudták Kassán, hogy Zólyomi szórta vagy szóratta szét a pasquillus szövegét: nem csuda ha még határozottabbá vált a hiedelem, hogy csak Bethlen emberétől kerülhetett ki ilyesmi.

*

A *Cantio Apologica* versfőiből ez az értelem olvasható: *Stephannus Chaki énekel*. Ez az ének nem ügyetlen válasz arra a kemény orczázásra, a miben a pasquillus részesíti Csákit. Mindenre felel, semmit sem hallgat el, nem beszél egyébről, mind azt forgatja vissza, a mivel gyaláztatik. Mégis alig hihető, hogy maga Csáki István írta volna, ha tudtával, egyben másban utasítása szerint s helybehagyásával készült is az Apologia. Neki is lehetett arra termett embere, a mi neki vagy nem esett kezére, vagy a mit méltósága alatt valónak tartott. Olyformán gondolkozhatott s tehetett mint nem sokkal elébb Thurzó György, mikor Forgách Ferencz esztergomi érsek a zsolnai zsinat határozatai ellen, éles hangon tartott nyomtatványban tett óvást. 1610. május 25-én a Forgách által megtámadott evang. lelkészekhez intézett egy levelet, melyből azok olvashatták, hogy mit válaszoljanak; június 2-án pedig azt írja nejjének: »Az prédikátorok és superintendensek felől mit íratott legyen az Vöröss pap, régen hiremmel volt, mert az nyomtatott rágalmazó írását is megküldték volt. Igen nehéz az békának az dér és ördögnek az temjény, de válasza leszen, gondom vagyon reá. Arra való az eb, hogy ugasson.« (*Levelei nejjéhez II. k. 258. l.*)

A mi a versfőkből olvasható mondatot illeti, abból nem mindig lehet bizonyosat tudni. Im a pasquillus szerzője azt mondja:

Akarnád jól tudom ki vagyok érteni
Az versekben vagyon, ha meg tudnád lelmi. —

és a versfőkben semmi sincs. Más versszerző is tett hasonlót. — A *Gyakorta való buzgó könyörgést kíván* kezdetű ének versfőiben pedig világosan ez áll: *Gabriel Bethlen fecit* s közönségesen Bethlen Gábor szerzeményének is tartatik: holott Tofaeus Mihály határozottan ezt írja a Szent Soltárok resolútiója 116. lapján: »mondgyuk a jó magistratusért, a mit mondott az anyaszentegyház, és a mit csak ezelőtt 60 esztendővel is (Bethlen Gábor ide-

jében, mikor ugyanezen 20-dik Soltárt *as ő nevére formálták*, a régi psalmusok közt: Gyakorta való stb.) cselekesznek vala stb.« — Csáki István nevére is más formálhatta a Cantio Apologicát.

Zólyomira vonatkozólag is említhetünk egy adatot. Thaly K. a Vitézi énekek I. k. 135. lapján a Szencsey-codexből közöl egy dalt, melyet gyanítása szerint maga Zólyomi írt volna 1636-ban, midőn már börtönbe vettetett. Becsületére válnék Zólyominak, ha ő írta volna, de a versfők mást mondanak, t. i. ezt: *Fecit Dioszegi*. A versfők visszafelé olvasandók.

A Pasquillus szerzetése 1630. végére vagy 1631. elejére tehető. Kraus azt írja, hogy Zólyomi, mikor a Kálló alatti táborban magát megúnta, felkerekedett. Szolgáit, lovait Tállyán hagyta s maga parasztruhában, egy pár disznót hajtva ment be Kassára. Eszterházi ekkor Jászón volt. Zólyomi a nádor kassai szállásán is megfordult s nevével jegyzett kését az asztalba szúrva ott hagyta. Ugyanakkor szórta szét a pasquillus példányait is. Kraus ekkor épen Kassán volt az erdélyi követekkel. Ez csak februárban történhetett, mert Eszterházi a követek számára csak február 10-dikén állította ki a fejedelem által kívánt alakban a *Salvus Conductust*

PASQUILLUS.

ad proceres regni Hungariae.

Ad illustrissimum principem Georgium Rakoczium.

Az Istennek dolgat Rakoczi forgassad
 Hivatalod teőlle vagion jól megh lassad
 Papasok tanaczat gyakran elmulassad,¹
 Hogi magad hazádhoz io moddal zabhassad.

Ad Stefanum Bethlen patrem.

Melto Chronicaban irni dolgaidat
 Alázatossaggal tartád meg hazádát
 Akarad² letenni nagi meltosagodath
 Hogi az vér ontástol mencket orzágodat.

Ad Sigismundum Kornis.³

Nemzeteden kerlek Kornis szegient ne tegi
 Hanem erkeolczeőknek te is keovetteőie legi
 Mind arulok voltak tis onnat peldat vegi
 S el hizem hogi hamar nekik utanok meg.

¹ Kraus szövegében a '3., 4. sor között ez olvasható: *Kengyelidet igyenessen nyomgyat*. — Ez a sor benne lehetett az eredeti szövegben, mert a Cantio Apolog.-ban is ezt olvassuk:

Igyenest akarom kengyelömet nyomni,
 Igazán akarok hazámnak használni.

² Krausnál: *Nem szánád letenni* stb.

³ Kornis Zsigmond testvéreit: Györgyöt 1610. márczius 25-én; Boldizsárt

*Ad Sigismundum Praepostvári.*¹

Praepostvári vram sem prae sem post nem vagi
 Bejtek várát eörizd ha jeövedelme nagi
 Arra viselj gondot, hogi teörben ne akadgi
 Partolo vrak keözt ne legi elseö hadnagi.

*Ad Nicolaum Eszterhasi.*²

Eszterhasira is az eszterha cziorogh
 Palatinussaga mert cziak iregh forogh
 Munkatsioth nem adgiak haidukra is morogh
 Félven Zolyomito(l) hassa ugian korogh.

*Ad Stefanum Kovaczioziki.*³

Kovaczioziki uram haniod az kelepczet
 De megh tuttak amazt, ugi forgasd az béczét
 Az Mise nem haznál, nem is fogh geörliczét
 Hanem hogi el buhas, ásd megh jol az pinczet.

1610 július 4-én fejeztette le Báthory Gábor fejedelem ez utóbbit a maga jelenlétében. Ezekre czélozhat a pasquillus íröja inkább, mint atyjára Gáspárra és ennek testvéreire Mihályra és Farkasra, a kiket mindnyájukat Mihály vajda ölette meg.

Krausnál a 3 sorban *tis* helyett *es*; a 4. sorban *nekik* helyett *tessis(?)* áll.

¹ Az erre irt válaszban (*Tört. Iár 1838. 270. l.*) többek közt ez olvasható:

Ország eleiben támasztom én azt most
 Praepostvári Sigmund hogy mind prae és mind post.
 Prae ö az jókban s az rosszban penig post
 De poetánk torkán sült volt patvári rost.
 Soha pártos nem volt Praepostvári Sigmund stb.

Tudva van, hogy a fejedelemné is gondolt Praepostvárinak fejedelemmé választatására s P.-nak magának sem lett volna az ellen kifogása.

² Eszterházi nádor szept. 21-én adta ki a táborba hívó parancsot. Október 3-dikán ír a gubernatornak, a fejedelemnének, az erdélyi tanácsnak és a rendeknek, mely leveleiben sürgeti az ifjú Bethlen István és Zolyomi visszahívását, megbüntetését. Ugyanakkor ír Kornis Zsigmondnak is ugyanerről s így folytatja: »ezekhez járulván az is, hogy az *tőlünk elesküdt hajduságot* mint akarja felszabadítani kegyelmetek mostani új kötelességétől, holott ha sөprei volnánk az embereknek is nem tudom tovább mint szenvedhetnének el ennye indignitást.« — Munkácsba Csáki Istvánnak kellett volna a császári titkos tanács és a fejedelemné akaratával beszerközni, de Balling János ottani kapitány Kemény János által felvilágosítottván, ezt a szándékot meghiusította, azután pedig a fejedelemnét is kizárta beföle.

Ismeretes ebből az időből az az Eszterházi nádorra irt gúnyvers, mely így kezdődik:

Nem régen, kevélyen Groff úr Eszterhás
 Erdélyre s vesztére mint lator darázs
 Vigan megyen sok néppel az undok sok lovász
 Fejedelemséget titkon horgász stb.

³ Kovácsóczi cancellár a kath. párt tagja, a mely Katalint a gubernátor gyámkodása alöi kivánta első sorban felszabadítani s Bethlen Istvánt teljesen mellözni. — *Amazt* helyett *ám azt* is lehetne olvasni, azonban Krausnál is *amazt* van. — *béczét* helyett *Kr. benczet* ír. — *Kr. missa sem* — *s nem foghaz.* — A görlicze fogás=czélterés. — *Kr. pinczet.*

*Ad Stefanum Haller.*¹

Vesd el magad Haller mert vtannad vadnak
Hadd el Jozágotat mert Cassán mast adnak
Büzt teóttel Erdeliben, fattia leől hazadnak
Titkon romlasara tractalal Vradnak.

*Ad Melchiorem Alaghi.*²

Az fezket Alaghi Regetzben rakattia
Vakot vet az koczka mert szemével latattia
Az Neostennie magad sírván sipoltattja
Az horvat eneknek notaiat futattia.

*Ad Paulum Forgats.*³

Fogkhamimát eötel volt Forgats Uram reggel
Hogi sokakat czialhas, eölhes megh mereggel
Az agi vetve vagion pokolba teövissel
Az katlan is egh már szamodra kenkeövel.

*Ad Stephanum Niári.*⁴

Nyár vezteő Nyár és immar teolben halasz
Czukasa nem leven erdeklbi sok kalasz
Az vizben hasigh áll, az feien vakaraz
Uiza helliet akadt varsaiban káráz.

¹ Haller István szintén a kath. párt tagja. Fia Haller Gábor ezt írja naplója elején: »1630. marcius 1—14. »E tájban az pópista vallást elhagyván, állottam az reformata religióra, mely miá az atyám uramnak haragját vettem stb.« — *Hadd el jószágodat, mert Kassán mást adnak* — sor arra vonatkozik, hogy a császári biztosok, be sem várván az erdélyi biztosokat Bethlen Gábor halála után 1629. decz. 18-án átvették Kassa városát a 7 vármegyével együtt Bornemisza Jánostól s a jószágok kiegyenlítése körül követett önkényű eljárásukkal a fejedelemséget is panaszsra indították.

² Az utolsó Alaghi, a ki 44 éves korában 1631. június 15-én meghalt. Regéczet az Alaghiak 1560 ban kapták I. Ferdinándtól. Menyhértnek két neje volt Erdődi Anna s azután Nyári Borbála. Gyermeke egyikőtől sem maradt. Országbíró volt, majd 1629-ben a király felső magyarországi főtábornokká tette. Eszterházi nádor az 1631. évi tavaszi hadjáratról a király elé terjesztett emlékiratában ezt mondja róla - »az generalis nihil praeter ossa et cutem habet, elszáradott, nyomorodott ember, semmi gondot és terhet nem viselhet erőtlensége miatt s én úgy hiszem, hogy csak az caniculát is nehezen superálja.« Holta után is csak így emlékeztek róla, mint Eörsi Zsigmond 1636. augusztus 13-án kelt relatiójából kitetszik, hol Huszejn budai vezér basáról ezt írja: »az mint ábrázatját láttuk az vezérnek és staturáját is, kicsiny ember, mint egy szegény Alaghi Menyhárt olyan ábrázatu stb.« (*Tört. Tár 1884 81. 491. l.*) — Az Alaghinéről szóló 34 sor kivehető értelmével némileg összevethető az, a mit 1632 okt. 28-án Rákóczy Pál ír I. Rákóczy Györgynek a köztök fenforgott vagyoni kérdésben különösen a mádi szőlőkről: »igen megindította az jó Alaginét az mádi must, maga megelegedhetnék ennyi esztendőig való italával, *Tótországban* nem is szokott az mádi borhoz (*u. a. 663. l.*) Ez inkább Erdődi Annára illenék s lehet, hogy ő volt Alaghi második neje.

³ Forgács Pálnak nem találok nyomát. Talán Bornemisza János hadának volt egyik tisztje s mivel később sem említetik, Rakomáznál eleshetett.

⁴ Kr. *Nyári s immar telben-t* ír; *czukasa* helyett pedig helyesen *czu-*

*Ad Andream Kapi.*¹

Kapi András vram santalni eredtel
 Hogi felseő Jozagbol puztuln(i)a kezdtel
 Melli miat vgý vagion nagi бүt is szenvedtel
 Maradgi hivsegben cziak megh lez az mit kertel.

*Ad Stefanum Bethlen filium.*²

Hwseged magadnal nagiobba tettet
 Ekes bezededdel edgiüt keötetet
 Elmeuel is Isten elessel szerettet
 Mind hwven szolgaltal vallahun kellettet.

*Ad Davidem Zoliomi.*³

Solyom modra nyargalsz io vitezid eleőt
 Kedvesseget niertely vitessegedt kellet
 Az keössegh nem vehet pihenest és szelleőt
 Mert cziak Szekelhidra gyüteőd az sok velleőt.

*Ad Catarinam.*⁴

Meg trefalad magad Catharina Aszszonny
 El haniad kenczedet ki neked nem haszon
 Az meli te lattrod volt arulodis azon
 Cziaki miat lezen pendeliedis vazon.

*Ad Stefanum Cziaki.*⁵

Hát neked mint teczik az vdvarbírosagh
 Örizd az el czialt penzt mert masé az orszagh
 Alab alab zaly cziak talam az koczissagh
 S nem ment Isten teölle rád szál az lovássagh.

haia-t; csuhája nem lévén érdeklí sok kalász azaz szúrja sok hal száлка. — Nyári István Bethlen G. idejében kállói kapitány volt. Mehemet basa 1629. decz. 10-én már azt írja a gubernátornak, hogy: Nyári István penig az erdélyi fejedelemnek minden marháját elhajtatta (Tört. Tár. 1884 298. l.) Ugyanakkor már a hat császári biztos egyike felső Magyarországon. A palatinus továbbra is a kállói kapitányságban akarta hagyni, de ő abban nem akarván megmaradni (u. o. 82. l.), ez lehetett az a kárász, a mi víza, Kr. szerint vidra helyett akadt varsájában.

¹ Kapi András, Prépostvári Zsigmond veje; ipával együtt azok közé tartozott a kikhez a fejedelemné környezete bizalommal viseltetett.

² Kr. *tettet* helyett *telettet*. — *edgiüt* h. *edgyüe*. — Ifjú Bethlen Istvánról mások is csak jót mondanak. Meghalt 1632. decz. 23-án. (Tört. Tár. 1887 812. l.)

³ Zólyomi *velő* (vagyon) *gyűjtését* Szalárdi is bőven leírja (III. k. 4. r.)

⁴ A fejedelemné *kincshányását* részletesen leírja Dr. Ötvös Ágoston, Brandenburgi Katalin fejedelemsége című értekezésében, de a házasságtörés vádjá ellen erősen védelmezi:

⁵ Csáki István válasza, védelme a Cantio apologiában olvasható

Ad Petrum Bethlen,¹

Nem talaltam nalad egiebbet hüsegnel
 Cziak hogi teobbet keöltéz kis jeövedelmednel
 Nem ered festekkel bár megh göngerödnél
 Tovab ne nyutoznal pokrocziód veginel.

Ad Capitaneum Tokaien : Bakos²

Bacchus természetw Bakos nez magadra,
 Melly szep vagi hogi fűzhets olvassod nyakadra,
 Alunan keonieörgez ugí nez az padlásra
 Urebekek hullatnak rezet aiakadra.

Ad Joannem Bornemizza,³

Wariak araniazo koszos Bornemiszsza
 Tericz az lo zaiat takarodgial vizza
 Mert el unod varni megh bé áll az Tizza
 Megh akad az Berken nyakadbeli lesza.

¹ Bethlen Péterre ily bejegyzést találunk a leydeni egyetem anyakönyvében :
 1626. Rectore Antonio Walaeo II.

Jul. 25. Illustrissimus Petrus Bethlehem de Ictar Comes Comitatum Hoenjadiensis
 (sic!) et Maramarousiensis perpetuus, dominus in Hoest et Iliae 17.

- » » Michael Cornis de Totwaradje nobilis Transylvanus, ejusdem Comitatus
 Aulae Mag. 26.
- » » Joannes Danielis nobilis Transylvanus, 17.
- » » Joannes Bethlehem etiam nobilis Transylvanus, 14.
- » » Ladislaus Abaffy nobilis Hungarus, 15. ministri ejusdem.
- » » Stephanus Toeltsoki Hungarus, ejusdem illustris Comitatus praceptor. 26.
- » » Gasparus Tornai Hungarus, ejusdem familiae assecla. 23.

(*Album studiosorum academiae Lugduno-Batavae 1575—1875. Accedunt nomina curatorum et professorum per eadem secula. Hagae Comitum 1875, 4. r. 194. hasáb.*) Bethlen Péter és kísérete útjára vonatkozó levelek találatnak a Tört. Tár 1881. 193-9. — 1884. 315., 591. — 1887. 8., 9., 21., 26. — 1888. 383. lapján. — Kr. göngerödnél helyett geöngyörednel-t ír, mi = összehúznád magad.

² Kr. *Ad Stephanum Bakos*-t ír, a mi helyesebb, mert Esterházi is ezt mondja id. Emlékiratában : Az szendrői kapitány eddig Bakos volt, de soha benne nem lakik és nem a vicéjével, sem alattvalójával jól nem alkoszik, noha volt valami biztatása az kállai kapitányságról udvartul, de ő mindenestől nem oda való ember, ugyannyira, hogy az egész kállai vitézlő nép is esedezett instantissime, hogy közikben ne bocsássam, bizony dolog igen immaturus és indiscretus is s ezeket vesztené, féltő, az hajduságnak is, az kikkal szomszédságot kell viselni. Ott pedig Szendrőben nem akar megmaradni stb. (*Tört. Tár, 1884. 82. l.*) Ebből az látszik, hogy a pasqu. első sora igazat mond. A második sor katholizálására vonatkozhatik. A 4. sorban Kr. *verebek* helyett *Ven ebbek*-et ír.

³ Kraus megjegyzi krónikájában az 1631. márcz. 15-én történt rakamazi veszedelemre czélozva, hogy : »Der Generalis Bornemisza führet das Volck tückischer weiss vber die Tissa vnd gehet ihm Justament laut seine pasquillischen Versen : Megakad az berken nyakadbeli lesza.« Kr.-nál a 3. sorban *be all* helyett *megh fagy* van.

*Ad Haidones.*¹

Tippanos vitezek ugi serkendgietek
 Botskortok teleket szorossan fűzettek
 Keri János hadat mezze kergesetek
 Mert Bojtortiant akar hirtetni keozzetek.

*Ad Lectorem.*²

Akarnad iol tudom ki vagiok erteni
 Az versekben vagion ha megh tudnad lelni
 S ezeknek végere ugi tudhatnal menni
 Hogi az Locum tenens keru udvarlanni.

CANTIO APOLOGICA

Magni^{ci} Domini Stephani Czyaki, in emissum contra se pasquillum.

Segiütsegwl vram cziak tegedet hilak,³
 kit az kereztienek tiztelnek s imadnak
 minden szüksegünkben hozdad folytatomdnak,
 legi oltalm(az)oa en Igassagomnak.

¹ Kr. *serenkedjete*k-et ír helyesen. *fűzettek* h. *keössetek*. Keri Jánosról írja Esterházi (*id. h. 75 l.*), hogy a Kállóból Zólyomi ellen küldött vitézlő nép előtt a commendó övé volt.

A *tippanos vitéz* a gyalogos katonát jelentő *talpas*-sal egyértelmű; *tipeg-lapog*, *toppan* szavakból magyarázható.

² Kr. *érteni* helyett *meg tudni*. — *vagyon* h. *vagyok*. — *tudnád* h. *tudot*. — *tudhatnál* h. *tudhatom*. — *kéri* h. *kere*. — A két utóbbi varianst elfogadandónak vélem, mert helyes értelmet látszik adni.

Ezeknek végere ugi tudhattam menni,
 Hogy az Locumtenens kére udvarlani.

Alaghi Menyhért főgenerálisnak s egyszersmind Kassára helytartónak is volt kinevezve. Ugyanakkor Eszterházi nádor is Kassán időzött Akár az öreg generalist értette, akár, a mi hihetőbb, a nádorra czélzott, a kinél, mint Kraus írja, ott járta bizonyosságul kését az asztalba szúrva ott is hagyta Zólyomi: gúnyt gúnynyal tetézve, vezeti félre az olvasót. A két első sorban vagy azt mondja neki, hogy a versekben *vagyon* a szerző (neve), vagy azt, hogy a versekben *vagyok* t. i. Zólyomi: amazt nem találja, emezt a sok közül bajosan találná el. De kétszeresen is eltalálja vagy a pasquillus szavával élve *érdekl*i Zólyomi Esterházit, a ki midőn másnap hazaérkezett, a szoba seprés alkalmával megtalált kés nyomán bezzeg kerestette Zólyomit; *ess war aber* — Kraus szerint — *tarde fabulari, untlter dem war er schon uber die Tisza kommen*.

Hogy Esterházira vonatkozik a czélzás, abból a négy sorból is bizonyos, a mi a besztercei példány végéről hiányzik, de megvan Krausnál s így hangz. k:

Cziak ne sies vard megh az gloriat
 Es az orszaghnak salutatioját
 Mert neked adgyak az Brachium regat
 Az melyet regen Bekest is aspiralt.

Esterházi a nádorság mellett az erdélyi fejedelemségre is vágyott, míg a szegény Alaghyt ezzel senki sem gyanusíthatta. Békes Gáspárt kell érteni a Bekest alatt, a kinek kudarczára kívánja emlékeztetni Esterházyt.

³ Balassa B. is így kezdi egyik énekét: *Segítségül hívlak téged jó Istenem!* melynek 27. sorában, mint itt az 5. sorban, a bosszuállás is a biblia (Róm. 12. 19.) szerint említetik. A kezdetet B. is Szent Dávid zsoltáiraiból vette (1. 70. 46. s több zsollárt)

Te read egiedül en az bozzu allast,
biztam hofi megh büntesd ezt az alnok halaszt
most lepet udvarban holot az gyalazast
Veteknek sem tartia ember-ragalalmazast.

En nemzettem keözzül nem volt egi arulo,
attiamis hazamban io strasa őrallo,
mikor kevantatott volt io peldatado
hat engem sem illet ott gyalazatos szo.

Pluto scholaiabol te most hofi ki leptel,¹
nem hoztal kiczin lebe egyebet epenel
szüüünk haborgato keserves meregnel,
Kiuel ily Nemzetes Nagi Urat veztenel.

Ha Isten válaztia az Fejedelmeket,
Papp² is tanitnak erre benneteket
tizteleti meltok, s megh bechüllüek eoket,
te hogh igi gyalazod karhozatos vetek.

Azt mondod hofi latra voltam en uramnak,
igaz hŵ szolgáláia voltam s vagiok annak,
hazucz aruloul, noha arul(ó)nak
mondasz engem lenni s ez aruloarak.³

Nagi ur vagiok voltam s leszek is mind addigh
migh Isten akaria, talám megh tart vegigh,
hazamnak zolgaliak eletem fottaigh,
az en aszszonyomnak miben tudok s illik.

Vgi vagion sok ioval volt, azt nem tagadom
megerdemlet is talam szolgalatom,
de ha latra voltam, utolso oramon,
megh büntessen Isten azt eo rea bizom.

Sok aldasi keözeti az Isten Engemet
elmevel is ollyal lattodt es szerettet,
az lovazok keozzul eleb leszek hidgied,
megh erdemlek talam lovazmesterseget.

Cziak arra is tudom hofi te tudatlan vagi,
ha lovassagra iutcz kezemben ugi akadgi
megh tanitlak mibeöl all az kalan mazzagh,
gane szarasztani abrakot mient adgi.

¹ Célzás lehet arra, hogy Laskai csak nem rég jött meg a külföldi egyetemről.

² Papp=papok.

³ Olvashatatlan szó.

Hogi ha koczissagra iutna az en wgiem,
kiteöill az Uristen megh otalmaz engem,
Rudas mestersegben lenne maradasom,
abban is elhidgied mert vagion io modom.

Akarz azert talam Felleitarom lenni,
megh tanitlak mint kel ostor heztet¹ fonni
Lőczert oldaladon hinnet kel viselni,
gyepleős lonak mint kel fület megh m . . .²

Kotyodol³ en ream, te neked ugi teccik,
hogi mar engem gyalasz, de azt el nem hizzik.
ismer Erdely Orszagh ezenteöl megh teccik,
ki volt haza fia s kiteöl puztitatik.

Igienest akarom kengieleomet nyomni,⁴
igazan akarok hazamnak szolgálni,
Vram Fejedelmem el is fogja hinni
hőw szolgálatomat mikor fogja latni.

Ennekem iol teccik az udvarbirosag,
mint hogi beöiteős vagiok itt vadnak szép vizak,
Zep keczege vagion io bor is, es harcziak,
az ki te eleőtted hizem igen vység.

Nem azert lakom itt hogi arulo volnek,
vagi hogi Fejedelmem ellen practicalnek,
hazam romlasara hogi mit inditanek,
nemzetem iol tudom aszol gyalazodnék.

Elegn nagi latorsagh teőlled kikek (*igy!*) kapsz,
engemet meltatlan arulonak vadolsz
Iteletkor azert az Christus megatkoz,
Mesteredhez mikor iutandasz Plutohoz.

Kevanhatnak gonoszt, de nem illik hozzam,
Mert ur vagiok s tudod nagi ur volt az attiam,
talam az Vr Isten boczattod igi ream,
Szent David eleöttem vagion lam szep peldam.

En nem irok teöbet nem is karhoztalak,
nem aranzon haznat az moczykol(o)dasnak
gyalazad magadot mert en nem gyalazlak
nem itellek teged hoszszam haszol(o)nak.

¹ hezt talán sūdár?

² A leiró sem értette.

³ Ismeretlen szó.

⁴ A pasquillusnak Krausnál olvasható 4. sorával vethető össze.

Latom tucçi Deakul tudot amaz peldat,
 meg győzzed ambator azért rusniasagat,
 nem kerülhetted el büzy es mocziokiát,¹
 ne kerely hat teöbbet, ertem az Igazat.

Finis — 631. 22 marty.

Sz. Á.

PETŐFI »IDÁ«-JA.

A Fővárosi Lapoknak köszönettel tartozunk, hogy Borsos István egész cikket átvette folyóiratunkból, mert ez által alkalmat nyújtott arra, hogy igen rövid idő alatt megtörténhettek azok a nyilatkozatok, melyek a költemény eredetét, Petőfitől származását teljesen eldöntötték. A figyelmes olvasó, közlésünk után sem igen kételkedhetett a felől, hogy ki lehet a szerző. Petőfi szó-összetételei, szólamai, képei, ellentétei, szóval mindaz, a mi Petőfit jellemzi, a conceptio merész-ségével együtt, megvan a költeményben. Nem egy sorának, gondolatának, majdnem szórúl szóra megfelelőjét lehetne idézni többi műveiből, mint például: *Lerontom a hűség oltárát* stb. *Te állj, ha kell a temp-lomot lerontom érted.*

Domanovszky Sándor úr, a Fővárosi Lapok 13. számában néhai atyja szerzősége mellett szólalt föl. Erre megjegyezhetjük, hogy Petőfi, Kemény János számára is irt két költeményt, a ki azokat a pozsonyi önképző-kör ülésein szintén a maga neve alatt olvasta fel s irta be az Emlékkönyvbe. (*Ferenczi, Petőfi Életr. I. 218.*)

A Borsos István által előállított két szavahihető tanú mellé, Domanovszky Sándor cikke után nyomban harmadik is sorakozott, t. i. Kozma Sándor nyug. főügyész, a ki fia Kozma Andor, legkiválóbb ifjú költőink egyike által tolmácsoltatta a Főv. Lapok 14. számában bizony-ságtételét a felől, hogy az »Ida« csakugyan Petőfi szerzeménye. Ezekon kívül Borsos István a Főv. Lapok 21. számában még negyedikre is hivatkozik Paál István személyében, a kik mindannyian Petőfivel egy időben tanultak vagy tartózkodtak Pápán. Végül Puzdor Gyula zárja be a a nyilatkozatok sorát a Főv. Lapok 22-ik sz.-ban.

Az így folyt s talán véget is ért bizonyítás tartama alatt, dr. Baróti Lajos öt ismeretlen versét közölte Petőfinek a Vasárnapi Ujság 3. számában, honnan azokat a Főv. Lapok is átvette 18. száma tárczájában. — Nemcsak ez a gyarapodás mondható örvendetes eseménynek, hanem az a jelenség is, hogy művelt közönségünk irodalomtörténeti kérdéseink iránt ily élénk érdeklődéssel viseltetik.

¹ A latin példabeszéd gondolatol szerint ez:

*Hoc scio pro certo, quoties cum stercore certo,
 Vinco aut vincor, semper ego maculor.*

ADATTÁR.

HEYDEN SEBALD GYERMEKI BESZÉLGETÉSEINEK LATIN-MAGYAR
SZÖVEGE 1531-BŐL.

— Adalék Sylvester János irodalmi működéséhez. —

(Első közlemény.)

Irodalomtörténetünkben a felmerült kétségek daczára is mindeddig erősen tartja magát az a nézet, hogy a legelső magyar nyomtatvány a Szent-István király jobb kezének megtalálásáról szóló imádság és ének volt, melyet 1484-ben nyomtattak ki Nürnbergben, tehát ugyanott, a hol már egy évvel előbb Koburger Antal kiadásában Temesvári Pelbárt beszédei is megjelentek.¹

Ezután következik, sőt minthogy a nürnbergi nyomtatványnak csupán emléke maradt fenn, valósággal első nyomtatott magyar szövegünk az, mely *Heyden Sebald* „*Puerilium Colloquiorum formulae*“ című iskolai kézi könyvében jött ki a latin, német és lengyel szöveg társaságában.

Heyden Sebald, egy előkelő származású nürnbergi iskolamester 1499. decz. 8-án (más adatok szerint 1498. vagy 1494.) született Nürnbergben.² Szülővárosa Szent-Lőrinczről és Szent-Szebaldról nevezett

¹ *Toldy Ferencz*, A legrégebb magyar nyomtatvány. (Uj Magyar Múzeum 1857. I. 501—509. l.) V. ö. M. Könyvszemle 1876. 68. l. *Szabó Károly*, Régi Magyar Könyvtár I. 1. sz. Legújabbán *Szamota István* állította róla, hogy soha sem létezett a »Murmelius-féle latin-magyar szójegyzék 1533-ból« című 1896. megjelent akadémiai kiadványban.

² Életrajzát *Zeltner G. G.* írta meg legbővebben ily című monografiájában: *Kurtze Erläuterung der Nürnbergschen Schul- und Reformations-Geschichte aus dem Leben und Schriften des berühmten Sebald Heyden Rectoris bey S. Sebald. Nürnberg 1732.* 4° Heyden arczképével. Később ugyancsak *Zeltner* e művének több adatát helyreigazította s újabbakkal pótolta *Sendschreiben von dem merkwürdigen Leben Johann Ketzmanns, ersten Evangelischen Rectoris der Schul zu St. Laurentzen in Nürnberg. Frankf. u. Leipzig 1734.*

iskoláit kijárva, 1513. Ingolstadtba ment és ott megszerezte a magisteri czimet. Egyideig ezután Stájerországban Knittelfeldben (?) majd a Mura mellett fekvő Bruckban tanítókodott, innen Leobenbe ment s fölkeresve Gryneus Simont, a később híressé lett báseli tanárt, ki budai szerepléséről nálunk is ismeretes, Gyertyaszentelő Boldogasszony napjától Szent-Györgynapig (febr. 2. — ápr. 24.) mellette maradt mint kántor. Innen egy regensburgi kirándulás után visszatért szülőföldre Nürnbergbe s itt 1520. körül kántor lett a kórházi iskolában.

Más és általánosan elfogadott adatok szerint nem a Mura, hanem a Lajtha mellett fekvő Bruckban, tehát Magyarországon tanítókodott egy ideig a Gryneus Simon oldala mellett, vagy talán helyesebben az ő ajánlatára.¹

czimű munkájában. Mi is ezt a művet használtuk a Heyden életrajzánál forrásul a nürnbergi városi könyvtár egy példánya után, melynek hozzá kötött lapjain becses pótlékok s új adatok vannak mind a Heyden életrajzához és irodalmi működéséhez, mind a Heyden család történetéhez. Fentebbi művet követi *Witz*, Nürnbergisches Gelehrten-Lexicon. 1756. II. 115—118., *Rotermund* Ersch u. Gruber Allg. Encyklopädie II. Section 7. Th. 363—4. I. *Goedeke*, Grundriss zur Geschichte d. deutschen Dichtung I.^o 177. Allg. Deutsche Biographie XII. 352. lap.

¹ Közöljük Zeltner idézett művének a nürnbergi városi könyvtárban őrzött példányából az idevonatkozó kézirati bejegyzést: »A. 1519. kam er hinab nach Steyermark und gab daselbst zu Keytoffel (potius: Knittelfeld an der Muer eine feine Stadt 2 Meilen von Judenburg) einen Schulmeister ab, verfügte sich hernach nach Bruck (an der Muer eine Stadt mit einem Schlosze) und von der nach Loiben (oder Leuben, eine mäszige Stadt mit guten Eisenhämmern), wo er den M. Simon Grynaeum besuchte und von Lichtmesz bisz auf S. Georgiistag dessen Cantor war. Als er nun wieder in sein Vaterland zu reisen und seine Befreunte und Verwandte zu besuchen sich entschlossen, kaufte er ihm zu Judenburg ein Pferd und kam M. Jun. nach Regensburg, wo er seine Mutter Vetter Leonh. Wepeins angetroffen, der ihn freundlich aufnahm und kostenfrei hielt, auch einen ledigen Schuldienst daselbst anzunehmen stark ermahnet, denn Wilh. Scoparius so selbigen bedienet, nach Ingolstadt beruffen wurde, den er aber nicht annehmen wollte, sondern vollends auf Nürnberg gereiset und allda in Schuldienste bei S. Sebald sich eingelassen. Zeltner in vita Kezmanni pl. B.₁a [t. i. 9-ik lapon; az ívjegy idézve, mivel a mű nincs lapszámozva]: »Ehe er nach Haus gekehret, oder doch daselbst zu Diensten gelanget, anfänglich in einem geringen Städlein in Steyermarck auf eine kurze Zeit, nachdem aber in Ungarn unter dem hernach berühmten Baszylischen Theologo Simon Grynaeo (Adami setzt Grynaeum zwar nach Ofen. So viel mich aber obbemeldter Freund [a 7. lap egy jegyzete szerint ez a barátja Doppelmayer volt] berichtet, so stunde Heyden in Bruck. Es kan aber wol seyn, dass wann sich Grynaei Inspection nicht dahin erstrecket, er doch auf seine Recommendation dahin gekommen) als Cantor einige Zeit im Amte gestanden von dannen aber erst

Nürnbergi kántor korában már Luther követője volt, mit az által is elárult, hogy 1523-ban a *Salve regina, mater misericordiae* kezdetű híres kath. egyházi éneket átalakította, Krisztus nevét tevén a Máriáé helyett, ilyenformán: »Salve Jesu Christe, rex misericordiae«, a miért egy Schatzgeyer Gáspár nevű ferenczrendi barátal meg is gyűlt a baja, de másfelől népszerűsége is növekedett s a következő évben a Szent-Szebald iskola rektori állását nyerte el, melytől a városi hatóság Denk Jánost anabaptista nézetei miatt elmozdította.

Az iskolai tanítás mellett buzgó részt vett a vallási vitatkozásokban, így az 1525. évi nürnbergi vitatkozó gyűlésen, melyet katolikus és lutheranus lelkészek tartottak s 1554. egy másik colloquiumon, mindkettőn mint a vitatkozások jegyzője.

Mint iskolarektor is híres volt többek között arról, hogy a görög nyelvet ő tanította először iskolájában s a költészet tanítására is kiváló gondot fordított. Iskolájában tanítványainak száma olykor 400-ra is felment.¹ Hosszú életet élt, 1561. júl. 9-én halt meg Nürnbergben.

Sokoldalú és tevékeny irodalmi munkásságot fejtett ki, mely a theologia,² egyházi költészet,³ zeneirodalom és paedagogia között oszlott meg.

Egy műve, mely „*Musicae στοιχείωσις*“ czímen a zene hasznáról, továbbá skálákról, kulcsokról, hangokról stb. tanít, 1529. körül⁴ jelent meg s 1530., 1532., 1537. stb. újabb kiadások követték. Szintén több kiadást ért „*Leges scholasticae carminice*“ (1530.) cz. műve. Más műve: »*De causis rem literariam tum conservantibus tum pessundantibus ad optimates Germaniae carmen hexametrum*« (Nürnberg 1534.) az irodalom hanyatlásával foglalkozik s annak okaiul a jutalom hiányát

nach Nürnberg sich wieder gewendet und seiner ersten Function in Spital vorzustehen angefangen. Dergleichen Herumwandeln . . damals sonst sehr üblich und fast allgemein gewesen . . .«

¹ Zeltner, Leben J. Ketzmanns 11. l. Tanítói működésére szép világot vet egy 1554. évben kelt levele, melyet szintén Zeltner idéz: »Quin et hoc audiant laborum meorum contemtores, quod . . longius decennio ad hunc usque diem graecam institutionem extra communis scholae ordinem tempus cotidie, matutinis horis, antequam alia consueta exercitia incipi solent, professus sum. At pro ea tam liberali institutione mea nemo unquam mihi ne obuium quidem persolvit.« (U. o. 12. l.)

² Felsorolja Will, Nürnbn. Gelehrten-Lexicon II. 117—118. és Zeltner i. m.

³ Lásd Goedeke i. m. 177. l.

⁴ Brunet ezt jegyzi meg az 1532. évi kiadásról: »Ouvrage rare dont on cite un première édit. de 1529 et un autre de 1530. Il a été réimpr. sous le titre d'Institutiones sive rudimenta musices. (Manuel III. 150. l.)

a tudósok megvetett és szűkölködő állapotát hozza fel s végül felhívja a német főurakat az iskolák jókarbantartására és a tudósok pártfogására.

Iskolai használatra készült „*Paedonomia Scholastica*“ (Nürnberg 1546.) című műve, melynek 25 szakaszában a tanulásról, németből latinra fordításról, az ismétlésről, iskolai fegyelemről, iskolai morálról stb. tárgyal, a mely több kiadást ért s német fordításban is megjelent (1547.).

Hasonlóképp az iskolai oktatás céljára készült a „*Nomenclatura rerum domesticarum*“ (Nürnberg 1530.) cz. műve, a mindennapi életben előjövő szavak gyűjteménye német és latin nyelven.

De mindezeknél sokkal elterjedtebb volt egy másik műve, mely nevét messze hazáján túl is ismertté és népszerűvé tette, mely újabb és újabb, javított vagy bővített kiadásban akkor is közkezen forgott, a mikor szerzője már rég nem volt az élők között s vele theologiai műveinek emléke is sírba szállott, mikor egyházi énekeit is alig énekelték többé s egyéb műveit is, mint túlhaladottakat, másokéi szorították háttérbe. Egy jelentéktelen, az elemi oktatás számára készült tankönyv ez, mely „*Formulae puerilium colloquiorum*“ czímen 1528. évben jelent meg Straszburgban (Balth. Beck)¹ s a családi és iskolai élet köréből vett s rendszeren két tanuló szájába adott beszélgetéseket (dialogusokat), szám szerint 27-et foglal magában latin és német nyelven. Így egy beszélgetésnek az üdvözlés, egy másiknak a lefekvés a tárgya, egy a tanulással, más az evéssel és asztalterítéssel, ismét más a játszással és czivakodással stb. foglalkozik. A kérdések és feleletek tartalmának naiv egyszerűsége, mely a fejletlen növendék gondolkozás- és beszédmódját híven utánozta és eltalálta, kedvező fogadtatást biztosított neki nemcsak hazájában,² de messze ennek határain kívül is.

¹ Teljes címe: »FORMVLAE PVERI | lium colloquiorũ, pro pri | mis Tyronibus Sebalđinae | Scholae, Norimbergae per | Sebalđũ Heydẽ eorũdẽ pceptorẽ conscriptae. | Sebal. Heyd. ad Nasutũ lectorẽ | Cõsultum pueris uolumus | Na | fute ualeto. | Queritur his fructus gloria nul | la mihi. | M. D. XXVIII. Kolophon: *Getruckt zũ Straszburg durch Balthasar Beck am Holtzmarckt.* Kis 4-rét, A—C (A, B 8—8, C 7 levéllel) = 23 számozatlan levél. A címhez keretül egy fametszet szolgál, mely felül két angyalt, alul szarvast és nyulat, két oldalt fákat ábrázol, az egyik fán madárral és evettel. A 2. lapon Heyden előszava áll: Sebalđus Heyden pveris suae fidei commissis S. D. Egy példánya a nürnbergi Germanisches Museumban van, ezt használtuk Bezold múzeumi igazgató szivességéből.

² Számos kiadásából felemlítjük a következőket: *Erfurt 1530. Lipcse, 1541.* Egy újabb (1669-ik évi) kiadás ismertetését l. *Zellnernél* i. m. 63. l.

Igy Ephorus Anzelm krakkói orvosdoktor, ki Hippokratést, id. Plinius Természetráját orvosi magyarázatokkal ellátva Krakkóban közrebocsátotta,³ a latin és német szöveghez még lengyelt is csatolt s úgy adta ki Decius Jodok Lajos lengyel történetíró s I. Zsigmond lengyel király titkára fiának, Jodoknak ajánlva.

Nem késett soká a magyar fordítás sem, egy újabb kiadás ezzel együtt, tehát most már négy u. m. latin, német, lengyel és magyar nyelven jelen meg szintén Krakkóban Victor Jeromosnál 1531. évben,

³ *Wiszniewski M.* *Historia literatury polskiej* IX. 552. VII. 380—2. IX. 463. I. E kiadást, melynek nyomtatási évét sem tudjuk, de a melynek a négy nyelvű kiadást meg kelle előzni, hosszas fáradozásunk mellett sem sikerült kézhez kerítenünk. Valószínűleg megegyezett az az 1571. krakkói háromnyelvű (latin, német, lengyel) kiadással, mely „in *Officina Matthaei Sibenecher*” nyomtatott, s melynek egy négy levélből álló töredékét a krakkói egyetemi könyvtár igazgatóságának szíveségéből használtuk. Ebben a címnap után következő két lapot az Ephorus ajárlása foglalja el, ugyanaz, melyet az 1552. évi krakkói négy nyelvű kiadás is közölt. Érdekes tartalmánál fogva ez utóbbi kiadásból ide iktatjuk:

»Generose indolis ac optime spei puero Iodoco Decio praestantiss. domini Iodoci Ludouici Decii filiolo M. Anshelmus Ephorus S. D.

Ingenioli tui et rara foelicitas, et summa admiratio atque amor in te meus, (quem studiorum sedulitate et obedientia foelicitatis matre meruisti) suavissime iuste, fecit, ut hasce puerilium colloquiorum formulas ex Comitorum pratis Latinae linguae deliciis, a docto Sebaldò collectas, tibi praeclarissimis uirtutibus et moribus nato, dicarem. Qui non mediocri nos expectatione fortes, ut praestantiss. patri tuo summae eruditionis et facundiae uiro respondeas. Cum iam quinquennis adhuc tam facile primam linguae tuae balbutiem Latinis Graecisque literis ita formaris, ut quod meus concepit, lingua iam Romano eloquio efferre conatur. Sapienter enim et summa cum ratione parentes tibi et fraterculo tuo Ioanni, mire indolis puero provident, qui nihil ad recte educandos negligunt et foelicitatis maximum est, moribus compositis educare liberos: est enim (ut Graeci dicunt) ἀρετης βραβειον ἐπαγγελια i. e. uirtutis praemium recta institutio. Propterea primam puerorum balbutiem sanis colloquiis informandam iubet divini eloqui tuba Paul. Omnis inquit sermo spurus ex ore uestro non procedat. Corruptum enim bonos mores colloquia prava, et hoc est, quod Salomon colloquiū moderatorem, doctum prudentem, et praeciosi spiritus hominem appellat. [*Lapszelén.* Eph. (4.) I. Cor. (15.) Prov. (17.)] Neque ego alio consilio tibi has inscribendas curavi, quam ut tua industria et exemplo alios commilitones tuos in disciplinam mihi traditos in harenam provocet cuius admiratione adducti sanctum illud inuidiae ad virtutem incitabulum et calcar ament et obseruent. Grato igitur hinnulum hunc a praeceptore accipe animo. Qui ceruum ut accipias aliquando operam dabit. Christus Iesus te ad altiora conantem diu nobis incolumem cnservet. Vale, εὐτυχῶς.

a mint azt a köv. kolofonból tudjuk: »*Craconiae apud Hieronymum Vietorem Anno M. D. XXXI. Cum gratia et priuilegio.*«

E műnek eddig egyetlen, cím lap nélküli, elől és közbül csonka példánya ismeretes, melyet a magyar nemzeti múzeum könyvtárában őriznek.

Teljes címe, ha az, a mi valószínű, a későbbi 1552. évi kiadásával megegyezett, ez volt: »*Puerilium Colloquiorum formulae pro primis Tyronebus per Sebaldum Heyden ex Comitorum Campo hinc inde collectae [iam et denuo auctae] ac germanico, polonico, ungarico idiomate illustrate.*«

Alakja az ívjelzés szerint kis negyedré. Terjedelme negyven számozatlan levél. Ivjegyei: A—K,,, + 1, ebből hiányzik a m. nemz. múzeumi példányban elől A, A₂ és közbül I₂ jelzetű, összesen tehát három levél, melyekből egy bizonyára a cím lap volt.

Beosztása ugyanaz, a mi az előbbi kiadásoké, ez is mint azok, huszonzét dialogust foglal magában, eltérés csupán az, hogy e kiadás a magyar szöveggel bővült, mely legvégül áll a latin, német s lengyel szöveg után.

A mű végén közvetlen a kolofon előtt üdvözlő vers van ezzel a felírással: *IOANNIS SYLVESTRIS PAN- | nonii ad Michaellem Gezthi puerum | bonae spei Decastichon.*

E verses ajánlásból következtetjük, hogy Sylvester János volt az, a ki Heyden művéhez a magyar szöveget készítette. Ilyen ajánló sorokat (tetrastichon, hexastichon stb.) találunk más művei így pl. Nyelv-tana előtt is,¹ melyet szintén egy gyermeknek ajánlott, a melynek következő sorai:

*Quisquis in hoc ludo studiis incumbis honestis,
Haec nova, quae cernis, iam cape dona libens*

talán éppen e műre céloznak. Az Anna magyar királyné halálára írt elégia (1547.) kezdősora is:

Hungaricae gentis decus et spes summa propago.

meglepően egyez ajánlóversünk kezdetével.

Ha Sylvester szerzőségét elfogadjuk, némileg sikerül ez által betölteni azt az űrt, mely a krakkói és újszigeti, Nádasdi Tamás udvarában tartózkodása közé esik. 1526. okt. 26-án a krakkói egyetem hallgatója, melynek anyakönyvébe nevét így írta be: *Johannes Ambrosj*

¹ Toldy. Régi magyar nyelvészek (Pest, 1866.) 3. l.

*Siluestri de Senirwaraler dioc. Agriensis 26 Octobris 4 gr. s.*¹ s tagja egyszermind a magyar bursának.² Itt írhatta *Rosarium Celeste virginis Marie patronae regni Vngarie* című művét, melynek ajánlása 1527. máj. 3-án Krakkóban kelt és a melyet Simon egri püspökhöz (?) intézett³; még ez évben az új (nyári félévi) seniorválasztásnál ő lesz a magyar bursa seniore, melybe seniorsága alatt tizenegy magyar tanuló iratkozott be tagnak; 1529. júl. 31-én a vittenbergi egyetem hallgatói között fordul elő neve;⁴ 1530—1 körül a Geszti család körében tartózkodott.

Ki fia volt *Geszti Mihály*, ez az ajánlóversben említett jóreményű gyermek, férfikort ért-e és hol laktak szülei? arra vonatkozólag nincsenek adataink. A XV. és XVI. században Bodrogszegyében játszott nagy szerepet egy Geszti család s ott Baján, Baracsán, Eszteren, Miskén és a környéken, összesen mintegy kilencz helységben voltak földesurak, Küllödön pedig erős viziváruk is volt, melyet a nép Békavárnak nevezett el.⁵ A XV. században különösen a szomszédos Töttös családdal folytatott perlekedései és erőszakos birtokfoglalásai következtében sűrűen találkozunk e család nevével oklevéltárainkban. A család tagjai különös szeretettel használják a Mihály és László nevet. 1420. Zsigmond király vizsgálatot rendel el *Geszti Mihály* fia László ellen, a ki embereivel Töttös László özvegyének pataljai birtokán öt jobbágyot kútba dobott és az odavaló plébánost elkergette;⁶ 1426. *Geszti Mihály* özvegye, Anna folytat egy pert László fiával együtt ugyanezek ellen;⁷ 1438.

¹ *Chmiel Adam*, Album studiosorum universitatis Cracoviensis. Tom. II. 235. l. *Schrauf*, A krakói magyar tanulókháza 97. l. ez utóbbinál a 137. lapon tollhjbából „aest.” áll a „féli” félév helyett. A mi a fenti anyakönyvi bejegyzést illeti, abban a genitivusban álló név az atya nevét jelenti; a rövidítések feloldva: *diocesis*; *4 grossos soluit*. Hogy ez időtájt Szathmár vármegye egy részével *Szinyérváralja* is az egri egyházmegyéhez tartozott, arra vonatkozólag lásd *Balássy Ferencz* »Az egri egyházmegye alakulása« (Eger 1865.) cz. műve 14. és 38. lapját.

² *Schrauf* i. m. 26. l.

³ Irodalomtört. Közlemények VI. 1896. 503. l.

⁴ *Foerstemann*, Album academiae Vitebergensis ab an. Ch. MDII. usque ad a MDLX. (Lipsiae 1841.) 136. lap: Johannes Silvestris Dio: agragen. 31. Julij. Vele egyidejűleg iratkozott be Michael Liburnus Dio: Sagrabien. V. ö. *Schrauf* i. m. 97. l.

⁵ *Csánki Dezső*, Magyarország tört. földrajza II. köt. 186., 188., 192., 199., 201., 204., 217. l. V. ö. 170., 182., 546. l.

⁶ Zichy cs. okmánytára VI. 573., 580.

⁷ U. o. VIII. 473. l.

László, nejével Katalinnal s János, László és *Mihály*¹ fiaival Hagymás-egyház és Temerdekegyház nevű birtokokba akarja magát beiktatni, a mi a Töttösék ellenmondása miatt meghiusult.² 1482. Geszti Mihály birja Küllýöd várát.³ E családhoz tartozott-e az a Geszti László is, a ki 1529. Szapolyai pártján harczol s a kit Szilády (RMKT. I. 378.) egy ismeretes verstöredék szerzőjének gondol s az a másik, a ki ugyanez időtájban Szapolyai lovas hadnagya volt, összekötő genealogiai kapocs **hiján nem tudjuk eldönteni.**⁴

Hogy azt a gyermek **Geszti Mihályt, kihez Sylvester Decastichonát** intézte, a fent említett család sarjának tartasuk, arra mindenek felett az indított, hogy ily nevű hasonló tekintélyes és nagybirtokos földesúri családot ez időben máshol nem találtunk, pedig rendszerint ilyen családok gyermekeit tisztelték meg hasonló ajánlásokkal s csak az ilyen család tarthatott külföldi egyetemeket látogatott, tehát magasabb képzettségű magántanítót, — ha nem messze menő következtetés ez ajánlás alapján azt állítani, hogy Sylvester ilyen tisztet töltött be a külföldi egyetemekről hazatérte után a Geszti családnál. E család körében végezhetette el Heyden művének fordítását, hogy növendékének a tanulást ez által megkönnyítse s nyelvtani tankönyvet adjon kezébe. Mely időtől meddig tartózkodott itt, arról semmit sem tudunk. Legvalószínűbbnek tartjuk, mint már fent érintettük, hogy a vitenbergi egyetemről hazatérte után azonnal ez állomást foglalta el s itt lakhatott 1532-ig. Ez évben Pereginék 1538. máj. 9-én hozzá írott levele szerint ismét *Krakkóban* van.⁵ Ettől kezdve ismét nagyobb hézag van adatainkban egész 1536-ig, a mikor Ujszigeten Nádasdi Tamás birtokán gyermekeket tanít s megírja Nyelvtanát, melyhez jelen munka mintegy előkészítőül szolgált.

Meg kell még említenünk, hogy a Heyden művének magyarra fordítását nem mi kapcsoltuk össze először Sylvester nevével. Sejtette ezt

¹ Ezen László és Mihály ellen folytat valószínűleg pert 1469. Leksei Sulyok György is az általuk jogtalanul elfoglalt birtokokért. Az »agragien.« miatt, mely nyilván tollhiba »Agrien.« helyett sem Révész, sem régebbi irodalomtörténetíróink nem merték e nevet a mi Sylvesterünkével azonosítani. Tört. Tár. 1890. 116. lap.

² U. o. 643. l.

³ *Csánki D.* i. m. 188. l. »Küllýöd« (ma Kollut) alatt az Orsz. levéltár Dl. 18,732. számú oklevele alapján.

⁴ *Nagy Iván*, Magyarország csal. IV, 386. említi e két Lászlót. Miért vonatkoztatja adatait különböző személyre, nem mondja meg, sem forrást nem emlit.

⁵ *Szilády a Dévai »Tíz parantsolatnak magyarázattya«* cz. műve facsimile kiadásában VI. sz. a. közli e levelet.

már *Rómer Flóris* is, e mű első felfedezője, a ki 1875-ben a *Pesti Naplóban*¹ Toldy Ferenczhez intézett nyílt levelében először hívta föl a figyelmet egy érdekes colligatumra, melyben e mű is benne volt. Ugyancsak az ő érdeme, hogy a nyomtalanul eltűnt nyitrai megyei könyvgyűjtő Kelecsényi Józsefnek könyvei közül a magyar nemzeti múzeum igazgatósága megszerezte könyvtára részére.²

A colligatum többi része volt: 1. 1532. Krakkóban Ungler Flórián által nyomtatott latin-olasz-lengyel-német szótár 4 levélből álló töredéke. 2. *Oratiunculæ variæ puerorum usui expositæ*. Krakkó, Viator Jer. 1527. 3. Kézirat: *Aphorismi per Franciscum Bertik*. 4. *Aemilius Macer, De herbarum virtutibus* cz. mű csonka példánya.

A Rómer Flóris levele által figyelmessé tétetve *Toldy Ferencz* »*A legrégebb magyar iskolai könyv*« czímen egy felolvasást tartott róla a m. tud. Akadémia 1875. febr. 17-diki osztályülésében,³ a hol érdekes szóvita tárgya lett. Toldy Ferencz úgy mutatta be mint Erdősi munkáját s ezt Ballagi Mór kétségbevonta, mivel Erdősi sohasem használta az itt előforduló: »*En is azt igen örülöm*« kifejezést, bárha többször lett volna rá szüksége.⁴ Pulszky Ferencz, a ki a gyűlésen elnökölt, megjegyezte, hogy a lengyelnek vélt szöveg voltaképen sárosmegyei tót, e tankönyv tehát magyar iskolák számára iratott; Henszlmann Imre azt az észrevételt tette, hogy a könyv csak kést és kanalat említ, villát pedig nem, akkor tehát ezt még nem használták nálunk.⁵

Toldy felolvasásának kiadására is készült, de ebben megakadályozta 1875. decz. 10-én váratlanul bekövetkezett halála s abból annyit tudunk, a mennyi az említett lap Napi hírek és Akadémia cz. rovatában fenmaradt számunkra.⁶

Még fordításunk értékéről s különböző kiadásairól kell említést tennünk.

A művelődéstörténeti szempont, a melyet Henszlmann hangoztatott,

¹ Átvette a *Budapesti Közlöny* 1875. febr. 14-iki 36. szám, 973. l.

² Magyar Könyvszemle I. évf. 1876. 226. l. 1896. 103. l.

³ Lásd a 71. lapon a 9-ik jegyzetet.

⁴ *Budapesti Közlöny* 1875. évf. 38. szám. 1034 lap.

⁵ *Toldy* felolvasása, habár ezt azon ujságcziikk alapján, mely egyedül áll rendelkezésünkre, határozottan nem merjük állítani, azon benyomással van ránk s talán azzal volt az említett szóvitatásban részt vett akadémikusok egynemélyikére is, mintha ő az egész mű írását s nem csupán a magyar fordítás hozzáadását, Sylvesternek tulajdonította volna. Legalább Heydennek neve sem említették s a Pulszky és Henszlmann megjegyzései is ezt gyaníttatják.

⁶ *Budapesti Közlöny* i. h. V. ö. Akad. Értesítő. IX. 1875. 40 l.

elesik, ha megemlítjük, hogy a magyar fordítás *tartalom* tekintetében hiven követi a latin szöveget.

De elvitathatatlan e mű nyelvészeti és paedagogiai jelentősége.

Az iskolai és családi élet társalgási nyelvét, a mindennapi érintkezésnél előforduló kifejezéseket oly teljességben találjuk itt magyarul, melyhez hasonlót e kor másnemű irodalmi termékeiben hiában keresnénk. E tekintetben a magyar szöveg becsét különösen emeli az, hogy nem egészen szó szerint való fordítás, hanem a fordító több esetben a magyar társalgási nyelv megfelelő kifejezéseit igyekezett ellesni s a megelőző három nyelvét mellé állítani. Pl. *Bonus dies: Isten aggyon yo napoth; Non est quod dubites: Semmi kethsygh ebben nynch; Adhuc gravantur somno* [t. i. oculi]: *Meegh yghen almasok; Facesse hinc Endymion: Thawozzal el ynnen alomba thelhetetlen; Tu imitaberis: Thees wgy thanulszy yrny* stb. A hol a megfelelő kifejezést nem találta meg, ott azután az idegenszerűségtől, különösen a szórend tekintetében nem tud megszabadulni. Pl. *Jubeo te salvere: Kywanlak thyged egessegben lenny; Sic rebitur nos discere: Ekkyppen alyth minketh thanulni* stb.¹

Miként Sylvester többi műveiben, itt is kifejezésre jutnak a felső-tiszai nyelvjárás sajátosságai és mint ilyen e nyelvjárás első nyomtatott emlékei közé tartozik.² Ilyen a régi, eredetileg zárt *é* helyett a hosszú *í* használása, mely itt többnyire *y*-al van megkülönböztetve a rövid *i*-től. Pl. *kyrlek, ryghen, ykessen, bezydem, nyzz, kelynk, ketsygh, essiyk, itel*; ugyanazon szó felváltva használtatik hosszú és rövid magánhangzóval; *thyghed* és *theged, zygyenlede* és *zeyenlenyk, lygyen* és *legyen, lyzek, liysz* és *lezek* stb; hosszú *é* lesz s *ee*-vel jelöltetik a régi magyar nyelv nyiltabb *ê*-je: *keseketh, keezy, zeeken, leegh, keerdethwinn*. Az *ó* helyett *u*, az *ő* helyett *ú* áll ezekben *hazumthwl, thwled; fül* helyett állandóan *fyl, boldog* helyett *bodogh* használtatik.³

A mi egyéb nyelvsajátosságait illeti, csak néhánynak felemlítésére szorítkozunk. A névrag kezdő mássalhangzója még változatlanul, áthasonulás nélkül van meg e szavakban: *keswel, kezewel, remynsighwel*;

¹ A Magyar Könyv-Szemle egyik cikkében a következő ítéletet olvastuk róla: »Az kitől a kiadó ezen magyar szöveget nyerte, a magyar nyelvben nem lehetett teljesen jártas.« II. évf. 1877. 288 l. Hátha a Sylvester Grammaticájának következő helyeit olvasta volna: *Pater: aī, pater meus: aīam; mater: aū, mater mea: aūam!*

² Szalkay L. újabban kiadott magyar glosszáit (Nyelvtud. Közl. XXV. 452—9.) természetesen nem számíthatjuk.

³ V. ö. Balassa József, A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése (Bpest, 1891.) 66—69 l. Zolnai Gy. Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig (Bpest, 1894) 14—19 l.

pedig helyett még állandóan *kedigh*, *ismét* helyett *esmeegh* és *esmegh*, *tehát* helyett *thehagh* jő elő, *seogh* felváltva használtatik *seoth*-tel, *ynkaab yonkabb*-bal stb.

Paedagogiai szempontból annyiban bir Heyden műve fontossággal, mert nálunk is a protestáns iskolákban közel kétszáz évig a latin nyelv tanításához tankönyvül szolgált,¹ és Cato Distichonai. Donatus grammatikai szabályai mellett ennek latin s magyar mondatait tanulta be az oktatás elemi fokán a tanuló s a beszéd- és értelemgyakorlatok, a nyelvtan, sőt bizonyos tekintetben az illettan szerepét együtt töltötte be. Népszerűségét még akkor sem vesztette el nálunk teljesen, mikor Comenius hasonló irányú művei keltek versenyre vele, a miről az a körülmény is tanúskodik, hogy Lócsén még a XVII. század végén, Brassóban még a XVIII-ik elején is kiadták.

Még azon két régibb kiadásról kell megemlékeznünk, melyek a magyar szöveget közlik.

Egyik a *Krakkói Jagello-egyetemi könyvtár egy töredéke*, melyet egy könyvtáblából fejtettek ki s mely a *B* ívet, tehát négy levelet (*B+B,,+B,,,+1* ívjegygyel) foglal magában. Ez az 5-ik dialogus »*Ich wil lieber rhuen . . . En ynkaabb akarok el nyuvgonni*« mondataival kezdődik s a 8-ik *Tarch yde fyledeth. Quid aurem? clare dic.* kérdéseivel végződik szintén négy (latin, német, lengyel, magyar) nyelvű s bár betűi a Vietor nyomdájára vallanak, nyelvére és helyesírására nézve nem egyez meg teljesen sem az 1531., sem az 1552. évi kiadással s azzal a benyomással van ránk, mintha az 1531-ikinek javított kiadása volna, erre mutat az, hogy az előbbinek számos orthografiai hibáit itt gondosan kijavítva találjuk, így pl. a VI. dialogusban *kelnyk*-et, a VII-ikben: *alkolmas*-t, *hallyk*-ot stb. ír az 1531. kiadásban található *klenek*, *alkomas*, *hallek* helyett. Eddigi könyvészeti ismereteink szerint unicum lévén, csonkassága miatt, míg valahonnan egy teljesebb példány nem kerül elő, korát nem tudjuk meghatározni.²

¹ A *besztercebányai* gymn. tanrendje (1574.): In reliquis [horis] Dialogi Sebaldi Heyden, quorum initium Bonus dies [t. i. tradi possunt]; a *modori* iskola 1594. évi tanrendje: Secundani pueriles formulas Sebaldi Heiden recitent. *Frankl V.* Hazai és külf. isk. 334. 337; 25, 38, 121. V. ö. Debreczeni főgymn. értesítője 1894—5. évről. 210 lap.

² *Bstreicher*, Bibliografia polska cz. műve VIII. kötetében (Kraków, 1882) a 19. lapon az 1528. évről a köv. könyvezímet adja: *Heyden Seb. Puerillium colloquior. formulae germ. polon. ac ungarico idiomate illustr. dedic. puero Ludovici Decii p. Ant.* (sic!) *Eporinum* (sic!) *Crac. Hier. Vietor.* Megkeresésünkre a krakkói egy. könyvtárból e töredéket küldte hozzánk. Bármily kecses-

Másik az 1552. évi szintén krakkói kiadás, melynek teljes címe :
 »PVERILIVM | COLLOQVIORVM | FORMVLAE PRO PRI-
 MIS | Tyronibus per Sebaldum Heyden | ex Comitorum campo hinc
 inde | collectae. iam & denuo au- | cte, ac Germanico Po- | Ionico
 Vngari- | co ideonate (sic!) | ilustra- | te. | SEBALD • HEYD • AD
 | Nafutum Lectorem. | Consultum pueris uolumus Nasute ualetio, |
 Quaeritur his fructus, gloria nulla mihi. | CRACOVIAE. | Lazarus
 Andree excudebat. Anno 1552.«¹ Alakja miként az előbbi kiadások-
 nak, az ívjelzés szerint kis 4-rét, ívjegyei A—L=44 számozatlan levél.
 Elül: címlap 1 oldal, a 2. és 3. oldalt Ephorus Anselmnek Decius
 Jodokhoz intézett ajánlása foglalja el; a 4. oldalon kezdődnek a dialo-
 gusok s a „*Formulae puerorum exitum e schola rogantium*“ szolgál
 záradékul.

A mi tartalmát illeti, ez már nemcsak javított, hanem bővített kiadása
 az előbbieknél. A javítás ugyan itt is csak a helyesírásra terjed ki s ennek
 egyszerűsítéséből, a sajtóhibák kiigazításából áll, a szöveget pedig érintetlen
 hagyja, de a bővítés jelentékeny, a mennyiben hat új dialogus adatott
 hozzá. A beillesztett új dialogusok: *De modo struendi mensam* (XVI.)
Advocatio (XVIII.), *Convivae tractatio* (XIX.), *De nuptiis agitandis*
(XX.), *Valedicendi formulae: Egesseg keuanasnak mogiai egymastul*
ualo elualaskor (XXXII.), *De studio bonarum literarum* (XXXIII.),
 melyeknek hangja nagyon elüt a többi dialogusokétól s felesleges ismét-
 léseket is foglalnak magukban, mint pl. a XXXII. dialogus.

Ki volt ez új kiadás rendezője és bővítője, maga Sylvester-e, a
 kinek bécsi tartózkodására vonatkozó adataink éppen az 1552. évvel
 szakadnak meg, vagy más? — adatok hiányában nem lehet eldönteni.

tető lenne is több okból, hogy az első nyomtatott magyar szöveg korát négy
 évvel előbbre tegyük, adatok hiányában, vagyis adataink ellenére ezt tenni
 elhamarkodott dolog volna. Csak megemlítjük, hogy *Estreicher* az 1531. évből
 művünkön kívül még következő könyvet is említ: *Dictionarius, latine, germ.*
polon. et Ungarice. (*Joann. Sylvester Pannonius ad Mich. Getzki*). *Crac., Hier.*
Vietor. (m. 22. l.) *Fraknoi* Vilmos a M. Könyv-Szemle IV. 1879. évi folyamá-
 ban a 172. lapon azt írja, hogy *Estreicher* közlése szerint egy 1527. évi kiadást,
 melyben már a magyar szöveg is benne van, a szentpétervári császári könyv-
 tárban őriznek, de ez nyilván tévedés lehet, mert *Bythschkoff* könyvtárigazgató
 levele szerint sem ez, sem 1531-iki kiadása nincs meg Szentpéterváron.

¹ Teljes címét adjuk, mivel *Szabó Károly* fülvételében több hiba fordúl
 elő, mint *'idiomate'* az *'ideonate'*, *Quaesitus Queritur* helyett RMK. I. 30. sz.
 Egyetlen példánya a bécsi cs. és kir. udvari könyvtárban. Először ismertette s
 mutatványt is közölt belőle *Révész Imre* az Uj Magyar Múzeum 1853. I. 348—
 350. lapjain.

A későbbi kiadások ismertetésébe, minthogy nyelvészeti szempontból kevés érdekléssel bírnak ránk nézve, nem bocsátkozunk. Ezeknél már az első dialogus elárulja, hogy a magyar szöveg milyen nagy változáson ment keresztül. Pl. egyik kiadásban: *Ez napon jól légyen tenéked dolgod* van a *Zerenchees lygyien neked ez naph* és *Neked se légyen gonoszul dolgod* a *Nekedys yo barátom jól legyen* helyett stb.¹ Csak megemlítjük, hogy két kiadás van (Debr. 1591 és 1596) latin-magyar, három (Lőcse 1653., 1689., Brassó 1701) latin-német és magyar szöveggel s egy olyan lőcsei kiadása is van (1655), melyben a latin és német mellett nem a magyar, hanem a cseh szöveg foglal helyet.²

Még a kiadásnál követett eljárásról kell egyet mást elmondanunk. A kiadás alapjául, mint már fent említettük, az 1531. évi krakkói kiadásnak a magyar nemzeti múzeum könyvtárában őrzött egyetlen, csonka példányát vettük s ott, a hol ennek szövegétől az 1552. évi kiadásnak s a krakkói egyetemi könyvtár töredékének szövege eltért, ez eltéréseket a jegyzetekben adjuk. Helykimelésből elhagytuk a német és lengyel szöveget épenúgy, mint a m. tud. Akadémia kiadásában a múlt évben megjelent Murmelius-féle latin-magyar szójegyzéknél láttuk s ezt annyival inkább megengedhetőnek tartottuk, mivel a magyar fordító fordítás közben a latin szöveget tartotta szem előtt; azon néhány kivételes esetben, hol a magyar szöveg közelebb áll a némethez, jegyzetben a német szöveget is közöljük.

Az 1531. kiadásból hiányzó részt, rekeszjel közé téve, az 1552. kiadásból egészítettük ki, ezen eljárásunknak igazolására szolgál azon említett körülmény, hogy jelentéktelen orthografiai módosításokon kívül a dialogusok teljesen megegyeznek mind a két kiadásban egymással.

Függelékül adtuk az 1552. kiadás bővítéseit; ez a jegyzetek kiegészítésére szolgál: a kettőből az egész kiadás könnyen összeállítható.

Végül megjegyezzük, hogy bővebb nyelvészeti jegyzetekkel azért nem kísértük a szöveget, mivel a Magyar Nyelvtörténeti Szótár ennek anyagát is feldolgozta s ezután már elégnek tartottuk, ha csak azon szavak felsorolására szorítkozunk, a melyek abból kimaradtak s ha néhány magyarázó példát csak ott idézünk, a hol ez a szöveg megértése végett okvetlenül szükséges volt.

¹ Lőcsei kiad. 1659. 3. lap.

² Szabó K. RMK. I. 240., 281. (ugyanez RMK. II. 220., 261. sz. a. még egyszer felvéve.) II. 788., 1648., 2058. és 829. sz.

[SALUTATIO MATUTINA.

Dialogus I.

Andreas. Balthasar.

- A. Bonus dies. *Isten aggyon yo napoth.*
 B. Deo gratia. *Isten fogaggya.*
 A. Opto tibi bonum diem. *Kywanok neked yo napoth.*
 B. Talem et tibi precor. *Enys teneked olyath kerek.*
 A. Bene sit tibi hoc die. *Zerenchees lygyien neked ez naph.*
 B. Nec tibi male sit. *Nekedys yo baratom yol legen.*

SALUTATIO MERIDIANA.

Dialogus II.

Blasius, Clemens.

- B. Salve Clemens. *Egessegben leg Kelemen.*
 C. Salve et tu. *Tees yo athiamfia yol legh.*
 B. Salve plurimum. *Yo egessegben legh.*
 C. Et tu tantundem salve. *Te es yo egessegben legh.*
 B. Salvus sis tu.] *Egesseghees leghthe.*¹
 C. Tu quoque salve. *Thees eghesseghees legh.*²
 B. Salutem tibi precor. *Kywanom eghzssegthedeth.*³
 C. Eandem et tibi opto. *Enys theneked assonth kywanom.*⁴
 B. Salute te impertior. *Neked keszenek.*⁵
 C. Et ego quoque te. *Enys theneked.*
 B. Jubeo te salvere. *Kywanlak tyghed eghessegghben lenny.*⁶
 C. Te quoque ego. *Enes theged.*⁷

SALUTATIO VESPERTINA.

Dialogus III.

Carolus. Demetrius.

- C. Bonus vesper. *Yo estive lethek.*⁸
 D. Gratia deo. *Hala ystennek.*⁹ *Isten fogaggya.*

¹ Az 1552. évi kiadásban : Egessegees legh the. E kiadás eltérő szövegét idézzük az alábbi jegyzetekben mindenütt, hol más kiadást nem említünk.

² Tees egesseges legh.

³ egessegedeth.

⁴ Enis teneked azont kywanom. Azon = ugyanaz : Melyet en tartottam ty es azzont tarczatok. Ehrenfeld-cod. 25, Nyelvtört. zótár.

⁵ Sylvester, Uj Test. köszönőtek az hazbeli népnek. Ny. Sz.

⁶ Ky wanlak tyged egessegben l.

⁷ teged.

⁸ yo estveletek. Valószínűleg az egy szóba írott alak a helyes. A Ny. Sz. »estvelet« alatt veszi fel, így a M. Nyőr. egy czikke (VIII. 552), a melyben »Szalontai« az 1552. kiadás 17 ritkább szavát közli. V. ö. az 1689. évi kiadásban : Adgyon Isten jó estvéletet.

⁹ Halī ystenek.

- C. Bonum serum non sero. *Yo estwe letehek.*¹
 D. Laus creatori. *Hala terentheo ystennek.*²
 C. Hic vesper foelix sit tibi. *Ez esthwe*³ *bodogh*⁴ *legyen neked.*
 D. Nec tibi infoelix sit. *Nekedse legyen bodogthalan.*⁵

SUB PRIMAM FACEM NOCTIS.

*Dialogus III.*Decius.⁶ Eustachius.

- D. Sit tibi haec nox foelix. *Ez ey neked bodogh legyen.*
 E. Et tibi fausta haec sit. *Nekedys bodogh legyen.*
 D. Faustam degas noctem. *Eghesseghes legyen neked ez ey.*
 E. Tu quoque non infaustam. *Thenekedys eghesseghes legyen.*⁷
 D. Nox isthaec vobis commodet. *Ez ey nektek haznotokra legyen.*
 E. Et tibi non incommodet. *Nekedys haznodra legyen.*

DUM ITUR CUBITUM.

Dialogus V.

Felix. Gaspar.

- F. Quota est hora? *Haany az hora.*
 G. Sonuit tertiam. *Harmath hywthe.*⁸
 F. Eundum est cubitum. *Le fekenni*⁹ *kel mennewnk.*
 G. Non dormiturio. *Meegh el nem alozom.*¹⁰
 F. At ego oppido. *En kedigh ingyenmayd.*¹¹
 G. Tu eas cubitum. *The mennel le fekenny.*
 F. Quid tu autem ages? *The kedygh myth chinalz.*¹²
 G. Legam ulterius. *Meegh en towab olvasok.*
 F. Malo quiescere. *En ynkaabh*¹³ *akarok el nyvgonni.*

¹ yo estweletek. Az 1689-iki kiadásban: Jó estvéletet.² Hala terento Istennek.³ estwe. Az 1689-iki kiadásban: Ez estvélet szerencsés légyen tenéked.⁴ Sylvester Uj testamentumában is így találjuk: »Bódogok, eljövetek, veszszetek el gonoszok.« RMKT. II. 133.⁵ bodogtalan.⁶ Decius.⁷ egesseges.⁸ Harmath ewti.⁹ Érdy-codex: lefekeween. Ny. Sz.¹⁰ Bécsi-cod.: A hel kiben elalozon. Ny. Sz.¹¹ *kedigh*-re vonatkozólag ezeket mondja Sylvester Grammatikájában: Particula *penig* aduerbium est optandi in nostro sermone, qua pro: autem, kedig, vel kediglen (utroque enim modo loquimur) vulgus imperitum solet vti. Dicimus enim: opto quod adveneris: penig el iüttél etc. Neque enim est aduerbium huius ordinis apud latinos, quo natuam huius particulae significatiōnem exprimere possis. (*Toldy*, Régi m. nyelvészek 72. l. — *ingyen mayd* = mindjárt, azonnal. Lásd RMKT. I. 332. II. 419. l.¹² mit chymalz.¹³ ein ynkiabh. *Krakkói Töredék*: ynkaabb.

- G. Facesse hinc Endymion. *Thawozzal*¹ *el ynnen alomba thelhetetlen.*
 H. Haud te impedivero. *Nu nem banthalak.*²

DUM REDITUR CUBITU.

Dialogus VI.

Gabriel. Henricus.

- G. Heus expergiscere. *Hallodi*³ *serkenyfel.*
 H. Sine ut dormiam. *Hadd aloggyam.*
 G. Surgendi tempus est. *Ideye*⁴ *fel kelny.*
 H. Nondum diluxit. *Meegh meg nem virradoth.*⁵
 G. Aperi oculos. *Nysd fel zemeydeth.*⁶
 H. Adhuc grauantur somno. *Meegh yghen almasok.*⁷
 G. Es glire sumnolentior. *Eweth pelyehnel almasbwagy.*⁸
 H. Rogo ne sis molestus. *Kyrlek ne haborgass.*
 G. Non pudet te asine? *Nem zygyenlede*⁹ *the zamaar.*
 H. Cuius me pudeat? *Myth zegylenlenyk.*¹⁰
 G. In multam lucem stertere. *Enne*¹¹ *nagy ydeiyglenn*¹² *alonnod.*
 H. Quotam horam sonuit. *Haany hora wagyon.*¹³
 G. Iam imminet prima. *Ymmar mayd elseo lezen.*¹⁴
 H. Adhuc parum dormiam. *Meegh alozom eggy keweseth.*
 G. Quin surgis piger? *Seoth*¹⁵ *hogy nem kelz fel the resth.*
 H. Quomodo tam cito? *Hogy klenek*¹⁶ *yly hamar.*
 G. Mox fuste to excitavero. *Maid en thiged bolhwal keoltelekfel.*¹⁷
 H. Iam surgo, parce precor. *Ym fel kelek | haggy el kyrlek.*

DUM ITUR AD SCHOLAM.

Dialogus VII.

Hanno. Joannes.

- H. Heu quid facimus? *Hallode myth*¹⁸ *thyzewnk.*
 J. Cur sic vociferas. *Miyrlh yl igyen kyaltaz.*¹⁹

¹ thowozzal.

² bantalak.

³ Hallode.

⁴ iddye.

⁵ virradoth. *Kr. Tör.* uirradoth.

⁶ zemeydet.

⁷ almadok.

⁸ Eweth pelichnel almasbwagy. *Kr. T.* Ewethpelychnel almasb wagy.

⁹ *Kr. T.* zygyenledy.

¹⁰ zygyenlenyk.

¹¹ Ehrenfeld-c. Enne lelkek. Ny. Sz.

¹² ideyglenn. *Kr. T.* Ennye nagy.

¹³ haany hora vagion.

¹⁴ *Kr. T.* lyzen.

¹⁵ kelnek. *Kr. T.* kelnyk.

¹⁶ *Kr. T.* Thyged b. keolthelek fel.

¹⁷ myt. *Kr. T.* Hallodi.

¹⁸ *Kr. T.* Miyrlh igyen k.

¹⁹ ighyen.

- H. Nimis diu dormivi. *Ighen*¹ *hozziv ydeyg*² *alwlltham.*
 J. Quid ita? Quid times? *Mychodaath myth fylz.*
 H. Tempus iustum transiit. *Alkomas ewdeo*³ *elmwllth.*
 J. Quod tempus dicis? *Mely ewdeoth mondaz.*
 H. Horam primam. *Az elseo horath.*
 J. Tu certe falleris. *The byzon nyawal*⁴ *megh chalatol.*
 H. Tamen audivi. *De byzony*⁵ *hallaam.*
 J. Non recte audivisti. *Nem yool hallotthad.*
 K. Quotam audivisti? *Hanyadoth the hallotthal.*
 J. Audivi ultimam. *Vtolsoth hallek.*⁶
 K. Quota ea est? *Hanyad*⁷ *az vtolso.*
 Duodecima. *Tyzenkettheodyk.*⁸
 K. Vtinaam (így) verum sit. *Wayha ez ygaz lygyen.*
 K. Non est quod dubites. *Semmy kethsygh ebben nynch.*
 K. Oppido laetor. *Ighen erewleom.*⁹

INTER EUNDUM AD SCHOLAM.

Dialogus VIII.

Iodocus. Kilianus.

- I. Heus heus mane. *Hallode hallode maragy*¹⁰ *megh.*
 K. Quid vis? cur maneam? *Myth akarz miyrth*¹¹ *maraggyak.*
 I. Est quod tecum loquar. *Bezydem vaggyon*¹² *wede.*
 K. Modo non vacat. *Mosth nynch ewressyghem.*¹³
 I. Tantillum perneges? *Chak emyben sem engheccze.*¹⁴
 K. Mitte me modo. *Haggyel mosthan enghemeth.*
 I. Non te dimittam. *Nem hagylak.*¹⁵
 K. Enecas me furcifer. *Megheolsz enghemet akasztofarawalo.*¹⁶
 I. Tantum verbum audi. *Hallyad chak eogy zomoth.*¹⁷
 K. Ecquid mea refert? *De myth haznalok weelle.*¹⁸

¹ ygeyk.² *Kr. T.* Alkolmas Ny. Sz.³ ewdeo.⁴ bizonyawal. *Kr. T.* bizonyawal.⁵ byzoni.⁶ *Kr. T.* hallyk.⁷ Hanya. V. ö. Ny. Sz.⁸ *Kr. T.* Tyzenkettheo.⁹ XXIV. Dialogusban: *Bizony yghen eorewloom és Enys azt yghen eorewleom.* Debreczeni c. 78. l. Megértvén, hogy a zsidók örülnéjek halálát. Erdy-c. 186. l. Örülöm, hogy hozzám jöttél. Pann. ének 49 sor. Herczeg azt igen erylé. RMKT. I. 236 és Ny. sz.¹⁰ maragi. *Kr. T.* Hallodi hallodi maragy m.¹¹ myerth.¹² bezy dem wagyon. *Kr. T.* Bezy dem wagyon w.¹³ Komjáthi: El megyen penygh mikor wneky wressyge lyzen. Ny. Sz.¹⁴ *Kr. T.* enghecczy.¹⁵ hagilak.¹⁶ Megholsze e. akarzo farawalo. *Kr. T.* Megheols(z) enghemeth akasztofarawalo.¹⁷ eogy zomoth. *Kr. T.* egy zomoth.¹⁸ haznalok welle. *Kr. T.* veelle.

- I. Permultum scilicet. *Seogh ygen gaznalz.*¹
 K. Quid negotii est? dic. *Mydolgod wagyon | mondme gh.*
 I. Dicam, modo des fidem. *Megh mondom chak fel fogaggyad.*
 K. Quam fidem darem. *Myth fogadnyk fel.*
 I. Te non fore infidum. *Hogy the hylethlen nem liysz.*
 K. Do fidem, fidus ero. *Hytemeth adom hyw lyzek.*
 I. Adhibe huc aurem. *Tarch yde fyledeth.*
 K. Quid aurem? clare dic. *My fylemeth | mondme gh nylwan.*
 I. Arcana res est. *Tytok dologh.*
 K. Tamen soli sumus. *Lam chak mymaghw nk vagywnk.*
 I. Clare non dicam. *Nylwaan nem mondom.*
 K. Ludificaris nunc me. *Megh chalsz mosth enghemeth.*²
 I. Id est, quod volui. *Megh wagyon az myth kewantam.*
 K. Haud impune hoc feres. *Ezth bozzwallathlan*³ *el nem wyze*

INTER DISCENDUM IN SCHOLA.

Dialogus IX.

Kilianus. Lampertus.⁴

- K. Heus tu, huc sede. *Hallode the | ewlly yde.*
 L. Quid hic facerem. *Myth otth*⁵ *thennik.*
 K. Discamus simul. *Thanullywnk eggywth.*⁶
 L. Rem gratam offers. *Kellemetes dolgoth ebben thysz.*
 K. Alter alterum doceat. *Eggykewnk masynkot*⁷ *thanycha.*
 L. Perlubens pareo. *Eoreomesth enghedek.*
 K. Quidnam tu discis? *Myth the thanwlsz.*
 L. Disco legere. *Oluasny thanulok.*
 K. Ubi nunc legis? *Hwl mosth olwasz.*
 L. In hoc folio. *Ez lewelen.*⁸
 K. Scis lectionem. *Thudode az lechketh.*
 L. Non admodum prompte. *Nem yghen yol.*
 K. Quoties recitasti? *Hanyzor mondotthad el.*
 L. Semel. *Eectzer.*⁹
     Bis. *Keetzer.*¹⁰
     Ter. *Haromzor.*
     Quater. *Nygyzer.*

DR. DÉZSI LAJOS.

¹ Seogh ygen haznalz. *Kr. T.* Seogh ighen haznalz.² enghemet.³ Érdy-c. Bozzw allatlan el nem mwlatod. *Ny. Sz.*⁴ Lampertus. Eustachius.⁵ oth.⁶ eggywth.⁷ Heltai: eggyikünk . . . másikunk. *Ny. Sz.*⁸ V. ö. Sylvester Grammatikájában: »ez napokba« a hozzáadott magyarázattal. Toldy, Régi m. nyelvészek 51 l.⁹ eeczer.¹⁰ keeczer.

ADATOK AZ ISKOLAI SZÍNJÁTÉK ÉS FELVINCZI GYÖRGY ÉLETÉHEZ.

A hazai színügy története maig sok tekintetben oly hiányos a régibb időkből s az adatok is oly szórványosak, hogy bármily kevés is becses, a mi ismereteinket gyarapítja. Egy pár ily adatot közölni e sorok czélja s egyszersmind czélja fölleveníteni emlékéit annak a férfúnak, a ki 200 évvel ezelőtt 1696. okt. 23-án I. Leopoldtól az első ismert engedélyt kapta, hogy társaival együtt Erdély és Magyarország váraiban és városaiban színi előadásokat tarthasson. E férfiú, mint ismeretes, Felvinczi György volt.

Felvinczi, mint unitárius, az unitáriusok kolozsvári gymnasiumában tanult, a hol 1672-ben senior volt majdnem egy évig. Minthogy senior, az az iskolai kebli felügyelő a tanulók s különösen a felső osztály tanulói felett, csak végzett deák, főleg végzett theologus lehetett: ilyen volt Felvinczi is; tehát ő ekkor körülbelől 24—25 éves volt s így 1648 táján született, hihetően Tordán.

Felvinczi oly iskolában nevelkedett, mely a jezsuiták szokása szerint művelte az iskolai nyilvános előadások többféle nemét s ilyet nem egyet érhetett meg ő is; egyről van is biztos tudomásunk. Általában is az unitáriusok kolozsvári gymnasiumában az egész XVII. század folyamán művelték az iskolai előadásokat, melyekről vannak is szórványos adataink.

Az első előadás 1626. márcz. 22-én történt, melynek előzményeiről 1626 jan. 28-dikáról azt olvassuk, hogy a városi tanács és az unit. pap helyeslésével az iskola rectora összehívta a tanulókat tanácskozás végett egy, a Bethlen Gábor fejedelem Kolozsvárra jövetelekor előadandó színelőadás megbeszélése végett.¹ Bethlen ez időben vette nőül Brandenburgi Katalint s visszatérőben Kolozsvárt is meg akart állapodni. Ha figyelembe vesszük azt, hogy Bethlen a történeti tudat szerint nem szerette az unitáriusokat s ekkor a tanács többsége unitáriusokból állt, viszont az »annuentia« szó jelentését »intés«-nek s nem csupán »helybenhagyás«-nak vesszük: mindebből azt látjuk, hogy ennek az iskolai előadásnak, mely a helyzethez képest »comoedia« volt, fontos hódolati szerepet szántak az ünnepi jelenetek közt, melyekkel a város a fejedelmet fogadta. Az előadás készületeiről február 7-dikéről azt olvas-

¹ Legyen itt megjegyezve, hogy ez és az ezt követő adatok az unit. gymn. seniorainak jegyzőkönyvéből vannak véve, melyeket Benczédy Gergely unit. főgymn. tanár úr volt szíves rendelkezésemre bocsátani. Az e helyre vonatkozó eredeti szöveg: Senatus et D. Pastoris annuentia D. Rector de comoedia celebranda nos convocat. 472,

suk, hogy Pákei János és Ghidofalvi Sámuel tanulókat, mert a nekik kiosztott szerepet nem fogadták el, a rector eltiltotta az előadás megtörténtéig a tanulók által gyűjtött élelmiszerektől.¹

A készülétek a közönség teljes kizárásával folytak az iskola udvarán, a jelenlegi ferenczrendi kolostorban, az ó várban. Történt, hogy két tanuló, Almási András és Bölöni Mihály némelyeknek megengedték, hogy szobájukból egy próbát végig nézzenek s ezért 25 denár büntetésre ítéltettek. Ezt olvassuk márcz. 10-dikéről.²

Márcz. 21-én (Szt.-Benedek napján) vonúlt be a fejedelem a városba feleségével együtt. A téreken zöld fenyők voltak beültetve ez alkalomra. továbbá öt mozsárágyút sütöttek el a piacz közepén. Ugyane napon hívták meg a deákok a fejedelemmel jött sok nemest az előadásra s noha említve nincs, bizonyosan a fejedelmet magát is. Az első előadás márcz. 22-én történt Erdély csaknem összes mágnásai és nemesi jelenlétében. Erre a város polgárait nem bocsátották be.³ A fejedelem nem volt ott; mert különben hihetetlen, hogy a senior föl ne jegyezte volna. Ugyanő írja, hogy 25-dikén (kora reggel) a fejedelmi pár eltávozott a városból.⁴

Még az nap az ifjúság meghívta a tanácsot a (délutáni) második előadásra, melyen a polgárok is részt vettek s akkora volt tetszésök, hogy »egy német« a rectornak 9 tallért, egy Flisthik Péter nevű polgár egy forintot küldött. Az így gyűjtött összeget, részben legalább, a játzók szokás szerint egymás közt felosztották.⁵ Erről egy pár zavarosabb

¹ Febr. 7. Joannes Pakei et Samuel Ghidofalvi quod personam in Comoedia recipere noluerunt, dum eadem representaretur, ex iussu. D.(omini) R.(ectoris) omni elemosina studiosis collata privantur. 48 l.

² Mart. 10. Andreas Almasi et Michael Beoleoni multantur den. 25. quod ex eorum Camera Comoediam inspexerunt aliqui. 49. l.

³ Mart. 21. Ingreditur Princeps Claudiopoli cum Uxori sua quam antea sibi Cassoviae coniunxerat. In Plateis passim pinus plantantur virides, et tormenta quinque exploduntur in medio foro ter in festo Divi Benedicti. — Invitavimus nobiles multos ad comoediam conspiciendam. (50. l.)

Mart. 22. Representavimus Comoediam intuentibus fere omnibus Transylvaniae magnatibus et nobilibus. Nec admissi sunt cives nostrae urbis. (U. o.)

⁴ Mart. 25. Princeps cum uxore sua Claudiopoli discedit. (U. o.)

⁵ Mart. 26. Domino Rectori exhibui florenos ex praebendali pecunia sex, quam divisit studiosis in Comoedia officio perfunctis. Reddidit 16 aprilis. (U. o.)

Mart. 27. Divisit D. Rector histrionibus in Comoedia exercitatis florenos viginti. (U. o.)

Apr. 18. Michael Jarai quam pecuniam ex comoediae lusu acceperat redidit. Den. 50. (52. l.)

jegyzet szól márcz. 26-dikéről, mely szerint a senior 6 forintot adott a rektornak a praebendalis (a napi kosztra való) pénzből; ezt a rektor a részt vett tanulóknak kiosztotta s mint kölcsönösszeget decz. 16-án ez visszafizette. Márczius 27-dikén ugyancsak a rektor 20 frtot osztott ki a comediában részt vett histrioknak (histrionibus). E pár sort csak úgy lehet érteni, hogy tehát az ünnepi előadásban nemcsak tanulók, hanem hivatásszerű »komédia-játszók« vagy »alakosok« is vettek részt. Kár, hogy még azt sem tudjuk, hogy magyar vagy latin volt-e az előadás; de e hely megerősíteni látszik azt a föltevést, hogy már akkor nem voltak zokafitanok nálunk sem a histriók, sőt hogy iskolai előadáson is szerepeltek. Ápr. 18-án bevesz a senior 50 denárt Járai Mihálytól, ki ezt a »comoedia« alkalmából szedte be s a mint látszik, magánál tartotta. Ebből az vehető ki, hogy önkéntes adományokon kívül talán némi belépti díj is volt s az egyik vagy másik módon befolyt pénzből Járai 50 denárt visszatartott.

Ez az első ismert előadás. A darab czíme nem maradt ránk. Ez idő óta a senior jegyzetei néhány előadás emlékéért hagyták ránk. Ugyanezekből egyszersmind bizonyos az, hogy a jezsuita gymnasiumi oktatás egy másik, az iskolai színjátékokkal csaknem egyenrangú módszere, eszéke is gyakorlatban volt az unit. gymnasiumban; a nyilvános verseny szónoklatoké. 1627. ápr. 6-dikéről azt olvassuk, hogy a tanácsosok és papok nagy gyülekezete előtt négy tanuló adott elő az iskolában szónoklatokat, Czianadi (Csanádi) Antal, Bácszi Csomor (Bácsi), Radecius-Mihály s végül Czaandi (Csanádi) Pál, a rector testvére. Hasonlót olvassunk 1628. ápr. 7-ről hét tanulóról, kik a tanácsosok jelenlétében szónoklatokat adván elé, ezek 4 forintot és 2 denárt adtak össze; okt. 12-én hasonló előadást tart 10 tanuló, midőn több polgár is jelen volt.¹

Viszátérve az iskolai előadásokra, 1627. aug. 21-én a »gyermekek« (pueri), tehát kisebb tanulók egy rövidebb párbeszédet adnak elő (actionem) *Ajax és Ulisses versengéséről Achilles fegyverei miatt.*² A legközelebbi adat már csak 1652. szept. 18 dikáról szól, mely szerint *Zsuzsannáról és az öregekről* adtak elő »comoediát«, mely elég sajátos módon, a XVI—XVII. évszázban az iskolai előadások kedvelt tárgya volt.³

1669. apr. 16-án maga a rektor tartott egy saját szerzeményű.

¹ U. o. 58. és 64. l.

² 1627. Aug. 21. Pueri repraesentantur actionem Aiakis cum Ulisse super armis Achillis. (58. l.)

³ 1652. sept. 18. Comoedia celebratur de Susanna et Senis. (70. l.)

tragoediájával a *Krisztus passiojáról* akkora előadást, hogy majdnem az összes tanulók szerepeltek benne a második osztályúakkal együtt s az ő tanítványaiból is a nagyobbak mind részt vettek, — írja a senior.¹ 1680. decz. 30-dikáról pedig ugyanő azt írja magáról, hogy a poetica-osztálylial a *gyermekgyilkos Herodest* hozta színre a mágnások és polgárok nagy tömege előtt s tetszése mellett.² 1700 decz. 30-án a szónoklati osztály *Kr. születését* adta elő s van emlékezet egy 1703. decz. 11-diki előadásról is.

Ezekből világos az, hogy Felvinczinek nem egy alkalma lehetett saját felekezete gymnasiumában iskolai előadás tanúja lenni s valóban későbbi drámairói működése az iskolai színjáték keretében mozog. Világos továbbá az is, hogy midőn vándortársulat-félét igyekszik létrehozni s talán alapított is, nem új, addig ismeretlen úton jár! hanem az idegenek által meghonosított nem szokatlan megélhetési módok egyikéhez folyamodik.

Változatos élete folyamáról biztosabb adataink 1672-ön kezdődnek. Ez évről Kénosi Tőzsér Jánosnak és Uzoni Fosztó Istvánnak az unitáriusok történetéről szóló kézirati művében a következőket olvassuk róla.

»Vintzi György³ 1672. máj. 27. 1673. ápr. 11-ig (az unitáriusok

¹ Clarissimus D. Rector tragoediam habuit de Passione Domini Nostri Jesu Christi ubi studiosi fere omnes erant Actores et secundani, ex discipulis meis etiam majores c. mnes.

² Herodem infanticidam cum Classe Poëtica in scena produxi, summo cum magnatum tum civium concursu et applausu.

³ Nevét gyakran találjuk hol így, hol Felvinczinek írva. Vinczinek írja Aranyos-Rákosi Székely Sándor is, *Unitaria vallás történetei*. 162. l. Ő magát hol *Fel-Vinci*, hol *Vintzi*, hol *Felvinczi* alakban írja. Érdekes, hogy Bod Péter nem említi az *Athenasban*; legelőször Horányi említi: *Memoria* stb. 1775. I. 667. l. Felvinczinek írja s egyetlen énekét említi a *Jerichóba menő emberről*. Utána 1778-ban Benkő: *Transsilvania* II. 475. l., hol 2 művét sorolja fel. Katona, *Historia Critica* XXXVI. 727 l. megemlíti két munkáját *Az Jerusalemből Jerikóba menő... embernek állapotjáról* (1689) s a *Scholae Salernitana praecepta* (1693) fordítását. Endrődy: *M. Játéksz.* 1793. II. XLV—L. hiányosan adja a Leopold-féle szabadságlevelet s u. ezt Bayer: *Nemz. játéksz. tört.* 370. és magyarul 371. l. Említi Felvinczi törekvését, a nélkül, hogy megnevezné, az *Allg. Literatur-Zeitung* (Jena) melléklapja: *Intelligenzblatt der Allg. Lit.-Zeit.* 1798. 149. sz. *Ungar. Literatur. Zweite Übersicht. Literatur der dramatischen Kunst.* E cikk Endrődy nyomán az engedélylevelet 1692-re teszi s őt »elszegényedett kolozsvári kalandornak« mondja. E cikk alapján szól róla Sándor István: *Sokféle*. VII. 58. l. *A magyar játékmesékről és játékszínről* cz. a. Benkő után jobban Seivert: *Siebenb. Quartalschr.* 1801. VII. 2. l. Ujabbán Jakab

kolozsvári főgymnasiumában) nők után bolonduló senior volt. Ekkor egy rossz személy miatt késő estve az iskolába vitetvén, békóba tették; ezt fenőkővel felnyitotta, miért bilincsbe vevén kezeit, a senior lakában hajnalig őrizet alatt volt. Végre Szent-Iváni Dániel rektor, az egyház plébános, a legtekintélyesebb senatorok (iskolai tanácstagok) és patronusok birói székbe ülven össze, ez igen díszes társaság kezességére engedély adatott, hogy nem mint akarták, a városi, hanem az iskolai carcerbe zárassék, mely a seniori ház (lakás) alatt volt. Míg e határozatot hozták, a szolgálóiuk a cserjésből vesszőket hoztak, hogy ezekkel megverve büntetessék meg; de az ítélet ez volt: hogy félévig békóba zárva az őrizeten kívül az intézet börtönében legyen fogva s letelvén ez az idő, innen, vagy elébb is, ha engedelmességet tanúsít és büneiért bocsánatot kér, tisztességgel bocsáttassék el; ha nem, megvesszőzve, csapassék ki. De a kezdetben ekkora dühre ragadtatott heves ifjú valamennyire lecsillapult (aliquatenus deviruit?), két hét és négy nap múlva a börtönben minden jóra fogadkozott; az előlülők kegyét kérte, ígérkezett, hogy bárhol rendelik, kész azonnal papi vagy rektori szolgálatot foglalni el; de még ha a szolgálat reményétől megfosztják is, csak gyakoroljanak vele (könyörge) irgalmat, mérsékeljék ítéletüket s már bocsássák őt szabadon. Minthogy nem engedték tüstént szabadon, visszaesett nyakas megátalkodottságába s egy kis baltához jutván, feltörte a békót, a börtön (ostium) ajtaját kitörte s a kerítésen át máj. 15-én hajnalra, még pityalmat előtt a városra kiment. Ezekért azonban miután megbűnhődött, keresztyéni élethez fogott s a toroczkai iskola rektorságát kapta meg Árkosi Dániel után. Mindezek a kolozsvári iskola anyakönyvéből bővebben meg tudhatók.

Néhány évig tevéen szolgálatot az egyház kebelében, különböző emberek-

Elek: *Kolozsvár tört.* III. 56. 1. Az ő nyomán Váli Béla: *Vasárn. Ujs.* 1890. 46. sz. és *A magy. színészet tört.* 53—56. 1. U. itt facsimileben a Leopold okmányának szövege. Ugyanez jobb másolatban Váli: *A magy. színészet műhincseiből.* Budap. 1890. Váli Béla: *Felvinczy György Comico-Tragoediája.* *Egyet. Phil. Közl.* I. pótköt. 1889. U. ez külön lenyomatban is. Váli Béla: *A legelső erdélyi színig. Egyetértés.* 1892. 309. sz. (Életrajz tele hibákkal.) U. ő. említi röviden *Az első magy. színig.* cikkében *Budap. Hirl.* 1888. 247. sz. és magyarra fordítva adja az okmány szövegét pár lényeges hibával *Századok.* 1887. 145. l. Orbán: *Székelyf. leir.* V. 216. Thaly *Adalékok* stb. II. 128. l. Aranyos-Rákosi Székely S.: *Unitaria vallás tört.* 162. és 189. l. Toldi: *Magy. köll. tört.* 299. és 306. l. Ferenczi: *Az erd. magy. játéksz. kezd. Erdélyi. Muzzeum.* 1892. (Külön lenyomatban is.) *Magy. Könyvsz.* 1881. 240. és 1884. 40. l. Beöthy: *Képes Magy. irod.-tört.* I. 410. 1. az okmány facsimilejével.

hez különböző szolgálatokra szegődött, a minek csak megbirt felelni, örményekhez, egy időben a bold. emlékü Leopold császár magas udvaránál a latin nyelvben tolmácsolott, comediák és versek kiadásával tengette életét. Tőle valók: *Trója históriája* kiadva Dares Phrygiusból magyarúl; *Pluto, Jupiter és Neptun birodalmának elosztása*, közönségesen *Ördögök históriája* szintén 8. rétből nyomtatva és több más. Végre Kolozsvár városában alszolgabírói hivatalt kapott, mikor kiadta e művecskéjét: *Anglia Országban lévő Salernitana Scholanak, jó Egység megtartásának módjáról írott könyve*. Melljete a Nemes és hires Ángliai Salernitana schola írt volt deák nyelven, az immár régen elmúlt Esztendőekben. Mostan pedig magjára fordított Rhythmusokban alkalmaztatva Felvinczi György által 1693. Pünköszt Havában Kolozvárott. Nyomt. Veres-Egjházi István 1693. **Dedicatio:** Nemzetes Huszár Mihályhoz et Infme (!) Nemzetes uramnak alázatos **szolgája N. Colosvar Városának** egyik hites szolgabírája. Kisebb 8. r.-ben.¹ A kuruczok idejében Kolozsvár helyzetét leírta abban az énekben, melynek kezdete; *Ritkán kellő, hives szellő, Fú téged Kolosvár* s az utolsó versben 1706. évet írt. *A ki szerzé ezt éneklé 1706-ban.*²

Eddig és így szól róla Uzoni-Fosztó. Mi történt vele és miért hagyta el a kolozsvári szolgabírósgót, nem eléggé világos; de minden valószínűség a mellett szól, hogy adósságai miatt, melyeket kifizetni nem tudott s miattok börtönnel fenyegették. Annyi bizonyos, hogy mint Kolozsvár alszolgabírája, adta ki másodszer vagy talán először, de újra átdolgozva *Comico-Tragoedia*-ját, melynek egyetlen példányát újra kiadta Váli Béla 1892-ben az *Egyet. Phil, Közl. I.* pótkötetében, mely külön lenyomatban is megjelent. E művét utóbb még jobban kibővítette s 1767-diki kiadása, mely eddig az egyetlen volt, a dialoguson kívül (8-r. A—C₃ levél) tartalmaz még egy leírást *A' Pokolról, 'S annak lakosiról: Természetekről: és azon helynek alkalmatosságáról* (8 oldal), végül Leopoldhoz intézett kérelmének tartalmát latin versekben: *Summa*

¹ E könyve 1694-ben Lőcsén másodszer. Ezeknek az ismeretlen szerzőtől eredő, hexameterekben írt orvosi tanácsoknak eredeti czime: *Regimen Sanitatis*. A középkorból való mű, első kiadása 1480 tájáról ismert s azóta Villanova Arnoldus és mások bő jegyzeteivel ellátva számos kiadásban terjedt el s minden európai nyelvre lefordították. Magyarúl először Felvinczi adta alexandriai nyelvből fordítva névtelenül megjelent Kolozsvárt még 1770. és 1776-ban is. A latin szöveget Kováchich kiadta egyebekkel együtt 1821-ben is Budán.

² *Unitario-Ecclesiastica Historia Transylvanica*. Tom. I. 407—8. U. o. Felvinczi esete röviden említve Tom. II. 232. l. s azt is mondja róla, hogy: »27 Maji 1672 e collaboratore synt. senior electus« stb.

Supplicationis Georgii Fel-Vintzi Transilvani Hungari ad Caesaream Majestatem directae. (6 latin versszak = 24 sor.)¹

Kolozsvárt és hivatalát valamikor 1696. szeptemberében hagyta el a fentebbi okból, miután egy égés megfosztotta mindenétől s egyébként is sorsa sokat hánytá-vetette; többek közt kétszer a tatárok s kétszer a labanczok is kifosztották. Ekkor 1696-ban három gyermekét Kolozsvárt ismerőseinél elhelyezvén, ő maga és teherben levő felesége gyalog Bécsbe mentek, útközben némi megmaradt holmiok eladásából és kéregetésből élvén. Megérkezvén Bécsbe, beadta Leopoldhoz színjátékok előadhatása iránti kérelmét, melyben egész naivsággal beszéli el élete történetét, nyomorát s ezért mint ilyen is kiváló érdekű. Ez az eredeti folyamodvány Bécsben a császári levéltár erdélyi cancellariai osztályában 80—1696. udvari szám alatt megmaradt s a kolozsvári nemzeti színház levéltárában levő másolat szerint a következőleg szól:

Ad Augustissimum Sacri Romani Imperii Summum Dominum Leopoldum 1um D. G. Germaniae, Hungariae, Bohemiae etc. etc. Imperatorem potentissimum Semper Augustum Humillima Supplicatio Georgii Felvintzi Transilvani Hungari Clausenburgi commorantis. Imperator, et Caesar Potentissime, Domine Domine Clementissime!!

Pluribus verbis efferi possent impedimenta, quae me urgent supplicare Tuam Caesaream Majestatem, verum quanto paucioribus possum verbis efferam; — sed obsecro Tuam Caesaream Majestatem, ne me contemnat, sed dignetur, propter Dei misericordiam, et pro felici rerum omnium successu sine taedio pacienter perlegere investigare, et cum effectu clementi resolvere. Ego suprascriptus ex humilibus parentibus in Transylvania prognatus, et ab iisdem adhuc infans orphanus relictus, apud homines misericordes hic atque illic sustentatus, et educatus nullam domum, nullum praedium unquam habui, nec nunc habeo, saltem vel ad instar palmae, aut plantae pedum quo caput tanquam in proprium reclinare potuissem, sed sub Tectis aliorum adhuc usque victitavi. — Adeptus quidem sum ex benigna munificentia Dei dispositiunculam latinitatis seu literaturae sed quantum me illa evexit, duplo plus per novercantis fortunae lusum dejecit; — quoniam bis a Tartarorum, bis a Loboncionum incursu omnibus reculis domesticis equis currikeris despoliatus sum, adeo, ut ne coperimentum quoque corporis remanserit, semel igne combustus adeo omnibus sum exhaustus, ut surgere amplius praeter extraordinariam Dei Providentiam mihi sit poenitus impossibile e coeno paupertatis; Eoque res mihi devenit, quod per damna toties perpessa, in debitum fere inextricabile implicatus sum, propter quod me Creditores mei per violentum contractum adeo persequuntur, ut ob id una cum Uxore misella exul sim factus, quanquam praegnante, coacti sumusque e tam longinquis oris utriusque et ubique tantum pedes huc

¹ Válinál id. helyen újra kiadva.

usque venire, et fores Tuae Sacratissimae Caesareae Majestatis pulsare, tribus liberis domi in Patria sub tutela aliorum relictis, qui victum quoque in itinere non aliunde quam ex paucae supellectilis venditione ad aliquot dies habuimus, quarum pretium cum defecisset, mendicando, et supplicando nosmet sustentavimus, nunc fame fere perimus.

Quapropter Caesar benignissime, et Clementissime oro Tuam Majestatem, ut in perpetuam, et immortalem Leopoldinae Clementiae in me, et posteris meos super mansuram apud omnes Christianos memoriam dignetur.

Primo: Me pauperrimum (qui nullibi in rerum natura quidquam habeo, quam quo lacero, et vilissimo indumento nunc corpus meum copertum est) ab omni Contributionum, Taxarum portionum solutione eximere: similiter ab omnibus Expeditionum tam bellicarum, quam Civilium oneribus, ut et quartiriatu militari quoniam ab ipsis incunabulis semper sub calamitate, et egestate vixi, ut ad reliquum vitae quiescendoglorificem Deum pro gratia Tuae Majestatis super me praestitura, quoniam paucis abhinc retro diebus accidit mihi, quod propter impotentiam solutionis Portionis pulvinaria, super quae caput reclinabam vendere coactus sum, et sic satisfacere Exactoribus.

Item accidit etiam, quod ob ejusdem portionis contribuendi impotentiam carceri communi Civitatis ab Exactoribus sim inclusus et claudem, quae modo dorso est applicata, coactus sum tempore hiberno exuere et mittere in vectigal homini cuidam honesto, qui me ex carcere redemit, et misertus mei pecunias mutuo dedit, cui nec hodie quidem eas solvere potui.

Ideoque Clementissima Majestas ex his facile divinare potest, quod miserabilior condicio me accedere et supplicare coegit Tuam Majestatem, quam Coecos et Claudos, quia illi tuto aggrediuntur quosvis confidendo in suis debilitatibus, sed vae! multum pauperi domestico, cui per multas tribulationes adimitur occasio se sustendandi.

Quae gratia Tuae Majestatis si accederet ut in vigore maneret orarem Tuam Majestatem, ut in forma literarum Privilegialium sub sigillo authentico, et subscriptione saltem in Regali papiro extradarentur, quoniam nihil habeo, quod scriptori expendam.

Secundo: Quia praefati Creditores me propter debitum jam dictum plus aequo prosequuntur, et persequuntur: darentur mihi a Tua Caesarea Majestate litterae protectionales ab hoc die usque ad decursum unius saltem anni me ab ipsis defensurae, ne inopinato violentiam facere possent, sed haberem quietem et occasionem, quaerere possem eos contentandi. Quod si post anni unius expletionem nollem vel non possem eos contentare facerent mecum quod vellent vigore Contractus. Harum vero Literarum vigorem in forma Commissionarium vellem extradare, vel ut mos est tales scribere.

Tertio: Quia jam fere et senium et crebrae Calamitates adeo circum venerunt, ut e limo paupertatis mihi surgere difficillimum est: ut me possim extricare a praefato debito et effugere creditorum in me animadversionem severam, et quod aliquid victus etiam comparare pos-

sim, quoniam artium Liberalium partes usualiores novi praecipue Poemata tam latino quam hungarico idiomate per Rythmos et cadentias fienda, et eadem componendi, disponendi, ordinandi, ornandi habeo facultatem: — Ideoque oro Tuam Majestatem ut clementer, concederet mihi cum aliquot sociis mihi adjungendis, et ad id aptis (quos edoceram) exercere in Hungaria et Transylvania, et partibus eidem adnexis Comicos ludos, per Dialogismos honestos in scenas et actus comediales tragoediales distinctos honestis documentis, et ad eruditionem prudentiam correctionem exhilaratione mingeniorum inservientibus, et jocis honestis non obscenis referatos qui plus commodi vulgo offerrent quam terramenta Praestigiatorum et funambulorum. — Unde postea si aggrederer hoc opus Deo pacem in et sub alis Tuae Majestatis concedente, Decimas fideliter ex omnibus acquisitis, hominibus Tuae Majestatis ad tale munus delegatis exsolvere tenerer; haec vero usuarem tantum modo in hungaricis urbibus et oppidis, ubi intellectui incurrerent, et quod in iisdem locis mihi et sociis meis sine jurgiis per commissionales literas mandarentur dari hospicia commoda, ubi hoc opus congruo ordine perficeretur. Cujus vigor ut staret oro Tuam Majestatem, ut sub forma literarum salvi Passus dentur literae, per quas auctoritas ad haec a Tua Majestate mihi concedenda confirmaretur salvis tamen manentibus Scholarum, Collegiorum, Gymnasiorum auctoritate ubi tales ludi quandoque exerceri solent.

Quarto: Quia victum ultra duos dies non habeo, oro obnixè Tuam Caesaream Majestatem dignetur prope horam ex largissima Clementia resolutionem exhibere, alias una cum uxore misella sine sumptu in loco ignoto, ubi nec lingvam novimus, nec opera et labore nostro quisquam indiget, nobis fame tabescendum erit propter multam moram.

Quae omnia si Tua Majestas clementer mutum (igy!) fecerit, et concesserit, non desinam Deo pro commodo Tuae Majestatis et familiae charissimae assiduas preces in cursu totius vitae meae suplex fundere; Et pauperes meae sortis gratias Deo relaturi sunt, quod una mecum tam clementer nacti sint Dominum a Deo, qui velit affici sensu miseriarum nostrarum. Quod et faxit Divina Clementia in omnibus vitae suae diebus super Tuam Majestatem et ut contractualiter apprehendat super se mansuram Dei benignitatem!

A. J. C. M. benignam expecto relationem.

P. S. Scripsi quidem Caesar Clementissime superius in secundo puncto quod a Creditoribus defensionae Litterae et protectionales intra unius anni decursum mihi darentur, sed cum posteriores cogitationes potiores et meliores sint prioribus in animo induxi quod aequum et iustum sit debitum repetere et restituere ideoque nemo hoc de jure vetare potest: Verum misereatur mei Tua Majestas Clementissima et demandet dari mihi Literas tales, quae commissive loquantur Reverendis Viris Pastoribus Sacerdotibus cujusvis Religionis et ordinis, quod me in aedibus sacris promulgare dignentur in istis Civitatibus, et oppidis quos redeundo in Transylvaniam reperiam, et per quas transibo ut et levamen habeam a fame cum uxore in itinere et etiam ad complacationem creditorum ad aliquod tempus eos erga me mitigandi possim illis aliquid sol-

vere: ut gratia et misericordia Divina multiplicetur in Tuam Majestatem, quod in tali egestate sublevamen mihi praeberit.

Felvinczi ez érdekes kérelmére, úgy látszik, Leopold csakugyan válaszolt s így noha a kérelem beadása napját nem ismerjük, nem sokkal előzte meg a választ, mely 1696. október 26-dikáról kelt. Noha ez a válasz többször megjelent, mert Marczell Géza, egykori operaénekes ráakadt Tordán apósának, Weress Károly volt alispánnak háza padlásán, kihez meg neje, Felvinczi Klára útján jutott, Marczell pedig Váli Bélának ajándékozta és ő többször is kiadta: minthogy valósággal egész terjedelmében a szakadozott eredeti okmányból sohasem jelenhetett meg, itt közöljük újra az egészet.

Nos Leopoldus. D. G. Electus Romanorum Imperator Semper Augustus, etc. Germaniae, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae, Seruiae, Gallitiae, Lodomeriae, Cumaniae, Bulgariaeque etc. REX. Archidux Austriae, Dux Burgundiae, Brabantiae, Styriae, Carinthiae, Carniolae, Luxemburgi, ac superioris et inferioris Silesiae, Wirtenbergae, et Thecae, Princeps Sveviae, Marchio sacri Romani Imperii, Burgoviae, Moraviae, superioris et inferioris Lusatiae, Comes Habsburgi, Tyrolis, Ferreti, Kyburgi et Goritiae, Landgravius Alsatie, Dominus Marchiae Sclavoniae, Portus Naonis et Salinarum. Damus pro memoria per praesentes, quibus expedit Universis: Quod praesentium Exhibitor *Georgius Felvintzi* Transylvanus Claudiopolitanus exhibuit et praesentavit Nobis supplicem quemdam libellum, quo mediante humillime exposuit, se ab infantia sua variis calamitatibus, et miseriarum procellis adeo agitatam, ut quamvis aliquando industria sua ad quaevis exigua vivendi media ipsi pertingere contigisset, nihilominus noverca illa prosperitas in senilij iam aetate eidem in tantum illusisset, ut nunc, cum summe indigeret praeter id, quod corpus suum in praesens tegeret, nihil commodasset, et insuper inextricabile debitum involutum et oberatum praecipitasset, — et licet in tenera sua aetate non parcendo laboribus, et lubricationibus commodam Literaturae dispositionem assecutus esset, velletque studia sibi illapsa pro facultatis suae modulo, tam ad honestam quorumvis animorum recreationem, — quam et pro adminiculo Christiano applicare, non tamen id sine speciali Nostra Gratia et Clementia se consequi posse existimaret. Supplicavit itaque nobis anxie, et quam humillime, ut ipsi Poëmata, sive Rythmos tum Latino, tum vero Hungarico idiomate componendi, compilandi, ordinandi, et ornandi, seu disponendi, iisdemque (eidemque) ludos Comico-Tragicos, et Comoedias ad actus, scenas distinctas dialogice ubique in Regno Nostro Hungariae, signanter vero in Transylvania, et partibus eidem annexis vsuandj, usurpandj, et exercendi clementer largiremur facultatem eo fine, ut inde aliqua lucelli spe arri-dente huius ope, tam debita sua dissolvere, quam semet ex Paupertatis coeno aliquatenus erigere satagaret. Nos igitur considerato miserando dicti *Georgii Felvintzi* Statu, intentionemque ejus statui suo non

omnino absonam, et inconvenientem judicantes, ex innata qua quosvis Nostros ad Thronum Majestatis Nostrae demisse recurrentes Subditos Complectimur Benignitate, deque Caesareo Regiae Nostrae potestatis plenitudine, eidem *Georgio Felvintzi*, Benignissime, et Clementer damus, et concedimus facultatem desiderata Poëmata Sive Rhythmos, tum Latino, tum vero Hungarico Idiomate Componendj, Compillandi, ordinandi seu disponendi, iisdemque Ludos Comico-Tragicos, et Comoedias ad Actus, Scenas distinctas, Dialogice ubique in dicto Regno Nostro Hungariae ac in Transylvania, partiumque eidem annexarum Civitatibus, Oppidis, Castellis, et pagis tam comitiorum, quam Nundinarum, ut et aliorum quorumcunque Hebdomadaliu Fororum, et Nundinarum Conventuumque occasione honestis tamen, et non obscoenis jocis et rebus refertis, una cum sociis sibi adjungendis, usuandj, usurpandj et exercendj, Salva nihilominus Semper ejusmodj Locorum ordinarii Magistratus, Rhythmorum vel Poëmatum ejusdem (Si ita visum fuerit) revisione, et Correctione. Ut autem dictus *Georgius Felvintzi*, ad Scopum quem Colimat, Debitorum videlicet Suorum Dissolutionem, Sustentationemque Sui tanto facilius pervenire possit, Eundem, tanquam nullibi aliquas haereditates, fixaque Bona habentem, ab omnium contributionum tam Ordinarium, quam extraordinarium pensione et praestatione, Onerumque quorumvis Supportatione, eousque donec videlicet fixa Bona alibi Sibi non comparaverit, eximendum duximus, ea tamen Conditione Ut ubicunque praedictos Ludos exercuerit, ibidem Magistratui, Si Locus liber fuerit, Sin vero, alicujus Dominio Subjectus, tum Domino Terrestri, ex redundando Commodo, prout Convenire poterit, Certam Porciunculam, non tamen infra Decimam, Solvere, et pendere Sit obstrictus, et obligatur, prout damus, et Concedimus, praemissa componendj, et exercendj, modo tamen praevio facultatem. Proinde Vobis Fidelibus Nostris Spectabilibus, et Magnificis Comitj Georgio Banffi de Losoncz Transylvaniae et partium Hungariae eidem annexarum Gubernatorj, totique Regio Nostro Gubernio Transylvaniae Supremis, et Vice-Comitibus, Judicibus, Vice-Judicibus nobiliumque, quorumvis Comitatum, Supremis item et Vice-Capitaneis, Judicibus, Vice Judicibusque Regijs quarumlibet Sedium siccualium, necnon Regijs, et Sedis Primarijsque Judicibus, Magistris etiam Civium quarumcunque Sedium Civitatumque Saxonicalium, deinde Liberrarum Civitatum, et Oppidorum Ductoribus, Judicibus, Tricesimatoribus, insuper Pontium, et Vadorum Custodibus, Teloniorum et Vectigalium Exactoribus, ut et alijs quibusvis, Cujuscunque Status, Gradus, Honoris, Dignitatis, Conditionis Officij, et Praeminentiae Hominibus, praesentes Nostras Visuris Lecturis aut Legi auditis, Cunctis denique alijs quosvis videlicet intererit praesentium notitiam habituris, modernis et futuris quoque temporibus Constituendis, Harum Serie committimus, et mandamus Benignissime et firmiter, Ut Vos a modo deinceps supra scripto *Georgio Felvintzi* praerecensita poëmata, et Rhythmos modo praedeclarato non solum componendi sed et exercendi una cum socijs sibi adjungendis ubique locorum secundum praespecificatam benignissimam annuentiam nostram relinquatis et concedatis facultatem. Itinerationisque praescripti sui

exercitii occasione ubique tute et secure eundem *Georgium Felvintzi* una cum sibi adjungendis sociis libere ire, redire itinerarique permittatis, nec ullas tam ordinarias, quam extraordinarias contributiones et pensiones praeter praemissi exercitii occasione deponendas ab ipso praetendere, multo minus exigere vel propterea eundem in persona rebusque suis impedire, turbare, molestare, seu quoquo modo damnificare praesumatis vel sitis ausi modo aliquali. — Secus non facturi. Praesentibus perlectis, exhibenti restitutis. Datum in civitate nostra Vienna Austriae, die vigesima tertia Mensis Octobris Anno Domini Millesimo, Sexcentesimo nonagesimo sexto, Regnorum Nostrorum Romani Trigesimo nono, Hungarici Quadragesimo secundo, Bohemici Vero Quadragesimo Primo.

Leopoldus. (L. S.)

Samuel Kalnoki

Ad Mandatum Sacrae Caes.

Regiaeque Majestatis proprium.

Benedictus Henger.¹

Látható az előbbiekből, hogy úgy a kérelem, mint a válasz, nagyon érdekes művelődéstörténeti adatokat tartalmaz. A kérelem pl. nemcsak Felvinczi életéről nyújt pár lényeges felvilágosítást; hanem arról is, hogy az ő működése csakugyan az iskolai előadásokkal áll kapcsolatban s az iskolák e jogát, hogy előadásaikat, a hol szokásban voltak, megtarthassák s belőlök jövedelmet szerezhessenek, ő is épségben kívánja megahagyni. Továbbá érdekes kérelmében az, hogy mi mindent kér s hogy Leopold ezek közül csak az adómentességet adta meg a földolgon, előadások tarthatásán kívül, a többiről a válasz meg sem emlékezik. Mellőzvéen egyéb részleteket, Felvinczi csakugyan visszatért Kolozsvárra s élete hátralevő részét hol itt, hol a diétákon, hol vásárokon, czéhek s egyéb társulatok összejövetelein, hol nagy urak udvarain töltötte, helyről helyre vándorolva s éneket énekre költve; ilyen alkalmakkal azokat hol dalolva, hol szavalva előadta a régibb vándorlantosok módjára s így kereste kenyerét. Úgy ez életmódjáról, mint énekléseiről, szavallásairól maga is megemlékezik utóbb kiadott műveiben. Népszerűségéről tanúskodik, hogy munkáit olykor kivált az ifjúság ösztönzésére adta ki. Különösen figyelemreméltó e hivatásában az, hogy magát mindig könnyeden s változatosan verselőnek mutatta, ki mindig kész akármilyen hízelkedésre vagy durva, sőt aljas tréfára, csakhogy hallgatóinak tessenek. Ő a bohóc-múzsza híve s ez jellemzi őt. Benne; mint vándorlantosban az a magasabb erkölcsi, nemzetjavító hivatás érzete, mi Tinódiban oly tiszteltreméltó, teljesen hiányzik. Az is igaz, tegyük hozzá enyhítőleg, hogy nemcsak az ő egyénisége, de az idők is mások voltak.

¹ Expediatae per Michaellem Balku cancellariae Regiae Aulico Transylvaniae Juratum Notarium, — mond az eredeti szöveg jegyzése.

A Lepoldtól nyert engedély után egyébként jóval sűrűbben írta műveit, melyek legnagyobb része, a mint látszik, kéziratban maradt; de pár művét népszerűségök miatt nyomtatásban is kiadta. Így jelentek meg Kolozsvárt 1697-ben a *Procuratoria dicsérete*, 1699-ben *Királyunk eo Felsege Erdélyi Proto-Notariainak . . . Ditsireti*, 1701-ben *Természet próbája*, egy különben aljas tréfákkal teljes mű, melynek eddigéig csak egy hely és év nélküli második kiadása ismeretes Vinczi György név alatt. Benkő *Transsilvaniájában* s utána Seivert és mások, neki tulajdonítják még a következő műveket: *Árusok Ditsérete*, *Nyavalyák Gyűlése vagy Historiája*, *Echo*, *Nyergesek Ditsérete*, *Jó Gazdasszonyokról*, *Hegedű Ditsérete*, *Mausoleum Regum Ducumque Hungariae*, melyeknek nyilvános előadásra szánt czélja csak a címekből is eléggé világos. Váli s utána mások is, neki tulajdonítják a *Comico-Tragoedia*, *Constans Scenis Quator* című, csak 1683-diki kiadásban ránk maradt névtelen *moralitást* is, melynek az ő másik darabjával rokonsága kétségtelen. Ez azonban még pontosabb bebizonyításra vár.¹ Jellemző, hogy a Leopold-féle engedély után írt színdarabját nem ismerjük s így nem valószínű, hogy társaságot toborzott és színi előadásokat tartott volna; mert ha tartani akart volna, darabokat is kellett volna szereznie. Némi homályos hagyomány azonban azt tartja, hogy Kolozsvárt széles eresztű földszinti házfedelek széles hiu-ablakából (padlás) énekeket mondott s a hallgatók lent hallgatták. Ez lehet igaz. Színi előadásainak azonban, ha netalán voltak is, már a múlt század közepén még emléke is annyira kiveszett, hogy a XVIII-ik évszázi íróink itt-ott, mint Teleki Ádám a *Czid* fordítása előszavában (1773.) úgy emlékeznek meg a színjátékról, mint magyar embernek nem tetsző foglalkozásról s a Jénai *Intelligenzblatt* 1798. évi 149. számában hihetőleg magyar tollból jeles ismertetését adván a magyar drámairodalomnak, Felvinczi törekvéséről is megemlékezik, noha nevet nem említ s jellemzőn azt írja róla: »A magyar Thespis e jelensége azonban csak mintegy varázsjelet volt; eltűnt a nélkül, hogy majdnem csak nyomot hagyott vagy következménye lett volna is.«

Felvinczi halála éve ismeretlen, de mint a *Ritkán kellő — híves szellő* kezdetű s Uzoni-Fosztóék által neki tulajdonított ének mutatja, 1706-ban még élt, azután nem tudunk róla. Halála úgy látszik, ez időre esik.

FERENCZI ZOLTÁN.

¹ Váli tévedése abból is kitészik, hogy a *Comico-Tragoedia*, *Constans Sc.* etc. 1646-ban is megjelent, a mikor Felvinczi még csak születhetett. (*M. Könyvszemle* 1878. 272. l.)

RÉVAI MIKLÓS LEVELEI PAINTNER MIHÁLYHOZ.

— Hetedik közlemény. —

63.

Nicolaus Michaeli Suo Salutem.

Nosti, quam sint molesti transmigrationum apparatus. Nihil ob hos potui ad tuas literas rescribere. Sed quo sit loco res tua, mihi mandata, iam dudum satis, probeque cognouisti ex Scobelio tuo: vt silentium meum aequo animo ferre potueris. Ego, volente cumprimis Patrono, Pestinum ita me contuli; vt prima Augusti, nisi Mechanismi Formalitates aliae impedirent, officium nouum commode adirem; ne per autumnu ferias beneficio, mihi dudum debito, carerem. Impedimenta sum reuera expertus nonnulla, ab imbellibus opposita. Heri tandem, 26 Augusti, sunt ea superata. Iam introductus sum, *ego tanti nominis*, vt vos nugamini, *Litteraturae, et Linguae Hungaricae Professor Publicus Ordinarius in Regia Scientiarum Vniuersitate Pestinensi*. Quare mihi laetum applaudite, hocque munus felix faustumque precaminor *Patria cumprimis causa*¹ Vide, quam me magna spirantem reddideritis votis vestris frequentibus, magisque amicis, quam iustis.

Immortales tibi gratias ago de amico subsidio. Ita tum eram anguste constrictus, vt vel Posenio aegre fuerim abiturus cum decore, nisi tu mihi opitulatus fuisses. Erant quidam et Viennae opportune in me benigni: Patronus, Sándor meus, Görög, Junior Princeps Eszterházius, et huius Mater. Expunctis Viennae debitis omnibus tutus discessi, et comparato necessario ad cathedram meam apparatu, ac viatico satis commodo; cuius reliquiis etiam valetudinem firmare coepi ad labores, qui me non modici manent, balnei vsu diligentiore. Haec, quorum prima erat habenda ratio, iam me satis iterum exhausserunt. De sufficiendo reliquo subsidio, quae me alat spes, proxime aperiam. Nunc ad rem tuam vel potius ad rem Patriae per te curandam transeo, idque ex voto optimorum quorumque Virorum. Audi imperia mea. Sis ita obtemperato, vt secus indignationem te meam noueris incursum, vel Vaticano Fulmine multo grauiorem. Scis vehemenciam meam ad acres satyras, et immanes diras. Has in te vibro ferocissime si tardas, et Patriae, operam tuam poscenti, non illico succurris. Res agitur iam tibi saepe proposita. — Quae illa? Szuneritsium altiore iussu, audietis, puto, Quinqueecclesiis Inquisitorem esse in postrema dissolutae iuuentutis crimina. Is, antequam eo abiisset, iterum iterumque egit mecum, de Te ad petendum Superiorem Directoratum modis omnibus excitando. Indignatur superbiae et temeritati Balogianae. Pecus illud Jaurinense audet se monere, et huius opinionione, homo exilis; se tamen plenus, qui plane adorari affectet, crudus, sui impotens, rem omnem, si eo pertingam, ferocius versaturus; quam ille miscuerit, scis, quem dixerit, ille, — ille. Dente cruentus Aper, Bakonyiense Pecus, olim certe; nunc truculentius Pannonii Saltus Archi-Pecus. Addidit, se quidem volente hoc monstrum non eo euasurum. Haec

¹ Révay mindig a hazát tartja első sorban szem előtt.

tibi, sic fere expressa, ad amicas, et non perfluas aures. In te totus inclinát, vt iam et alios in te inclinasse dudum nosti. Hodie apud Pethõnem sum pransus. Et hic te votis ardentibus exposcit. Noli morari, noli deesse Patriae, noli campum amplioris fortunae negligere, qui hinc tibi certo patescet. Habes merita: opinionem nobilium de te Virorum fauentissimam. Et cultor, et arbiter literarum habetis eximius. Agendi dexteritas, requisita moderatio, et cumprimis prudentia singularis tibi ab his tribuitur. Primo itaque hoc loco stabis certissime. Stabis et postremo. Sentis enim intime, qua sis apud Patronum gratia. Non eget vlla mea hic opera. Conferam tamen omnia ex superabundante, vt dicimus, sollicitudine. Haec extrema cum ita conspirent, imum, et summum: quid tu de mediis dubites? Age, rem aggredere quantocius. Terminus est submitendorum ad Excelsum Consilium Supplicum Libellorum exitus modo labentis mensis. Paucos hos dies huc conuerte. Nil tibi deest. Nosti, nisi petenti, nihil cuiquam conferri. Pete, et habes: quia te ad petendum ii animant, qui dare possunt. Meministi, et me petere debuisse. Iterum imperio te vrgeo, eoque grauissimo. Si cessas, anathema tibi sit!!! Respirabunt sub te etiam Piae Scholae, quas magni aestimas. Horum quoque caussa paulo sum imperiosior. Haec raptim, ne sero sit. Ama me tui amantissimum. Propediem his plura, et alia. Saluto Thesiam: Budaë, 17 Augusti. 1802.

65.¹

Nicolaus Michaeli Suo Salutem.

Hoc ipso momento finiui literas meas ad Somogyium, Patronum Suauissimum. Iam ad te scribo. Respondi ad eius literas, plenas solatii, plenas amoris. Cape et tu partem huius solatii. De Operibus meis quam magnifice sentit! et quam me animat! »Azon szép Gyűjteményeknek kinyomtatását tellyes erőmből kész vagyok annak helyén eszközölni. Mentsen Isten! hogy ilyen kintstől az Anyai Nyelvünk gyarapodása meg fosztassék. Ezzel teszi T. Úr maga nevét a' Hazánál halhatatlanná. *Mert miglen a' Magyar Nyelv fent marad, Révai Miklós is ékes Munkáiban mindenkor hálaadó indulattal fog említtetni.* De el nem marad az' más féle jutalom is, mellyet T. Úr a' legigazabb, és kegyesebb Fejedelmünk kegyelmétől, a' ki a' szép Tudományokat annyira becsüli, szereti, és elől mozdítani igyekezik, méltán várhat és kétség kívül el is veendi.«

Pethõni suo nomine detuli salutem, quem reuera iterum febrile deiectionem in lecto reperi. Obstupui, cum mihi, rem suam commendanti, retulit etiam Paulum Nagy, Ventum Albensem prensare hoc honoris fastidium. Adiuvi postea et Szuneritsium, Quinqueecclesiis reducem. Posteaquam audiuit ex me, te inditum esse ad porrigendum Supplicem Libellum, sic laetus exclamauit: iam salua res est! Angustiae illi erant; quid

¹ Az ezelőtt álló 64. számú levelet a melléklettel lásd I. Közleményemben, hol Révay Grammatikájának ügyét tárgyalom.

literis futurum, in Competentibus, pro hoc Directoratu. Ventus, Tumor, et Decrepitus. Rausch est hic, qui Pro — Directoratum resignavit, caussatus incommoda multarum scriptionum; et nunc Superius hoc Munus vrget, scriptionibus multo onustius. Sed notatur is etiam ab animo exaestuante, et tumido. Nullus horum aptus. Tu ergo. Dii Superi faxint quantocyus, vt te Elegia gratulatoria obruam. Literas meas, ad Patrum datas, terminavi per oratione pro re extemporalis, currente calamo, ex abundantia cordis. Eam partem inde haec transtuli celeri manu. Iam incepti ergo, quod sum pollicitus: Age et tu, quae sunt agenda. Si quid rescripseris, literas Pestinum dirige; ibi certius percipiam. Ama me tui amantissimum, et vale, quam optime. Catharina mea sacratas tuas manus osculatur, et Theresiam salutatur, quam et ego multa cumulo saluto, grati mei animi teste, ob curas eius me aegrotante. Pestini 11. Szept. 1802.

Paintner Prépost Urat, én kedves Barátomat, tudom bizonyosán igen szereti Nagyságod. Nem tunyálkodik, mint sok más kövér Pap. Szereti a' Tudományokat olly annyira, hogy maga is azokban él. A' Tudósokat azért mint pajtásait úgy becsüli. Segítené is örömet, ha kitelhetnék Rátóti szűk Uraságából. Méltóztatik emlékezni, mit akart tsak nem régen velem is tenni. Maga fogyatkozásával is *200 forintot kész volt már le olvasni első Darabom kinyomtatására*. Nagyságod tanátslása volt, hogy kémélljem meg, és el ne vegyem tőle. Szép búzgóság az is benne: hogy a' Benedictinus Nevendék Ifjúságnak a' közjóra alkalmasabb oktatását hathatósan javasolta a' Fő Apát Úrnak; arra két jeles Férfiakat ajánlott, Tóth, és Spaits Director Urakat;¹ ide vezető Könyveket és sok szép Kézírásokat a' Jesuita kintsből, már előre oda ajándekozott; ennek felette a' maga bibliothecáját is nekik szánta holta után.² De másutt se vonja el magát a' köz jónak elő mozdításától. Nagyságod maga tudja, mi buzgó, mi szép rend tartó és egészen menyéi az ő fáradozása az Árváknak ügyökben. Az a' szép Tisztség, mellynek ő a' Feje a' Veszpremi Vármegyében, már Felsőleges Helyekről is Ditséreteket érdemelt. Az ő buzgóságát például maga is magasztalta a' Méltóságos Úr Szala Vármegyében hasonló Tisztségnek felállítása alkalmaságával. De mire valók mind ezek? Arra, Édes, Méltóságos Uram! hogy ezen Jeles Férfiúnak már egyszer térebb mezeje legyen buzgósága és tehetsége mutatására, a' Hazának nagyobb hasznával. Itt ötöt sokan a' Győri Fő Directorságra épen oda termettnek tartják. Tsak ezt az egyet ohajtották, hogy reá beszélhetnék az Instantia be nyujtására. Én ezt magamra vállaltam erőszakos móddal. Satyrákkal, és dirákkal fenyegettem, ha meg nem teszi, et vocanti Deo non cesserit. Vox enim populi vox Dei. Megtette már. Nagyságod ítélete bizonynyal egyez ezen jámborokéval; egyez akarátja is. A' Haza kedvéért tehát a' Hazai Ifjú-

¹ Tóth Farkas azelőtt jezsuita, azután a rend feloszlatása után a soproni főgymnasium igazgatója volt. Mikor a visszaállított benczés tanárok vezetésére bizottat a soproni főgymnasium, Tóth visszavonult Pannonhalmára, hol tudományossága tanúi, kézíratai, most is láthatók. Spaits is exjesuita volt és természetrajzi gyűjteményei ma is ékeskednek a pannonhalmi múzeumokban.

² Ezt a könyvtárat utóbb csak pénzzel tudta megváltani a rend.

ság jobb vezérése végett, tegye hathatosabb közben vetésével a' maga egyező akarátját egészen fogantossá; a' mikor ott fordul meg ezen nyomos dolog, et aliorum certe competentium humeris onus prorsus non ferendum. Nam qui isti sunt? Ventus Albensis, Tumor Jaurinensis, et Decrepitus Poseniensis, tortasse tumore etiam ingratus.¹

RR. D. Abbas Hertelendi iam assignavit mihi per Takátsium nostrum subsidium 25 florenorum; cui quam proxime gratias agam. Utinam et alii tantillo saltem succurrerent! Quod nisi fiat, mutuo debebo leuare 100 florenos; ut me cum decore illoceam, et duras venturac hyemis minas infringam. Multis egeo.

66.

Nicolaus Michaeli Suo Salutem.

Consilium tuum, Novákio datum, ex voto cessit. Accepi Wolfgangi nostri literas, quarum partem tua caussa exscribo. »Archiabbas Novák apud me fuit, animumque exploravit, eundem Viennae Patrono declaraturus, Facta iam transactaque sunt omnia: ego libros iam conuaso meos, ut iisdem curribus, queis vina et cetera Benedictinorum huc ferentur, eos, sic disponente Novákio, asportari ad montem Pannoniae eurem. Scripsi etiam Patrono nuper, qui respondere, ut sequitur, est dignatus. Iam antea ab Illustrissimo Dno A. Abbate, nouissime vero e pretiosis literis cum solatio intellexeram, A. R. DVam institutionem Junioris Cleri Benedictinorum in se suscepisse. Rem hanc tanti momenti esse reputabam, ut Suae Celsitudini Regiae, A. Duci Palatino, opportune hic Viennae moram agentis, referendam existimauerim. Placuit res Suae Celsitudini Reae summopere; et tam A. Abbatis consilium, quam et A. R. DVae. assensum mirifice probauit. A. R. DVa nunquam utilius pro Patria facere potuit sacrificium, quam hoc vitae genus amplectendo.« Addit in fines, se usque ad finem huius mensis Sopronii inuentum iri, si quid illi scribendum habuero. Sed altum tacet de conditionibus. Hic audio illi ab Archiabbate pactos esse florenos annuos 1000. Puto etiam hospitium et victum. Quomodo enim secus in Monte Pannoniae esse posset. Fundus ergo literarius et hoc tuo consilio lucratur florenos 100, annuam Wolfgangi pensionem, quae illi subducetur facta hac mutatione.

Tanto me maior ac certior alia spes rerum suarum. Initiis quidem iam multum gratulantur amici nostri. Assumetur negotium, in Comissione, futura hebdomada. Amicorum hortatu, et mea etiam sollicitudine, te monendum puto; ut domo nunc prorsus non absis; aut si abesse debeas, ita rem omnem instituas: ut literis meis nullae ponantur morae, quin illico eos legere, et quae commendauero, ea pari celeritate agere possis. Amici enim, depromta iam prima opinione, suppeditabunt statim omnia, quae agenda esse putabunt, ad totum hoc negotium quantocypus superandum Competitores sunt, quos nosti, Rausch, Balog, Nagy: his auersis Habelhoffen, Vágújhelyiensis Herulus.

¹ Ezek azon sorok, melyeket levele elején említ és melyekkel Paintnert Somogyi udvari tanácsosnak kegyeibe ajánlani szándékozik.

Ego ad incitas redigor. Frustra imploravi opem Venerabilium Fratrum. Quid illis Musae? modo crumena turgeat in alios usus deteriores attenuanda.

Haec raptim. Plura quam proxime, quae ad rem erunt. Saluto Theresiam. Te amplector, ac disuauior. Vale quam optime, et me porro ama tui amantissimum. Pestini 18 Septembr. 1802.

Sed haec omnia sine strepitu, cum prudente silentio.

67.

Nicolaus Michaeli Suo Salutem.

Iam legeris procul dubio ex prioribus literis meis, neque me segnem in cudendo, dum calet, ferro. Intellexeris porro ex posterioribus, ventura quaedam Amicorum consilia, quae tu illico amplecti debeas, ut sis fortunae faber et ipse suae, ad *effectiuam*, ut ille ait, *praeferentiam*. Literas suas, quas ante has meas scripsisse videris, 12 Septembris, hodie primum 19 die percepi. Statim adiui Amicum nostrum Martinum: qui, audita tota epistola suam non modo salutem reddit cumulatissimam, sed etiam mandatis te onerat, strenue admaturandis, ne ipsi nobis defuisse arguamur. Ad reseruatam casum de Regentis officio, initio risit, deinde etiam stomachatus est. *Archimandritam*¹ in responso suo stultum esse aperte dixit. Hoc ille candidatis pueris suis scribere poterat, non Praeposito. Indignus erat tua fiducia, indignus et sollicitudine bonisque consiliis tuis de promouendo Instituto. Sed haec tu bonus ciuis Patriae, *non Pecudis causa* fecisti. Hoc te soletur. Utramque hanc umbram, et Comitum, et *Archibruti*,¹ auctore quidem Martino tu magnanimitate contemnes. Nec illa te somnia fatigabunt, de remouendo collega: nam scire te huius intentum prorsus non hoc esse proinde neque operam adhibendam, ut ille ab eo remoueat, quod non intendit. Praeposituram ille prensat, vel aliquid huiusmodi, quod pingue sit, et quo maciem suam expleat. Tu iam satis pinguis, et crassus, sed sensu velim phisica accipi, non morali, et huius Collegae opinione attenuandus proponeris molestiore illo officio, quod ille negligit. Martini certe opera et hic totus pro te est. Quia seris accipiantur literae Cursore Publico ad vos non satis ordinato; ne quid periculi sit in mora: Martinus haec scribi iubet iam hodie, quae tu fideliter imbibas, et agenda fidelius agas, Commissionem futura, 22 huius celebranda, tu certissime primus proponeris, cum summa commendatione. In te omnes inclinant. Hoc itaque futurum propter certitudinem omnino indubitatum, tu iam praeteritum perfectum immo perfectissimum habeto. Maturabitur expeditio, ut negotium hoc quantocumque Posenii sit. Tu ergo rei isthuc perfectissimae inhaereas et te illico Posenium conferas, ut iam 25 ibi sis. Brunszwickium, Consilii Praesidem adeas, ut vel persona tua momentum addas conspicuum, re parem esse officio per eminentiam in competentium grege non ita personato. Habebis occasionem et ceteras egregias dotes tuas exerendi. Adibis etiam Eszter-

¹ Archi — Abbas = Novák. Ezt a főpátot mindenféle címmel illeti.

háziüm, et alteram illi curam eximes ingenue; te hoc solo officio rapi eminentioris boni caussa. Rauschius huc aptior putatur isthic a minorum gentium Diis, quibus magis, et melius notus est. Grauior aetate, etiam morbidus, itinera non feret, quae Superior Director habet conficienda. Offendet et Nationem nostram; quod ignarus linguae Patriae tali praeficiatur muneris. Iste unicus est, qui tibi obstare putatur, certe apud Lányium. Ad hunc tibi conciliandum te ad Szláviüm scripsisse *bene est*, sed non satis. Agas praeterea Posenii cum Majlátho Praeposito, ut ille apud Lányium pro parte tua maius addat pondus: etiam apud Fratrem suum, Deum fere Hungarorum, Status et Conferentiarum Ministrum. His rebus Posenii confectis, etiam Amicorum, Zsolnaii, et Kunii auxiliatrice opera, ibis confectim Viennam. Ad Lányium adducet te Suavis Orator Szláviüs. Apud Patronum, et Majláthum ita es gratosus, ut nullo egeas commendatore. Ipse hos, et solus multo confidentius adibis. Non te expensae moueant. Consulere tibi potes, si apud Fratres condescendas in Theresiano, nunc utique satis vacuo. Scripsi Patrono. Sed scribam iterum, ut *propensionis effectiuam praeferentiam* in te inclinet prae Rauschio. Nam ceteros non moror. Argumenta suppetit mihi amor tui, et Patriae, charitas. Haec ego liberius adducere possum pro amico perorans. Tu propter modestiam non itidem potes. Adgrediar vero et Szláviüm iisdem argumentis, ut vel apud amicum pudori tuo parcatur. Haec, dum Viennam veneris, omnia ita acta esse comperies. Et Martinus, et ego, futuri speciem, quasi praesentem cernimus; ita nos animat bonae caussae fiducia, Atque ea est caussa, cur ita feruide, ita mature omnia agi velimus, ipsique agamus. Vale, Suauissime! et me ama. Budae 19 Septembr. 1802.

Exemplar Epistolae ad Szláviüm, quam iam paraui, et certo mittam post Commissionem.

Magnifice! etc. Ego in re mea nunquam tibi molestus eram per literas. Nunc id primum tento, neque tamen in re mea, sed tui, et mei amici caussa. Adduco pro eo impensius perorans quaedam argumenta, quae ille propter modestiam non itidem potest. Putaui hac ratione vel apud amicum eius pudori parcendum esse. Amicus, quem tuum, et meum dico, *Paintner* is est: cui tu olim, laetitia exultans, maturato itinere, nocte concubia, crucem attulisti, honorum exordia. Hac ille cruce insignis quam egregie inseruiuerat hucusque Patriae, tu ipse cum solatio saepe intellexisti. Poterat ille *more ceterorum in otio delitescere*, rebus tamen suis intentus pecuniam coaceruare, et se distendere. Abhorruit tamen ab hoc vitae genere. *Literarum amicus literis se impendit, colendisque literatis*. Utilem se praeterea, praebuit etiam rei communi, quacunq; occasio data est. Quot habet excellentes dictiones, variis solennitatibus cum sui commendatione elaboratas, non paucas et typis excusas? Quam egregia, quam frequens eius opera adhibita in publicis Comitatum negotiis? Inter haec immortale est eius meritum apud Veszprimienses in orphanorum re integerrime administrata. Pro exemplo sumta est huius pii officii ratio vel ab Excelso Consilio. Idem institutum sanctissimum dum Somogyius noster apud Szaladienses introduxisset, Vesz-

primiensium ratione pro norma sumta, non satis potuit Paintnerum nostrum laudibus effere. Obsecro te, ut huius virtuti tam excellenti campum patientiorem, qui nunc bonorum votis panditur, et tua omni opera reddas additu faciliorem. Est is Superior Directoratus Jaurinensis. Commissio Literaria, hac in re pro Paintnero stat tota. Stabit, ut spero, et Excelsi Consilii opinio. Suavis et tu quidem Orator; sed nunc suavior esto amici caussa tam conspicui. Fac, ut illum Lányius intimius noscat. Interpella apud Somogyium quoque, tuae suauitatis aestimatorem suauissimum. Dissipa praeter ea, quae illi obstare videntur in competente Rauschio. Hic annos numerat publicorum laborum: Sed ad munus, quod petitur non annorum facit numerus, verum facultas id recte gerendi. Multos vos habetis Scribas in officio vestro annorum numero memorabiles; an ideo Praesides eos creabitis? At Rauschius insuper deprecatus est munus Prodirectoris propter molestiam scriptionum: quomodo Superior erit Director in cumulatioris scribendi et rescribendi necessitate? Quomodo feret itinere incommoda aetate grauior, et morbidus? Quam gratus esse poterit Hungaris in hoc officio publico sermonis patrii ignarus fortasse etiam contentor? Accedit aliquid, quod hic mussitatur ab iis, qui ipsum propius norunt, et quod a Superiore Directore abesse debet, animus pertinacior, sui iuris, in subiectos asperior. Quid literae meruerunt ut iis flagellum iterum immineat, *fere simile Novákio*? Insigni et in Patriam pietate: illi et hac parte consultum esse cupit. Consules vero, si pro Paintnero perores: qui inter competentes et huic antecellit, qui aliquid ponderare videtur; et alios minores tanto maiore interuallo post se relinquit. Iucundum tibi erit, qui amicitias egregie colis, te et de amico praeclare meritum fuisse. Vale. etc.

68.

Nicolaus Michaeli Suo Salutem.

Nondum sciui certum ad vos cursum Veredarii publici. Abit is hinc die Jouis, et Domini. Die Domini, 19 huius, sero scriptam ad te epistolam haerere oportuit ad hanc vsque diem. Hodie altera adiungitur. Prior scripta est illico, vt Amicus noster voluit, de re tunc futura adhuc, sed tamen certissima. Addita mandata, quae tu fidelissime exequi debeas. Ista posterior scribitur de re iam acta et certissima, vt praedictum est! Habe omnia breuibus. Tu, conspirantibus, et consentientibus omnium votis, primus es propositus, *cum tubis, et tympanis*. Amici sunt haec verba. *Sípvel, dobvel, trombitável!* Duo te postea sequuntur, sed non tanto cum strepitu; Decrepitus Poseniensis, et Tumor Jauriensis. Amicus noster, quia nouit, quanta isti mouere possint, Tumor praesertim, etiam affinitatis fiducia, quo patrocinió est, vt nosti, Canonicus factus, valde te vrget, impellit, obsecrat: vt neque tu cesses, neque tu desis tibi ipsi, non nobis pro re tua ita feruentibus, non occasione ita vndique fauenti. Exhibeas te videndum Poseniensibus, idque illico, ne postea sero sit. Habes mandata reliqua in literis prioribus. Statim et Viennam excurras. Vendas tunicam, si secus nequeas, et tamen Viennam eas, ita

Schwartner, nostrae Bibliothecae Custos, loqui solet. Sed vbicunque fueris, et rem tuam egerit, dissimules te scire fauentissimam Budensem candidationem. Amicus enim non vult prodi. Ego motus, quos coepi, strenue continuo.

In Comitibus audio Patres pro Scholis Piis egregie agere, consensione, quod mirere, incredibili, et maiorum, et minorum. Vnicus de Clero Venerabili obstrepere ausus est principio; sed illico obrutus meliorum acclamationibus conticuit et iste. Nunquam putavi hominem adeo sanctum, vel *simplicem potius*, ita nobis inimicum esse. Est is Tabulae Praelatus, *Leopoldus Somogyi*. Sed *per hunc asinum*¹ puto angelum locutum fuisse tenebrarum, et extremae malitiae. Illum intelligo, qui et prandia sua concitatoriis huiusmodi cupediis onerare solet, quae tu Posonii vel nouissime insigni cum virtute dedignatus es. Crede autem et ab Archibruto virus aliquod instillatum fuisse. Iam vndique ferociunt *isti assini*, satisque calcitrant, in despectos Scholopios, *et nigri, et candidi*, et variegati fratres minimi.² Vide quam male repressa sint mea carmina, Paulum imitata, ad Corinthios loquentem. Non possum talia non cum dolore audire.

Si quid extorsisti a Kapuvárió, committe quantocyus simplici epistolio, vt me subleuem. Reuera valde egeo, *Háza égett szegény a' nagy költözés miatt, Új gazda, a' szörnyű nagy drágaságban*, imminente hyeme quid agam? quo me vertam? iterumne debitis me onerem? Posonii pulsa, quantum pulsare potueris et reliquos duos, Nedetzkyum, sed cumprimis Zsolnaium.

Sed haec satis habe. Me negotia auocant. Vale quam optime. Rem principem cura, vt nos caramus modis nostris omnibus. Fuge Posonium, inde Viennam. Properato opus est. Iterum vale. Pestini 23. Septembris, Anno 1802.

69.

Nicolaus Michaeli Suo Salutem.

»Res est solliciti plena timoris amor.« Nosti Quintilianum hunc versiculum. Martinus, et ego, multum te amamus. Et merito. Mire amamus et patriam. In huius commoda te, egregiis dotibus insignem, promotum esse cupimus. Tentauimus omnia, quae per nos agi poterant. Nec tu tibi et nostris votis, defuisti; nisi, quod nos ex nimia sollicitudine volumus, tu faciendum non iudicaueris; vt Posonium, Viennamque, prae-

¹ *Somogyi Lípót* több szombathelyi püspök ugyanezen esztendőben (1802) adta ki alkalmi beszédét a pannonhalmi sz. Benedekrend vissza állításának ünnepeére »*A Magyar Sionnak ujonnan való felépítése*« cím alatt. Révay versben, Somogyi prózái beszédben szerepelt ez ünnepen; a költő a szónokkal még sem tudott rokonszenvezni. Somogyi annyira kedvelte a benczéseket, hogy *Dr. Mollik Tóbiás* tudós bencze író 1807—1815-ig mint püspöki könyvtárnokot udvarában tartotta.

² Csodálatos módon fejezi ki rokonszenvét azon piarista rend iránt, melyet máskor annyira, a saját átkának mond és a fekete és fehér papok (benczék és premontreick) ellen szükségesnek látja saját rendjét védelmezni.

sens putares.¹ Nouimus, quid saepe importunitate efficiant homines prorsus non digni fauore potentium. Anxius sum. Nihil audio, nihil scio; nisi quae tu scripsisti, quae Martinus narrauit. Tumor Jaurinensis exposulauit cum hoc viro per literas; quod in Commissione non fuerit respectum ad merita sua. Etiam Mercurianus, huic magis addictus, doluit hunc tibi postpositum fuisse. Sed postpositus est et Posoniensium voto. Quid Dii Viennenses agunt? Obsecro te, libera me sollicitudine mea, vt primum quidpiam rescueris. Mihi nemo scribit. Non te intelligo, quid tibi collibitum fuerit de pecunia iocari. Illa me non feriunt. Sed neque in te regerere possum. Nam, vt me, et te probe noui, neuter nostrum ita abripimur vilis metalli fulgore; vt illi cor animumque omnem affigamus. Sic docti sumus, et sic vitam instituimus; vt omne aurum, argentum, et chartulae, horum vicariae, ornatibus circumscriptae, ad compensandum horum fulgorem, temperato splendeant vsu. Vide autem quanta nunc desint vel temperato huic vsui, temporum, et auarissimorum hominum iniquitate! Enormia sunt rerum pretia. Ego praeterea nouus hospes, nudus; imminens hyemis terror, et cetera, quanta poscunt! Aere me alieno si onerem, impeditior sum futurus ad literarum occupationes, quae animum volunt curis solutum. Hos itaque rogandos putauit, quibus fortuna fauit, vt illi itidem mihi faueant. *Hertelendius* non defuit, neque *Kapucárius*, cui hodie ago gratias, et te etiam nomine meo volo agere quam maximas. In *Nedetzkió* nulla tibi est spes. Tentabo iterum et hunc, et *Zsolnaium*.² Tu quoque non erubeas verba facere mendicantis pro mendico, *Patriae vili*, laborioso, meliore fato iam dudum digno. Imprimis *Zsolnaium* tibi commendo.

Vniuersitatis Typographiae, vel potius Rectori eius multa mala imprecor. Homo per literas promotus literarum est oppressor. Dudum queruntur Collegae, nunc et ego queror. Vilibus conditionibus, aliisque impedimentis tardatur editio manuseriptorum meorum; pro quibus Patronus Regis Clementiam exorauit. Eripiam me his pedicis, et aliam inibo viam. Vt aliquid videant illi cumprimis, qui meos conatus aestimare non norunt, etiam Martino consilium meum probante, edam proxime aliquid hoc titulo: *Prodromus elaboratioris Grammaticae Hungaricae, continens Excerpta Quaedam, eorum gratia, qui huius operis desiderio tenentur, speciminis instar in antecessum edita*. Inscribam vero: *His* et *His*, etiam *Tibi* inter hos.

DOCTIS . IPSIS
ET . DOCTORVM . AMICIS
OB . AMICA . SVBSIDIA
IN . REBVS . ARCTIORIBUS
PROMTE
AC . LIBERALITER . SVPPEDITATA.

¹ Mennyire óhajtja, hogy Paintner a győri főigazgatóság ügyében lépéseket tegyen! Révai nagyrabecsült Maecenása érdekében minden tőle telhetőt tesz. Erre vonatkozólag mondja Guzmics: »Csak jó az embert megbecsülni, ha köldús is; nem tudjuk, mikor emelkedik fel és mit fog részünkre tehetni.« Tud. Gyűjt. 1830. II. k. 34 l.

² Az oszlopos veszprémi kanonokoknak még nem mindegyike segélyezte.

Vindicabo me satis de Nedetzkió. Nam, si auarus perstiterit, inter *Hos* quidem non est futurus. Egregia scilicet vindicta! Audio te haec mihi reponentem: Nil moror. Erit tamen vindicta; nam et auari sentiunt quandoque, praeter aurum, et honoris punctum.

Hoc, quod sum editurus, legi Martino per duas horas solidas. Totus in admirationem raptus operis pretium laudare non suffecit. Tale ait, de quo alii ne somnare quidem sciunt. *Linguae adyta aperio, ad quae profani, auari, cantatricum amici non penetrant* — neque *pinguiculi crucati* — sed macri, attenuati, halecum socii, ob adituum angustos anfractus. Sed, heus tu! quid mihi ictum reddis tam propere? Dum alium memoro pinguiculum, quid te intelligis? Tu non es de hoc numero. *Singulare phaenomenon inter crucatos!* qui lectitas, qui scribis, qui pangis talia, quae ipsa Aesthetica tantis effert encomiis! Bibliothecam tuam non attingo; *nam et alii habent bibliothecas, sed otiosas.* Tua si tangi debet, et te laudari oportet. Nam tu libros tuos non numeras; sed voluis, peruoluis, et euoluis. Vide, vt me vel egentem iocari delectet. Theresiam saluto. Te amplector, et deosculor, cogitatione certe tui viuissimum. Redama me, et vale quam optime. Pestini in Museo meo. 4. Nov. 1802.

70.

Nicolaus Michaeli Svo Salutem.

Suspensum exspectatione rerum nostrarum piguit me scribere. At nunc iam salua sunt omnia: quare silentii mei finem facio. Abhorruisti, neque immerito, ab officio tam molesto, tamque ingrato. Ab hoc ergo liberatus es cum decore. Aemulo enim Rauschio, qui et Directoratu, et Canonicatu Poseniensi ornatus est, vltro cedis et aequissimo animo, propter conspicua eius merita. Vides autem et alterum, multumque rides vna nobiscum, ferocientem ambitione, humiliter tamen serpentem sub togis vilium foeminarum, recidisse cum insano tumore suo in Acheronta; quem minis ingentibus mouere voluit, cum Superos flectere non potuit. Furit nunc ille, et infremit, dentibusque stridet, vt damnatorum animae: tu contra, multo moderatior, et aequior in petendo, tranquillus degis, porro etiam Patriae vtilis in Prouincia tibi dilecta, et tui vicissim quam amantissima. Reseruas praeterea honorificam istam candidationem in vsum meliorem futuri temporis. Non itaque te poeniteat competisse.

Martinus noster eadem est de te sententia; eadem propensione in te sua opportunitatem tacitus praestolatur. Reddit et salutem aequae cumulatae; addit et vota pro felicissimo noui anni et exordio, et decursu. Haec et ego repeto versiculis expressa, et Munificis Patronis meis eodem leui plectro decantata. Tu, et illi, aequi bonique consuletis haec tenuia conanima mea. Grammaticae lites, quibus nunc totus sum immersus, ea cunctiora esse non sinunt, me satis ingemente.

Felix auspicio bono
 Annus te recreet nouus;
 Et iam pronus ad exitum
 Jucundos properet dies;
 Et multa serie redux
 Cursu sospite vergat!
 Pulchris vsque benignior
 Coeptis, incolumi tibi,
 Factis grandibus inclyto,

In Regem, et Patriam pio,
 Virtute, et meritis tuis.
 Dignos reddat honores!
 Quos Musæe celebrent, tuæ
 Testes munificentiae,
 Et testes animi boni;
 Quamuis exiguae, tamen
 Sinceras memori lyra
 Promptae solvere grates.

Aegerrime fero Pestinensium nimiam auaritiam: per quam exordia rerum mearum tam ardua habeo. Periuissem, nisi benigna Dei prouidentia bonorum Virorum corda permouisset, vt mihi succurrerent. Accepi iam et ab Illustrissimo Episcopo *Zsolnaio*, et a Reuerendissimo Canonico *Nedetzki* liberale subsidium, 30 florenos singillatim ab vtroque; quos mihi tradidit Reuerendissimus Abbas Rostius. Et istos posteriores, et priores Benefactores meos, velim, tu etiam multum reuerearis meo nomine, oblata bona occasione.

Lauda publice, et ad sidera effer, Reuerendissimi Michaelis *Dongó*, Canonici Jaurinensis, affectum in me omnino paternum: qui mihi subsidium misit insperatum, et arduis rebus meis perquam opportunum, florenos 200; vt minus adhaererem in bonis coeptis meis, hoc praesertim tempore tam iniquo. Hoc est enim et huius Viri optimi votum, quo et tu flagras dudum: vt ad Patriae vtilitatem, omni molesta cura liber, literulis alacrior vacarem.

Sed doleo hanc praeclaram summam auarissimo Pestinensium baratro iam absorptam esse. His enim auxiliis viuere debui menses iam quinque, etiam supellectili modesta satis instructus, aduersus hyemem probe munitus, et valetudine optime firmata. Rerum pretia aestimes ex solis lignis. Horum orgya ad ripam Danubii est florenis 12. Dum ad hospitium vehitur, dum finditur, adscendit ad florenos 14, vectura, et operis aequae insane exaggeratis. Salarium nondum leuauit propter pigram Budensium manipulationem in assignatione ad Solutorium Officium expedienda. Spectabo patienter, quousque duratura sit haec malitiosa negligentia, quae apertum prae se fert vexandi studium.

Si tempora essent mitiora, nec mihi nouo hospiti supellex fuisset comparanda; subsidio *Dongó*iano potuissem rerum mearum editionem inchoare. Conueni cum *Trattnero*, Typographo Pestinensi, Viro Optimo; vt me Vniuersitatis Typographiae vexationibus eximerem, Directore imprimis *Lakitsio*. Sed et *Trattnerus* pecuniam vult saltem aliquam in antecessum numerari. Hanc ego iam non mendico, sed mutuam peto, te praecipuo valde. Obsecro te, procura mihi mutuos florenos 200, si hos ipse suppeditare non potes. Reperdam illico, ut primum subsidium a Clementissimo Rege mihi benigne resolutum fuerit.

Meministi, commendatam fuisse ab Augustissimo rerum mearum editionem. Excelsum Consilium per Magistratum Academicum petiit a me sumtum rationem. Ego, ne nimia summa deterrem pronos in me animos; iudicauit petitionem meam moderandam esse. Oraui ergo demisse, vt mihi sumtus benigne decernantur ad edenda duo tantum prima Volu-

mina mea: hoc me beneficio contentum operam postea daturum esse, vt reliqua Volumina ex horum redditibus sensim in lucem prodeant. Reseruauit hoc pacto proprietatis ius meum ad labores meos. De Fundo agebatur, vnde mihi succurratur. Rem tandem superauit. Lakitsius, etsi initio multum reluctatus, postea tamen mitiore in me studio, certe propter Somogyii auctoritatem, vltro cessit de Fundo Typographiae florenos 1000, quos petii exhibita ratione cum Trattnero inita. De his nunc Opinio Excelsi Consilii Viennam mittitur. Scis rerum cursum. Ante tres menses vix obtinere Resolutionem. Interea vero Volumen certe vnum ederetur, si Trattnero aliquid pecuniae numerare possem.

Maturato mihi opus est; vt Publici exspectationem sustineam; vt postea etiam salarii augmentum vrgere possim labente hoc anno scholastico. Nam vsque ad autumnus ferias tria certe Volumina, si non quinque, quae animose meditor, edita esse volo. Haec tu cordi sumes propter commodum cumprimis Patriae, deinde et mei caussa.

Saluto Takátsium, et Rostium Abbatem. Cum nouo anno fausta omnia precor fidelissimae tuae Oeconomae Theresiae. Vale quam optime, et me redama tui amatissimum. Pestini 30. Decemb. 1802.

71.

Nicolaus Michaeli Sno Salutem.

Ita me perplexum reddiderunt literae tuae: vt vel tanto etiam tempore non satis sciam, quid tibi rescribam. Quid tu ais de Patrono meo, non iam tuo? Angit me, quod in hoc mea etiam imprudentia aliquid peccatum esse arguas. Literae tuae ita erant scriptae omnes: vt indolo illi tu quidem semper pulchre peperceris. Bis memini te de eo notabilius scripsisse; sed et tum clare visus es, vulgi potius, quam tua sensa memorasse; neque ipsum, sed fratres, disciplinae impatientes, notasse. Cum haec sit et Patroni de his sententia, quomodo ipsum his offendere potueris, non capio. Immo si quem te cumprimis praeclare meritum ipse vltro agnouit, tam de ordine, quam de ordinis Praeside, qui tot litteris tam sollicite egeris ipse, et per me agi volueris; ut Tóthius noster induceretur ad illud vitae genus; quod illi quomodo nunc cedat, non satis scio; et multae mihi sunt angustiae, ne et ille mihi tacite oggerat, haec ingrati Spartam suam, quam et Budenses satis grauem volebant reddere. Utinam non fuissem his tricis inuolutus! Quidquid egi, pie equidem egi et in hoc, et in tuo negotio. Sed hoc mihi vix vllam adfert moeroris leuationem. Suspicionem infausta, quae tibi nescio vnde oboriri potuit, turbata est tranquillitas mea; imminuitur in dies fiducia erga ipsum etiam Patronum, cui iam dudum aequae nihil scripsi. A quo tamen omnem hanc tristem suspicionum nubem amotam esse vellem. Nam plura suppetunt argumenta, et ea quidem certa, et explorata: quae propensum eius in te animum clare loquuntur. Vide, an non potius Eszterházius rem miscuerit. Plus ille sollicitus est de Rectore Conuictus Jaurinensis, quam de Superiore Directore Districtus Jaurinensis. Scis illum etiam Viennae fuisse.

Die 22. Januarii a *Klobusitzkio* accepi donum, et subsidium, a te mihi tam amice suppeditatum, florenos omnino 60.¹ De reliqua pecunia, mutua danda, ipse vltro praeoccupavit, negatione rotunda. Cui doleo hac in re pulchras literas fuisse a te scriptas. *Ego Pium Sacerdotium experior Musis inimicum; Eos, qui minns sunt Pii, amiciores.* Tetricum illud genus fugi dudum; vos colui, et colam semper. De altero hoc, et priore illo Poseniensi munere, gratum me experieris; vt es semper expertus etiam de superioribus. Ardua habeo initia, et temporum, et hominum iniquitate. Perfer, et obdura: multo grauiora tulisti. Dabit Deus his quoque finem. Peribunt inglorii aeris corrassores auarissimi; qui nunc tot pauperum aerumnis ditantur, exaggerato rerum omnium pretio iniquissimo. Plaudunt nunc sibi pecuniam pluere, non venire, vt antea. Sic pluat illis et Dei ira! per quos tam male est immerenti humano generi, cui siccus panis lacrimis madescit.

Felicissimam, habui hyemis partem potissimam, quod liber fuerim a solitis meis affectionibus, praesertim in capite. Februario mense ad finem vergente non tamen effugi omnem ictum. Aureae venae molestiam tantam experiri debui, quantam nunquam antea. Lecto me affixit. Nudus tertius sensi leuationem aliquam, vt hodie aliquomodo consurgere poterim; et has ad te literas tentavi exarandas cum multa difficultate, vt sedarem angustias meas. Vale, et me tui amantissimum ama. Pestini, 9. Martii 1803.¹

FÁBIÁN GÁBOR LEVELEI ÉDES ALBERTHEZ.

— Harmadik közlemény. —

X.

Arad, augúst 1-én, 875.

Szerelmes Albertem!

Hát! ha tülem nem jó tüstént leveledre a válasz,
Már félsz, órron hogy félreccavarta ez, az?
Ó te szegény flautás, ki felőlem fölteszed azt, hogy
Én az üres szavakért megharagunni tudok.
Ismerem a haragot — hisz az én májam se kemény kő,
Melylyen kénye szerint fenje fogát a kaján.
Férfias az: nyílt tényeken indul s nem, hiu ábránd
Vak bolygótüztől hagyja vitetni magát:
S melly létezte jelét nem úgy adja, miként gyerek és nő,
Hogy némán duzzog, rejtve szívébe buját.
Ámde a sikra kiszáll — nem hol gladiátori vér foly:
Vív a palaestrán, hol fegyver a toll, meg az érv.
S ott a ki megsérté, jól megszabdálja: barátját
Nem soha, mint ki felét sérteni képtelen is.

¹ Ez az 1802. évi december hó óta az első levél. Abban kölcsön kért Paintnertől 200 frtot és vagy ez a folytonos segélykérés, vagy mint ebből az újabb levélből látszik valami más félreértés szakította félbe a két jó barát szellemi érintkezését.

Második ~~én~~ a barát, az nem bánthatja meg egymást,
 Köztök az ily küzdés nem haragon alapul:
 Ők szépért, igazért vívnak csak, s bármelyikök győz,
 Mind kettőnek öröm — nyer vele mindenikök;
 És a nemes harcnak köz taps a vége, meg az, hogy
 A toll- s szájhős pár csókja pecsétli meg azt.

Ennyit versben a versedre e tárgyban. Most prózában még hozzá néhány szót. Éppen amint tegnap Szabó Joskához irt levelemet bevégeztem, jön a postás a tieddel július 26-káról, melyben féket vesztett költői fantáziáddal a kételyek sötét vadonába vetődve azon törőd középkori bús lovagként a fejedet, vajjon nem megharagudott-e rád, vagy hogy tán halálos beteg a te szerelmes barátod, hogy olly soká nem ir — már tudniillik *Én*. Pedig amint Bpestről megjöttem, Te voltál legelső a kihez irtam, s e leveletem már eddig bizonyosan meg is kapta. Okát adtam abban huzamosb hallgatásomnak: most hát azt nem szükség újlag magyarázgatnom. Csakis a te ebbeli magyarázatod azon pontjára teszek megjegyzést, melyben rólam irányodban a duzzogó haragot is képzelhetőnek tartottad. Ez, barátom, Albert, a valódi barátság-nak fonák és mindennapias felfogása. A valódi barátok közt a szándékos sértés, és így a harag is teljes lehetetlen. Azok még csak félre sem érthetik egymást soha. Nézeteik, izléseik egyben másban különbözők lehetnek, hanem ezek fölött, egyben egyik, másban másik engedvén, mindig könnyen tisztába jöhetnek. No bizony szép lenne, ha közted és köztem egy lana caprina miatt, aminőnek minden profuga vacui készült hevenyészett fordításaimat nézem, még utóbb szakadás történhetnék. Megmondjuk egymásnak a magunk saját nézetét, aztán lássa kiki, mellyiket válassza. Én szeretem közölni még profánusokkal is dolgozataimat észrevétel végett — nem egyszer tanultam ez uton egyetmást. Diószegi és sógora Fazekas főhadnagy, mikor a maig classicus, örök becsü *Füvészkönyvön* együtt dolgoztak, gyakran órákig, napokig gyötörték fejöket valamely alkalmas nomenclatura kitalálásán s utóbb is nem egyszer a konyháról behívott Diószeginé, Fazekas nővére találta nekik ki a legjobbat. Ha te meg mered nekem mondani *latinismusimat*, bárha csak szerinted azok is: én is megrogom nálad azt, mit meg én *magyartalan*-nak látok; minőnek lelem pl. legújabb leveledben is ezt a kifejezést: e rossz ember a tarjáni parasztokat *azzal hitette el*; e helyett, hogy: a parasztokkal azt hitette el; vagy azokat azzal hitegette. E kölcsönös jegyzék-váltásokból a tanulságosokat használjuk: a többit ad-acta tesz-szük minden mentális reservatio nélkül.

Nekem haragot hát többé ne merj emlegetni. Mint magamról szentül tudom, hogy ellened bünt s megbántást el nem követhetek: ugy ezt felőled erősbben hiszem magánál a Szentírásnál. Még ha rám megharagunni tudnál is: én akkor sem viszonzom; te nekem akkor is az én felejtethetlen Édesem lennél. Ily érzülettel öllelek

értted élő haló hűfeled
 Fábian Gábor.

Egyet majd elfelejtettem! azt a veszett ebet N. Zsgát, kire verses-epitáphiumot irtál. Ez utóbbira megjegyzésem az, hogy a tárgy csak Satyra, vagy epigramma tárgya lehetvén: hozzá ezek formája, s jelesen, mert rövid, az epigramma schemája, a distichon pásszolt volna legjobban. Hexameterben effélék elvesztik a szökdécselő kellemes hangzatot. Azért, mit Te ebben adtál; próbáltam hamarjában átöltöztetni — egészen nyomodon járva — e következő distichonokba:

Erkölcse csuda-korcs Nagy Zsigmond pora itt ez,
 Aki míg élt, Istent s embereket szida csak;
 Fertőzött száján mérges rágalmat okádott,
 Mellytől ment nem volt bárki becsülete sem,
 Lett légyen kicsi, nagy, s még olly ártatlan egyén is,
 Fülánkos nyelvét öltögeté ki reá.
 Undokság ömlött ajakán folyvást: de az ocsmány
 Bélsár, s mellyet azon hánya ki végre rutabb
 S rettenetesb átok leve rajt' mint volt maga e szörny.
 Mászt mit is érdemlett e csuda emberi korcs?

Valeat quantum valere protest; mert lehet ennél még sokkal szebben is.

XI.

Arad, aug. 5-én 875.

Szerelmes Albertem!

Csókolni való ember vagy. Szorgalmasabb levelezőm egy sincs náladnál — de pontosabb igen. Kérded, mint kelljen értened ezt a paradoxont? Hát úgy, hogy azt veszem észre, te válaszaidat memoriter szoktad irni; azaz, nem nézed újra át az epistolát, amelyre felelsz; s így néha kifelejtész valamit, máskor újra felemlítész. Mindenikre hozok egy-egy példát elő. Mikor velem közlött Versgyűjteményedet visszaszolgáltattam, megkértelek, hogy ha lehet másoldtasd azt le számomra; s erre nekem máig sem mondtál még semmit. Azt ellenben, mintha multkor Bpestre meghivtalak s vártalak is volna, ismételt ellennyilatkozatom dacára, legujabb leveledben (dato 2. aug.) már harmadszor emlegeted. Ezt elhallgatnom nem lehet, mert tőled ollyasmit követelnem nagy indiscretio lett volna. In omni re considerandum est, et quid postules ab amico, et quid patiare a te impetrari — mondja helyesen Cicero.

Vezekleni hát nem mentél! A te dolgod. Te felelj érette. Abban igazad van, hogy kitkit maga hite idvezit. Én is ezt követem, habár nem minden dogmánk egyez is. A prozódiaiban én neked nagyon is engedékenynek: te nekem igenis illiberalisnak látszol. Hiában szerettél volna (mint irod) a mértékes verselésben példaadó lenni; ha mindenké más is tán, az ó classicusok fordítói nem fogták volna követni túlszigorú szabályaidat. Mert éppen ők tudják s érzik legjobban praxisból, hol? mit? mennyit? kell szükségképp megengedni a műfordításnál, hogy ez az eredeti formának lehető leghivebb visszatükrözése legyen — és nem a száraz theoreticusok. S benned, mint valaki (Nb. a legszebb hexameter-készítő, kit eddig ismerék) rólad megjegyzette már előbb előttem, sokkal kitünőbb is lévén hajlam, készség, tapintat és izlés a rímek,

mint mértékes versekhez: bizony nincs mit bánnod, hogy nem annyira ezekkel, mintsem amazokkal foglalkoztál. Rímes darabjaid majdnem mind remekek. Én hexameteriddel is megelégszem: de grammatizálásoddal megbarátkozni nem tudok, s tán ha még tudnék, sem mernék. Hiszen ha mind az amit te magyartalanságnak tartasz, s mint olytant az élők sorából kitöröltetnél, veszve lenne ránk nézve, nyelvünk szegényebbé válnék, mint volt bármikor valaha. Az *összekeletni* kifejezést nem akard tőlem most sem elfogadni. De kérdezd csak azt a legényt és fiatal lyánt meg, kiket (mint versedben Feketéhez irod) te is a házadban tartasz, nem fogadják-e el egymástól, mikor arról a szó, hogy *értessék össze* a k....eiket. Ebbeli nyakasságotad a latin nyelvtannal nem igazolhatod. Mit belőle a neutrum igékről idéztél, hogy azoknak passivuma nincsen, az áll ugyan magyarban is, de azzal a különbséggel, hogy itt a közép igékből az igéknek egy harmadik eredeti derék neme az úgynevezett *mandativum* alakul, minővel ma egy más európai nyelv sem bír, hanem azt segédigével kénytelen pótolni. Hogy a számtalanok közül csak egynehányat említek, az általad nálam megrovotton, s tőlem imént cselédeidre alkalmazotton kívül, illy mandativumok szerepelnek már ezekben is: ugyancsak *megkinlótatták, kiállatták* vele a penitentiát; *megüllették* a tömlőczöt; *imádkoztatták, vezekeltették, kiéhezettették; elhevertették* vele a napot; *összebékeltették* őket; nem a tyúkkal, részegített kappanynyal *keltették ki* a csirkét; a szakácsné *kifuttatta* a levest s száz meg száz efféle. Ki tőlünk ezeket elrabolná, nyelvünk egy sajátos nagy kincsét, legnevezetesebb contingensét ragadná tőlünk el. Amit a te gyomrod effélékből nem bír bevenni, mint pl. a *halatni, válatni, sületni* és *felsületni*, azt eddig mások sem izlelték meg (ámbar a *kihallgattatni* már divik); de kész légy rá, hogy mihelyt szükségét a költők érzeni fogják, a százados praecedensek után lassan-lassan szintugy keletbe hozandják, ha még annyi vaskalapos grammaticus felzúdulna is érte ellenök.

De azért csak folyjon tovább is e téren kettőnk közt a szelid tollharc. Ily vitából mindig járul valami üdvös tanulság egy vagy a más félre nézve. Im ez szülte legközelebről is az e tárgyra vonatkozó kölcsönös verses nyilatkozatot mindkettőnk részéről, mely teljesen biztosít bennünket a felől, hogy köztünk míg élünk, az igazi barátság, melynek festett képét Cicero a maga Laeliusában oly remekül adta, állandóan sértetlenül s boldogítólag fenn fog maradni. Részemről ezért jótállok s nálad sincs felőle legkisebb kétségem.

Nohát ugy-e, én sem maradok tőled hátra a szorgalmas levélírásban? sőt én a pontosságban még meg is haladlak, midőn Verseid Gyűjteményére ezennel újra figyelmeztetek — mi talán már közel is jár némi pedantériához.

Öllelek legforróbb öleléssel

végig híved
Fábián Gábor.

P. S. Élcs- és humordús költeményedben a negyedik Stanzában e kifejezést olvasom:

»Példádat követni aki cseppet sem szégyenel* (li helyett!)
Kérdem, hogy szerinted jól van ez magyarul?

Én így mondtam volna:

Aki cseppet sem szégyenli példádat követni.

Ez sem megy konok fejedbe, ha 100 akadémia predikálja is? Hohó!
Ó! ó! ó: mondja az Echo . . . . .

XII.

Arad, auguszt. 13-kán 875.

Szerelmes Albertem!

Ismét itt vagyok nyakadon, perelni veled. Magadnak tulajdonítsd. Minden leveledben adsz nekem themákat, miket szó nélkül hagyynom nem lehet, s mikre, hogy el ne felejtsem, azonnal meg kell mondanom a magamét. Ez az eset tegnap vett levelednél is. Csak egyet ismersz el tőlem: hogy válaszaidat memoriter szoktad írni — és ezt most is bizonyítottad. Legutóbbi levelemre felelsz, s az előtte valót egészen szó nélkül hagyod. Értem azt, a mellyben képzelt haragomról írott elegiacus Stanczádat versbeli felvilágosítással viszonztam s egyszersmind hexameteres parentáziódat epigrammszerű distichonokba alakítottam át. Pedig ezek felől szerettem volna tőled tudni valamit; gondolván, hogy az elsőért, mellyet magam sikerültnak láttam, majd megdicsérsz, az utóbbira meg vagy féhéret, vagy feketét tán csak mondani fogsz. Ámde te hallgatsz mind a kettőről. Első panaszom ellened. A második — ennél sokkal nagyobb — az: hogy engem, veled Kalvinistával szemben, nyakas Luthránusnak mertél keresztelni! E hasonlat már magában, logice is sánta. Ki látott valaha nyakas lutránust? Ki inkább mind arról ismeretes, hogy igenis hajlékony s olly könnyen enged mint a háj. Pesti jurátus koromban a jó Kulcsár István engem is asztalához méltatott néha, hol rendesen Horváth István s a luthránus Tháisz, egyetemi tanár is (a mostani bpesti főkapitány apja) jelen szoktak lenni, Vitkovicsal a kedves költővel együtt. Mind a négyen confidens pajtások s jovialis kedélyűek lévén, a társalgás köztök még komoly tárgyak felett is mindig élces tréfákkal fűszerezve folyt. Legjobban szerettek Thaiszszal kötekedni, kit sohasem hívtak másnak mint *Axungia*-nak. Azt a címet én hát Luther minden dicsőségéért sem fogadom el tőled; és ha bennem töröl vágott kálomista hitsorsodat még felismerni nem tudtad, ám nevezd akár ariánusnak, vagy bármi másnak, nem bánom, csak lutránusnak ne.

„Nyelvtanilag nyilvánított hitemben meghagysz” (saját szavaid). E vallomásodnak csak úgy örvendének, ha abból, amit én hiszek, többet elfogadnál, mintsem eddig tetted. Mert az én hitem nem vakhit; hosszas tanulmányozás eredménye az, melynek minden cikkét okadatolni is bírom. A kérdéses szerkeztést, mellyre tőled feleletet kértem, megoldottnak hiszed azzal, mit nekem a *szégyenel*-ről beszélsz, s mintha már az árkot átugrottad volna, elkiáltva a hoppot, követeled, ismerjem el, hogy *megfogtál*. Majd bizony! Van ahoz, barátom Bertí, nekem is még szavam.

Mellőzve azt, hogy analogizálásod’ megint a *se* és *sem* különböztetésével (mellyen 50 évvel ezelőtt túlestünk) kezded, a szó határo-

zott s határozatlan jelentéseit mutogatod előttem példákka¹, s itt veted mindjárt el a súlykot. Még mélyebben bekevered magad a hinárba. Azt mondja a diák! qui bene distingvit, bene docet. Ez hiányzik itt nálad. Szerintem a dolog így áll: a *szégyell*, mint, átall', röstell', sajnál', eredetileg neutrum ige, mellynek passivuma soha sincs, de ha infinitivusa mellé activ infinitivus jő, activummá válik. Példák:

Szégyell danolni: Szégyelli danolni azt a nótát.

Szégyell enni: Szégyelli enni a pattogatott kukoricát sat. Hogy hosszas ne legyek, csak az Akad. Nagy Szótárra utasítlak e részben; ott talárod a példát, melly egészen mellettem s egyenesen ellened szól, ebben:

»Aki hazudni szokott, a *lopást* nem szégyelli.«

Ez éppen olly határozottan van mondva, mint nálad a

Barátját követni, de nem ám a te határozatlan *szégyenel*-eddel.

Hát azt most ez apropos-ra meg ne kérdjem tőled (de bizony csak megkérdem, ha addig élek is) magyarul van legutóbbi leveledben mondva, ez is: kedves kis unokád *az utolsókban van?* Én ezt csak német szájjából hallottam eddig: sie ist in den letzten, és meg diákos embertől közbeszédben: est in ultimis. Énnekem az ilyenektől a hátam fájdul meg — nem akarom mondani: a hasam. Ezt a magyarságot bizonyosan nem otthon édes apádtól, hanem később akadémiákon valami németes baccalaureától tanultad.

Mit az *éretted* és *érted* felől kérdesz ironice tőlem, az a praetor minimáihoz tartozik, nem a tisztázni valókhoz. Ellenben mértékes verselésnél a magyar Múzsának igenis jó a sokakban tanúságos eredeti görög s latin mintákra ügyelni; azt hát meg nem ígérhetem, hogy ezentúl is nem fogom emlegetni előtted a görög és latin prosódíát.

Mi Mártonnal történt ó testamentombeli kalandodat illeti: még most is nevetem, mint megjártad azzal a több tekintetben kifogás alá eső hires emberrel, ki már akkor nekem, bibasz togásusocskának sem tetszett igazán — noha meg nem tudtam volna jóformán mondani miért. Ma már tudom. Tudományát, amellyet te most is liliomfehérnek tartasz, én akkor is koromfeketének láttam, és mert első eminens létemre sem értettem, meg sem is kedvelttem soha. Te, amit rajt akarod nélkül elkövettél, máig sem bánod: én meg emezt nem szégyellem. Erkölcsei oldala nem igen volt liliomos, bár morális kátéjával mindig dicsekedett. Egyszer biztos körben arról lévén a szó, milly drága alkatrésze embernek a szem, ő ilyen protervus nyilatkozatot tett: »én jó pénzért ki hagynám vájatni mind a két szememet, de kiheréltetni magamat semmi árért sem.« S ez a derék morálista merte a nálánál százszorta derekabb tudóst Rozgonyit a maga empirica philosophiájáért uton utfélen piszkolni. Mit mondana, ha most élne, mikor már a tudós világ legnagyobb részétől el van ismerve és fennszóval hirdetve, hogy az igazi philosophia csakis empirián alapúlhat, s mindaz mi eddig e néven Plátótól kezdve Hegelig áruvala volt, az Univerzum keretén kívül kalandozó képtelen s izetlen ábrándozásnál nem egyéb, mellynek érthetetlen szó-zagyvalékából egy életre való eszmét kihalászni lehetetlen. Mint örülök én annak, hogy én e felfede-

zésre, mielőtt még Lucretiust s a mai materiálistákat ismertem volna, a magam házi eszével rájöttem. Csak azóta érzem teljesen nyugodtnak bensőmben magamat. Tudom meddig szabad a véges észnek hatolni, hol kezdődik az ami megfejthetetlen, s ezeken nem töröm hijjában fejemet. S tán e kéjelmes életnek köszönhetem, hogy olly soká élek.

A Nyiri finom modorára felhozott példád egy hasonlót juttatott eszembe; közlöm hát azt én is veled, annál inkább, mert az eset szülőföldünkön adódott elő. Atyám esperesi előde Kocsi Horvát Sámuel, veszprémi pap korában, egyszer hétköznapi könyörgésről a templomból kijövéen, künn az ajtó előtt, Tataival a Segédgondnokkal (ki egy magát úrrá felnőtt helybeli ügyvéd volt) s az ekklézsia kurátorával, valami a parochiát illető oeconomiai tárgyról kezdett tanácskozni, és miután őket sehogy egyetértésre hozni nem bírta, elunván a sok szóvesztegetést (s tán már a pipa után is folyván az öreg esperes nyála) e szavakkal vetett véget a vitának: »Nohát ha így van: kurvanyja kendnek Kurátor Uram, kurvanyja kendnek is Tatai uram« (elförmed erre a kényes prókátor) — kurvanyám nekem is!« Szépen megjuhászott mindjárt T. s ment kiki a maga dolgára.

Még verseidről egy pár szót. Nincs kívül azokat számomra lemásoltatnod. Az a félvállról tett ígéreted, hogy ha jó kapóra valami kóbor színész hozzátok, majd azzal talán leirathatod, nekem nagyon hosszú póráz, arra a dolgot ereszteni nem szeretném. Ahozvaló furcsa kilátásod pedig, hogy ha meghalsz, eredetiben rám hagyod, érthetetlen előttem; mert én eddig öcsémnek hittelek s azért is fogtalak eddig olly röviden s most te nekem bátyám akarsz lenni, ki után én még örökségre is számolhatok. Akarom hát tudni előbb tőled, hányadikban születél? Ha 1795 előtt: akkor respect! leveszem előtted a kalapot, egész másként bánok veled, nem leszek olly konok disputánsod s elsőbb helyet engedek neked az Ábrahám üllepében is. De különben, édes Ecsém, csak hátrább az agarakkal! úgy engem illet a halás előjoga, és akkor a nekem ígért örökséget elvitte az ördög. Tudod-e hát mit tégy? Legyen az a tőled virtualis successiónak szánt gyűjtemeny *donatio inter vivos* nekem; küld el nekem míg még élek. Biztosítalak ezennel, hogy ha maholnap *az utolsókban leszek* és te — mint hiszem, reméllem s szívem mélyéből kívánom — még élni fogsz, kezedhez hiven, pontosan visszatszolgáltatom, hogy vele más jóbarátodnak tehess örömet, a ki majd e kincset jobban megtudja becsülni náladnál, mint ki abban saját szülöt-tedet gyermekgyilkos kézzel tűzbe dobni kész volnál, ha engem nem tekintenél. Kikérem, illyesmit nekem tréfából se mondj ezentúl.

Kiperlekedtem magamat. Ird meg, ha rossz néven vetted — nem cselekszem többé.

Most mert papirosom a *végére járt*, vagy *végét járja* vagy, ha jobb szereted: *az utolsókban* van: befejezem e levelem

forrón ölelő barátod
Fábián Gábor.

XIII.

Arad, auguszt. 28-án 875.

Szerelmes Albertem!

Gyászodban, mely legközelebb családod érte, őszinte részvétellel osztozom. Különösen meghatott leveled azon passusa, melyben kedves halottatok vég perceit rövid vonásokkal olly elevenen rajzolod, mintha szemmel látnám magam is a szomorú jelenetet. Felolvastam e helyet a levélből, asztalnál együtt ült egész családom előtt; mindnyájokra hasonló hatást tett — nőm és menyem szemeiből könnyeket sajtolt ki; én s fiaim pedig férfias sohajok között bámultuk az angyali gyermeket, ki valóban hősiek halállal múlt ki. És csakis ez egy az, ami e csapásnál némi vigasztokra szolgálhat. Az ártatlan lélek egész nyugottan, sőt majdnem örömmel vált meg az élettől és töletek, abban a biztos reményben, hogy egy más szebb életbe költözik, hol veletek ismét találkozni fog. S ezt a stoicismust nála bizonyosan nem a mi philosophiánk, hanem egyedül a vallásos hit szülte. Ezért becsülöm én a vallást azoknál, kiknél a szellemi képzettség a philosophiai önállás autonómiájáig nem juthat. Ez egyesek irányában egyik elvitázhatlan érdeme. Hát még az öszszes társadalomnak, az államnak mily üdvös, milly nélkülözhetlen támasza a vallás — nem szükség magyaráznom előtted. S mégis mit kell látnunk a mai felfordult világban e téren! Eszeveszett törvényhozásunk s kormányunk vallást és vallásosságot, mint szükségtelen dolgokat végképp ki akar irtani nálunk a népből! Annyira ment már ebben, hogy nemcsak engedi, de szívesen látja, ha a vallást maguk annak egykori kötelei hirdetői uton útfélen gyalázzák, s mint valami felesleges tanulmányt minél szűkebb körbe szoríttatni kívánják. Ha ez így megy tovább: maholnap várhatjuk, hogy a templomok magtárokká, kaszárnyákká, aklokká és istállókká alakíttatnak át. Én, ki nem a diktált és revelált vallásokat, hanem a magam által szerzettet követem, kénytelen vagyok ezeken lelkesen elkeseredni; azért nem is folytatom tovább e themát. Abból, mit legújabb leveledben mai fonák közigazgatásunkról felemlítettél, látom, magadtól eléggé ismered az átkozott helyzetet, melynek vége nem lehet más, mint vég elpusztulás . . . . . Ahonnét eltértem, oda visszatérve még csak azt mondom: Drága unokád hamvai legyenek áldottak és nyugodjanak békével!!!

Most a mellékletben küldött vers meséjét fejtem meg neked. Szerzője Rochel János, ki ma ülli 73-ik születésnapját, b. Simonyinak a miniszternek előbb nevelője, utóbb mostoha apja lett; s azóta hogy Pestről mint kezdő prókátor Aradra került, folyvást itt lakik, s pár év előtt neje a báróné, meghalván, most már özvegyen. Közhivatalt soha nem viselt, sem nem ügyvédkedett; hanem mig növendéke minorennis volt, azzal künn a falun lakott s annak jószágait mint segédgondnok kezelte 1848-ig; ekkor a teljes kort ért fiúnak az örökséget átadván, négy fiú és három leány gyermekével Aradra, hol több házat birt, beköltözött. Velem itt ösmerkedett meg; s mert ő is a régi classicusok szenvedélyes kedvellője, gyakran eljárt hozzám, miből aztán köztünk barátság fejtett ki. Az ember sokban hasonlít hozzád: jó kedélyű, szereti a bort

és menyecskeket; aztán benne is mint benned egy talpraesett költő veszett el. Tanulmányait Pesten végezte, mint majdnem mindig első emi-nens; de később, mikor urrá lett, éppen mint te, merő commoditásból nem cultiválta tovább; mignem vén korában mellettem kapott volt kedvet ehhez, s mint a *Somogyi ember p...e, neki vált*. Bele kezdett a Metamorphosis fordításába még 1850-ben; 15 évig dolgozott rajta, míg vele elkészült; azóta meg folyvást csinogtatja. Minden elkészült darabját kezdetől fogva közölte velem s közli ma is vélemény végett. Enged a nálánál öregebb expertus Rupertusnak s fordítása most már olyan is, hogy párját kell Metamorphosisának keresni. Különösen a mértékes versekben nagy mester. Hexameterében gördülékenységre s csinra nézve csak boldogult atyádé s Vörösmartyéi hasonlíthatók; s ezenkívül eredeti darabjai is miket néha irogat, mind talpra esettek — kivált az epigrammaticumok. Sétáimat mindennap lakása felé veszem; hol aztán rendszeren a classica irodalom tárgya beszédünknek. Ez uton ismerkedett meg általam Veled is. Valamennyi versedet, mit nekem küldöttél s leveleiből is többet megszoktam neki mutatni. Ezekből ő a bolondulásig beléd szeretett s meg nem állhatta hogy Veled ez úton, mellyet most használatba vett, közvetlen ne érintkezzék. A vers megvolt már régebben, de nem merte elküldeni — most is csak az én buzdításomra tette ezt. Végtelenül megörvendeztetnéd, ha neki rá, szokott kedves modorodban válaszolnál.

Ne vedd tőlem szemrehányásul: de versemet, mellyért tőled (nem a dorgálásért, mint irod) dicséretet vártam, ismét fel kell említenem, miután arról újra mélyen hallgatsz. Mármost gyanítani kezdem, hogy a levelet, melyben a verset küldöttem, megsem is kaptad. Most hát csak azt kérdelem tőled: emlékezel-e, hogy kaptál juliustól fogva tőlem olyan levelet, a melly ily verssel kezdődött:

»Hát ha tülem nem jó tüstént levedre a válasz,
Már félsz, orrom hogy félre csavarta ez az?
Ó te szegény flautás« sat . . . . .

Erre felelj nekem legközelebb; mert ha e versemet nem ismered, újra megküldöm, róla adandó véleményed végett — mert magamnak úgy tetszik, mintha a tőlem kotyvasztottak közt a sikerültebbek közé mehetne.

Áldás, békesség! ne csak nekünk kettőnknek, de az egész elnyomoritott szánandó magyar hazának!

ölelő barátod
Fábián Gábor.

XIV.

Arad, szept. 28. 1875.

Szerelmes Albertem!

Rochelhez irt verses válaszodat, miután rajta magamat jól kinevettem, azonnal kézbesítettem s a kellemes hatást vele együtt újra, kettős mértékben élveztem. Denique Te az élvekben kifogyhatatlan s feljűmulhatatlan vagy. Egészséges, erőteljes humor serkendez azoknak minden betűjéből, úgy hogy megfogja az ember előre két kézzel ne csak hasát, de t...ét is, ha azt nem akarja, hogy rajtok a nevetésben béle megsza-

kadjon. Az amicé pár nap múlva reá, jött már előmbe az annak megfelelni akaró antistrophával; de melyet én (megmondtam áperté) éppen nem találtam sikerültnék s tanácsoltam is még hogy azt Neked a világért el ne küldje. Fogadta-e szómat, nem tudom; mert, úgy vévén észre, hogy kritikámon megszontyorodott, azóta többé a dolgot elő sem hoztam. Ha csakugyan megküldte, tudasd velem mielőtt rá válaszolnál; hogy ha Te magadtól rá nem jöttél volna, mi volt abban nálam a lapis offensiois, megírjam Neked s ahoz képest tehesd a ripostirozást.

Irtad R. levelében, hogy a nagy lustaság miatt nem birtál hozzám is egyuttal bővebben írni. Kár — de majd kipótolod Te, tudom. Itt a szüret, mellyen máskor, a boldog időkben sok mulatságos kaland szokott történni; ha hozzá most is a, mint hallom, jó termés meghozza kedvetek, majd lesz aztán írni valód s vénád és erőd is az íráshoz elég.

Éppen amint e soromig értem, itt hozza a postás öreg cimboránk egy vaskos levelét Tallyáról, melyben Jóska előadja e hónap folytában Aradra történt készüléteket, s hogy rá (mire megvallom, már nem számoltam) te is komolyan rászántad magad, hozzá e tárgyba irt leveleiddel documentálja. Örömmel olvastam ezt felőled. Látom, hogy ha néha lusta, szebben mondva, Commodus vagy is, mégis mindig jó, derék, kedves, édes Albertem maradsz Te nekem. Most sem vágtad előttem be a kilátást arra, hogy mi ez uttal elmaradt, talán még ez évben hozzájárulásoddal ki lesz pótolva. Hogy olly fenyegető családi viszonyok között hazulról messze nem távozhattál, igenis fel tudom fogni. Jól tetted, hogy nem jöttél ide buslakodni s mindnyájunkat megszorítani — éppen Te, a kiben egész társaságunk éltető lelkére s vidámító angyalára számoltunk s számolunk akármikor jössz is. Tán az a kegyetlen Providentia egyszer már csak megfog szünni Téged, legjobb embert, ki neki felszentelt papja is vagy a legméltatlanabb, legszivrehatóbb látogatásokkal keseríteni. Minap ezen magam annyira felboszonkódtam, hogy első felháborodásomban íróasztalomhoz rohantam s egy ostorozó Szatirát kezdtem írni a Providentia érthetetlen, megfejtethetlen, contradictorius szelleméről. De csak hamar abban hagytam. Gondoltam, akármilyen monstruosus istenség legyen is ő-keme, ideának sem ér egy kovát, azért vele biz én tovább nem vesződöm. Illyen formán kezdtem volt neki rugtatni:

Ti, eleüzszi titkokat értő hittani bölcsék!
 Hol van az a legfőbb isteni Gondviselés?
 Mellyről hirdetitek, hogy az intézője a földön
 Mindennek, mi velünk, vagy körülünk megesik;
 És hogy a mit teszen, az mind érttünk emberekért van,
 Az mind bölcs, jó, szent és anya szivből ered.
 Hol lakik Ő? fent? lent? belül-é? kívül-é a világon?
 Fér-e profán hozzá? vagy ki se látta színét?
 Nem veszem észre nyomát sehol e jótékony Erőnek,
 Erkölcs-rendszeret nem látok uralgni sehol.
 Pusztá nevéet mindennap hallom székeitekéből,
 Végre szeretném már látni magát az anyát;
 Mig nekem őt tetteleg nem fogjátok kimutatni,
 Nem lehetek hivetek, vallom eszem tanait.

Megtagadok hitet és tudományt, bölcsészetet és észet
 Hogyha ki engem e nő isten elé bevezet;
 És a . . . ójában amaz istenanyára találok,
 A ki mikor kinez is, csak mi javunkra teszi.
 Hol van az a pappölc, ki nekem megfejtse e rejtélyt?
 Erre felelj, legfőbb hierophánta, ha tudsz? . . . . .

Itt beleszakadt a g... madzag. Nem akartalak gyötreni tovább azok emlékezetével, mik most következtek volna; de magával a száraz vesssel sem. Küldöm a helyett egy legujabb fordított darabomat Horatzból, melly legalább, ha fordításom ki nem elégítne, nekem mint miserabilis aquae potornak, mentiségemül szolgálhat.

Tudod, most meg mi jutott eszembe tőled kérni? Kétségkívül birni fogod atyád minden költői dolgozatait. Kimondhatlanul szeretném azokat még egyszer éltemben végigolvasni. Haj be derék gyerek lennél, ha nekem azokat, vagy majd mikor Aradra jössz magad meghoznád, vagy ha nem jössz, hozzám átküldenéd, csak rövid időre.

Szeretem hinni, hogy az újabb csapás, melly házadat fenyegette, már elhárult fejed fölül, s jó kedvvel végezheted a szüretet. Nálunk is a jövő héten octob. 11-kén kezdődik. Öllelek

szerető feled
 Fábíán Gábor.

KÖLCSEY LEVELE.

Dobos Kálmán m. kir. honvédalezredes Debreczenből Kölcsey Ferencznek egy 1835. márczius 16-án kelt eredeti levelét ajándékozta örök letétképen a M. Tud. Akadémiának. E levél Wesselényi perbefogatásának történetének előzményeihez tartalmaz érdekes adatokat s ezért közlésével hasznos vélünk tenni az irodalomtörténetnek. A levél hű másolatban a következő:

Cseke, Mart' 16d. 1835.

Édes Laczim, kedves barátom,

Hogy Wesselényi jövő Majus' 5-dikére a' Kir. Táblára e capite notae kihíva van: e' hír Biharban már tudva van. Tudva az is, hogy e' kihívás azon beszéde miatt történt, mellyet mult December' 9-dikén a' Szathmár megyei közgyűlésben mondott. E' környülmény miatt az ügyet nem tekinthetni magányos ügynek. Köz helyen szabadon szolhatni: constitutionalis jog; 's ha valaki e' joggal vissza élt, nincs más bírása azon gyűlésen kívül, mellyet a visszaéléssel megsértett. Míg a' bíróság a' gyűlés' birtokában marad: addig az csak a' féktelenséget korlátozhatja. De ha a' gyűlésen kívül más bíróság is bele szollhat a' dologban: akkor nem többé a' féktelenség, de a' szollásszabadság ellen vetetik gát. Ki fog közgyűlésen, vagy diaetán merész szavakat mondani, bár igazságos ügyben is, ha a' távolban tömlöcz és pallos mutatatik? Azt hiszem, minden törvényhatóság a' köz jus fenntartása miatt köteles ez ügyet fontolóra venni; 's a' diaetán a' pört még kezdete előtt elenyészítő indítványt tétetni. Mikor lesz Biharban közgyűlés? nem tudom. De a' kir. székben esett változás miatt, úgy hiszem, nem sokára lesz. Lehe-

tetlen, hogy a' lelkes Bihar, mely legközelebb Erdély mellett felszollalt, a' W . . ügyét is elhagyja. Jó lenne e' tárgyban a' több Megyékét is megyei körirat által felszollítani. Könyörgök, édes Laczim, méltóztassál e' levél tartalmát több barátainkkal közleni; 's a' remélhető sikerről engem idején tudósítani. Éljen szerencsésen édes barátom, ölellek változatlan szeretettel

rokonod 's barátod

Kölcsey Ferencz.

Kivül: Tekintetes Péchujfalusi Péchy László Urnak, több N. Megyék Táblabírájának. Ersemjén.

Közli: DR. BOROVSZKY SAMU.

JÁSZAI PÁL NAPLÓJA.

— Tizenharmadik közlemény. —

25. *Szombaton.* Reggel a lovakat bevitték Pestre a vásárra eladni. Fejérváry és Rédnernéék elutaztak. Én délig olvastam. Délben a Bethlen pénzi és Grófnak által adtam, s neki ajándékoztam, a mit a mint láttam nagyon kedvesen vett. Délután a *Theatre des Dames* könyvet elvégeztem. A Grófnak említettem, hogy egy 5-dik István diplomáját is hoztam hazulról. A Guszti Comtessal mind ebédnél, mind vacsoránál nagyon nyájasan beszélgettem. Estve Laczitól lehoztam a *Barthelémy* és *Méry* satyrikus munkáit és két darab Lexicont; s sokáig azt olvastam. Meleg borús idő volt.

26. *Vasárnap.* Reggel a tisztartó jött fel hozzám. A Grófék mindnyájan elutaztak Pestre. Guszti említette, hogy Alcsúthra is el fognak menni a Nádornéhoz; Laczi pedig, hogy a Gróf 9-dik Szeptembernél előbb vissza nem jön. A Gróf indultakor ezt mondta; »No aztán igyekezzen az úr hogy jól mulassa magát.« A grófék elmentek után a boltba, onnét a patikába, onnét a tisztartóhoz mentem. A patikáriustól hallottam, hogy egész Magyarországon nincs annyi megromlott személy mint a Kiskun-szágon és Fehérvármegyében. A tisztartó beszélt hogy a Kleinmann leányát a Grófné nevelte, a ki, valamint az anyja is pápista volt. A leányt a Grófnak akkori Sekretáriusa Boros megszerette, s viszont a leány is; elakarta venni, de a Grófné ezt meg tudván, nagyon ellenzette. Borosnak a háztól el kellett menni. A leány pedig bújában megholt. Mutatta a Szirák városi privilégiumot is, melyet a Gróf ezelőtt 2 esztendővel nyert ki. Estve felé felhurcolkodtam a felső emeletbe, a hol 3 igen szép szoba volt a tetszésemre bizva. Itt a Grófi egész familia és a Róth és Vattay ágon levő eldődek vagynak lefestve. A többi között egy szakállas Róth 1621-ből két czimerrel s felibe ez van írva: »Insignia Germanica ac Hungarica Familiae Rothianae de Királyfalva. Vacsora után éjfélig *Barthelémyt* olvastam. A tegnapi jegyzésemből kihagytam azt, hogy délután a Gróf parancsolatjából Plachy fiskálisnak a Gróf nevében egy levelet concipiáltam, s irtam egyaránt, hogy a váci püspök Szept. 17-re

Hérenséybe jöven visitációra, menjen oda s a földesúri jussokra vigyázzon fel. Meleg tiszta idő volt.

27. *Hétfőn.* Délig mindig Barthelémyt olvastam. Délután pedig 7 óráig ezen jegyzéseimet irtam. Ámbár nagy kísértetek között voltam, mert a Grófné szebbik szobaleánya reggeltől egész estig az én szobámban tisztákat húzott az ágyakra, s magunkban levén, nyájasan beszélgetünk. Ha a következéseitől nem tartottam volna, nem szántam volna a még eddig oly nagy ügygyel bajjal megtartott szüzességemet rajta elveszteni. 7 óra után egy kevés ideig a kertben járkáltam, azután magamban billiárdozgattam. Vacsoráig *Barthelemyt* olvastam. Azután Karolínaékkal beszélgettem és a francia leánynyal 2 partit játszottam. Villámos idő volt, de eső nem esett.

28. *Kedden.* Délig mindég Barthelémyt olvastam, délután a francia leánynyal két parti billiárdot játszottam. Azután Kleinmann megérkezett. Ő beszélte, hogy a napokban a Marczibányi most épülő nagy roppant ház Pesten összeomlott s 6 embert agyonütött, 8 at pedig megsebesített. Egész nap tiszta meleg idő volt.

29. *Szerdán.* Egész nap mind délig, mind délután *Barthelemyt* olvastam, s egy darabot magyarra is próbáltam belőle fordítani. Esett egész éjszaka.

30. *Csütörtökön.* Egész nap *Barthelemyt* olvastam. Janet Comtesse megérkezett. Beszélte, hogy Pesten a kholerában ismét nagyon halnak az emberek, bárha a doktorok nem egyeznek is meg benne, ha az-e valóssággal, vagy sem? Mutatta a szép gyönyörű czilinder óráját is, melyet most vett. Hives, alszeles idő volt.

31. *Pénteken.* Egész nap *Barthelemyt* olvastam. Estve egy kevéssé lementem Kleinmannhoz, a ki meg feddett azért, hogy minek ülök mindég a szobában. Tiszta meleg idő volt.

Szeptember 1. Szombat. Reggel a Comtesse két képet nyomtatván üvegre egy darabig nékie segítettem a papirost róla ledörgölni. Annakutána a tisztartóval kocsin kimentem az erdőre, onnan a Grófné szőlőjébe. Ebéd után ismét kikocsikáztunk a Grófné *Uzsa* nevű pusztájára. Innen vissza jöven, a szerúre mentünk, a hol a Szontagh kasznárja is megjelenvén éstig mulattunk. Szép tiszta idő volt.

2. *Vasárnap.* Reggel elmenvén a tisztartóhoz, délig Kleinmannál és a boltban mulattunk többen is ú. m. a patikáros és a Szontagh kasznárja jelenlevén; ebéd után ismét Kleinmannhoz gyűltünk. Ők kártyáztak, én néztem, azután pedig haza jöven a bátyámnak e következő levelet irtam; »Édes Samum! Mult hónap 27-én költ leveledet tegnap előtt, még pedig ezen épen az én mostani inkább komoly elcsukódott, kedvetlén, mintsem vidor, nyílt és nyájas indulat helyzetemhez illő s alkalmas jelen lakhelyemen olyan örömmel vettem, a milyennel csak veheti minden a világon legkedveltebbjétől hosszabb időre elszakasztatott öcse igen igen szeretett bátyját. Ezen örömemet tetézte szegény édes atyánktól mindnyájoknak egészséges létökről ugyanazon perczben vett tudósítatásom. Ki már, valamint te teljesen hívén az idő alatt régen Bécsbe lett érkeztemet onnan, s nem Pestről reménylő levelem vételét. Én mind az által

itt vagyok. S valamint az holnap postán ötöt is tudósítandom, a Grófnak utolsó kinyilatkoztatása szerint a beállott hónap 29-ig állandóan itt leszek, s leszünk Szirákon. Kivévén azt az esetet, a mint az utóbbi levelemben is írák, ha hogy a királyi országgyűlését hirdető levelek az ő Nsga szabadság ideje alatt megérkezendének. A mit ha az úr Isten úgy akarandana mint én? — nem oly hosszas idő mulva meglátnók egymást ismét, s levelezéseinknél gazdagabb örömet is érezhetnénk. A mi a lefolyt hónap 21-kétől ittlétemet illeti; azt mondhatom hogy az erántunk kivált oly leirhatatlan jóságú Grófi ház szinte óhajításom felett részesít kegyeiben. Ezen kedves Sziráki kastély (ha még helyhezete emlékeiben fenn van) déli tornyának felső három szobája teszi szállásomat. Egy fadgyas szobaleány hordja fel reggelimet, egy más ügyes Bécsi fürge leányka veti meg s fel ágyamat, tisztítja szobáimat, s a kis törpe tót Miska ruhámat. Ezen soraimat midőn olvasod szinte mintha látnám, hogy ajkad a manum de tabulára nyilik meg; de igen is jól tudom, ha az e tárgyban igazi erényességem vagy inkább gyávaságom vissza nem tartóztatna is, hogy ily Gynaeceumban, a hol 13 asszonyi állat között alig vagyunk négyen, kik a Mahmud szerálja őrei nem lehetnénk. Az öreg Faunusokat is slafrokkban kellett festenem. Ugy a Didó szerelmeit hidegen megvetve, pásztor Coridonét pedig illetődetlen arcvonásokkal magyaráznom. A Gróf, a Grófné, Guszti Comtesse és Laczi aug. 27-től bent vagynak Pesten. Décsey Karolin, Stutz Jenni az agg Virgo, Eugenie, Jeanette Comtesse és az öreg Kleinmann, ez a hazánkban korábbi idejében brillirozó, most már az évkor s a sors csapásai által dicsősége egykori fokáról nagyon leszallt derék német, — azon (a Stutzot kivévén, már mind csak hajdani viráguk szomorú kórói) Pompadourok s Belizárius kik részemről nagyon ennügös társaságuk által Conversations körömet határozzák. S minthogy a moralische Erzählung-ok többnyire a Reverl kis kutyának Angol országból, még pedig Lordi méltósággal lett származásáról, a télére már valósággal megkötött strumpflijeiről, Alcsuthon a Nádornénál hogyani fogadtatásáról, ebédléséről s maga mulatásáról; nagy debattok között lefolyni szokott kellemetlen okoskodásokon kezdődnek és végződnek. Gyakran megesisik, hogy egész nap sem megyek ki (exceptis excipiendis) szobámból, hanem a Laczi által számomra itt hagyatott Barthelemy és Méry e 19-dik századra irott szatyraí, oevrjei olvasásával várom nagy ohajtva a tudós Grófnak s kegyes Grófnének e hétvégéveli érkezését. Kleinmann lemondott végképen a papi sz. hivatalról vagyis inkább szavának rhumeus megtompulása s örökös köhögése miatt kénytelen vala lemondani; s e Tusculanumot választá Sz. Helénájának. Hogy Jeanet Comtesseről is írjak valamit.

»Hajh! Jeanetnak — a nyil ötöt
 Ugy találá szivébe
 Hogy vére eláradozva
 Szerzeg és zúg keblibe.«

Mit mondasz? Mikor egy szűz mit 38 Jahren szerelmes? Ugy-e bizony, hogy: »turpe senex miles, turpe senilis amor.« E szerencsés pedig kinek nyíla találá. Podmaniczky Misi a szomszédból. Pesten a Marczibányi

mostan épülő roppant ház össze omlott, 6 embert agyon ütött 8-at pedig megsebesített. Daninak ha irsz, csókold sokszorosan nevemmel, mostani nagyon széttiprott financialis számvetéseim nem engedik, hogy neki írjak s a levél taksáját fizessem. Mert a Pesti 3 hétig magam kosztján létem ad peram et saccum kimeríté erszényemet. Mikor lejön azonnal tudósíts, hogy a gárdába már valahára bejövételét a Mlgos Gróf által eszközöl-tethessem. A mennyire sajnálom rosszul volt létedet, annyira örülök egészséged ismétli helyreállításán. Cura ut valeas! Kun tisztartó úr él, még pedig kedvére él szép feleségével. Csókolván maradok igazán szerető testvéred Pali. Pesten a mint hallom a kholera ugyancsak szemeli a burgereket. Vacsora után a Comtesse megkért, hogy menjek el velek a baromvásárba. Délig meleg, délután esős hideg idő volt.

3. *Hétfőn.* Reggel egy darabig Barthelemyt olvastam. Azután a Comtesse, Karolinával és Üzsenivel kimentem a baromvásárba. Podmaniczky Misi is csakhamar hozzánk kapcsolta magát s a Comtesse ebédre is megmarasztotta. Ebédig ismét olvastam. Ebéd után az atyámnak e következő levelet irtam: »Drága k. u. a.! aug. 18-án kelt levelét ugyanazon hónap 30-án vevém itt Szirákon; a hol 21-től óta csaknem minden gond és baj nélkül bárha nem is a legvigabban élek; mert a Mlgos Grófi ház nagyobb kegyességgel fogad, mint a mint magam kívánnám is, a Gróf, a Grófné gyermekeivel 27-től óta bent vagynak Pesten, minthogy a Gróf a tudós társaságnak gyűlését tartja. A mint a Comtessetől hallottam Nyiry professor is megjelent feleségestől Pesten, de a felesége a nagy lármát s drágaságot ki nem állhatván mihamar visszatért azzal a fogadásal, hogy sohasem jön többet Pestre. Én 3 egész hétig laktam Pesten s mindazon idő alatt magam kosztján kelletvén lennem, csaknem minden financiámon túl kelle esnem, de abban a reménységben vagyok, hogy nékem azt a Mlgos Gróf meg fogja téríteni, valamint Petrovicsnak is megszokta. A mi a Dani állapotát illeti, én nem tudom, hogy addig mig már le nem jön s Bécsben meg nem jelen, akár én akár a Gróf mit tehetnének többet reá nézve, mint a mit tettünk. Mert a Grófné a mint még tavaszkor íram s honnlétemkor is mondám mind Eszterháznak, mind pedig Korponaynak ajánlotta, azonkível a vármegye által is van ajánlva, valamint Bónis által is Sebesnek. — Most már tehát személyesen fel kellene jönnie, s Pest felé jövéen, a Grófnéhoz személyesen elmennie s tőle még egy ajánló levelet kérnie, a mit semmi kétségem nincs hogy meg ne adna. De Bécsbe indultunkor ez eránt meg is fogom kérni s Sebeshez személyesen el fogok menni. Most különben is amint hallatszük, sok hely fog ürülni. Azért is kellene igyekeznünk, mivel Kunch Lajos is Szikszóról, a ki a Sufficiens calculus miatt most katonának állott, rövid időn ajánlatni akarja magát Abaújvármegyével. — Egyéberánt Istené legyen a dicsőség, valamint fentebb is íram egészséges vagyok, semmi bajom nincsen. Kedves asszonyám kezeit, s testvéreimet csókolom; magamat pedig szülei kegyességökbe és szeretetökbe ajánlván állhatatos tisztelettel vagyok s. a. t. U. J. Kovács Ferencz bátyámat is csókolom s várom vagy inkább a Mlgos Groffal várjuk, a megígért Telkibányai templomban levő írásnak hiteles másolatját. Ezeket délután ide ezen jegyzőkönyvbe is

felírván, a tisztartóhoz mentem, s ott mulattam, tőle hoztam spanyol-viaszkot is a leveleimet lepecsételni. Borult idő volt.

4. *Kedden.* Délig olvastam. Ebéden ismét nálunk volt Podmaniczky, s valamint tegnap is az este is nálunk érte. Délután a tisztartóval a sziráki vásárt néztem meg. Messziről Ambrózyt is láttam, a ki velem tanult, de ő rám nem ismert. Hives borongós idő volt.

5. *Szerdán.* Délig és délután is mindig Barthelemyt olvastam. Hideg és szeles idő volt.

6. *Csütörtökön.* Mindig Barthelemyt olvastam. Hideg volt.

7. *Pénteken.* Ebédig Barthelemyt olvastam. Ebéd után elmentem a szérüre. Onnét a tisztartóhoz, A szérün az inástól hallottam hogy Podmaniczky Misi csakugyan megnyerte a Zsanét Comtesse kezét s azért ment ma be nagy örömmel Pestre a Grófnéhoz. Azt hiszem, hogy a Grófné nem nagyon fog neki örülni. Borult esős idő volt.

8. *Szombaton.* Mindég Barthelemyt olvastam. Este lementem a tisztartóhoz; a komorna és a lutheránus mester, később a kulcsár is ott volt. Ott beszélgettünk, a komorna is említette, hogy a Comtesse csakugyan férjhez ment Podmaniczkyhez. Hives idő volt.

9. *Vasárnap.* Reggel Podmaniczky korán megjelent. Nékem Pestről levelet hozott Patay V. Ispántól; ekkor csak gyalog volt. Említette hogy a Grófék csak holnapután jönnek ki; s hogy Pesten a kholera ismét jobban dühösködik. Ebéd előtt s után olvastam, azután lementem a tisztartóhoz.

— — — — — Innen Kleinmannhoz mentünk, a hol ők a patikáriussal s kulcsárral kártyázván én egy darabig csak néztem, azután eljöttem. Eljöttemkor a német ex pap nagyon gorombán vett tőlem búcsút, nevezetesen ezen szavakkal: »Verführen Sie mir die heute nicht. Wenn Sie gehen wollen, so empfehle ich mich!« Én csak bámultam reá, s nem akarván vele össze veszni, egy szó felelet nélkül eljöttem. Egész nap meleg idő volt.

10. *Hétfőn.* Egész nap Barthelemyt olvastam. Hideg idő volt.

11. *Kedden.* Délig és délután is mindig olvastam. A Grófékat hasztalanul vártuk egész nap. Egyszer éjjel mintegy 11¹/₂ óra tájban engem álmomból felvernek s Nyiry professor és Balázsházy lépének be, a kik említvén, hogy a Grófék a rossz út miatt tovább nem jöhetvén, Versegen maradtak. Ezeknek én vacsorát készítettvén, csaknem 2 óráig beszélgettem velök. Egész nap szakadt az eső.

12. *Szerdán.* Reggel a Grófék nagy sárosan, lomposan mint a vert had megérkezvén, velök töltöttük az időt. A Gróf s később a Grófné bejött hozzánk s a kastélyt megmutogatta, a mit még eddig én sem láttam. Azután Laczival mentünk a kertbe, s beszélgettünk. Nyiry említette, hogy Tarczalra a papok gyűlésére a Gróf is le fog menni. Szép tiszta meleg idő volt.

13. *Csütörtökön.* Nyiry és Balázsházy még reggel 5 órakor elmentek, s helyökbe Gróf Dezsőffy Aurél jött. Én délig is délután is olvastam. Vacsora után a Grófokkal beszélgettem, vagyis inkább hallgattam, hogy mit beszéltek. Hives szeles idő volt.

14. *Pénteken.* Reggel Barthelemynek a 2-dik darabját is elvégezvén, délig is, délután is annyira unalmasan töltém az időt, hogy a kertben üres csigákat szedtem össze, s azokkal töltém az időt. Estve a gangon járkáltam Laczival; említém neki a Podmaniczky dolgát, s ő sem tagadta, hogy a nénye szorosabban van véle, ha meg nem vallá is egészen, hogy férjhez megy hozzá. Guszti Comtesse a vacsoránál nagyon kedvesen diskurált velem a Beck leányokról. Mióta itt vagyok az ételnél mindig mellettem ül. A Gróf említette a vacsoránál, hogy 22-kén indul Tarczalra a papi gyűlésre. A Grófné kétszer is kérdezte, ha engem elviszen-e? de nem figyelmeztvén, nem felelt reá semmit. Vacsorán Podmaniczky is nálunk volt. S vacsora után mindketten elindultak Pestre. Szép tiszta idő volt.

15. *Szombaton.* Némely gondolataimat versekben irkáltam 12 óráig. Ekkor Laczi bejövén hozzám, ebédig véle beszélgettem. Ebéd után verseket írtam. Estve a Laczi szobájában Shakespeare műveit olvastam. A vacsoránál a Grófné nagy policziával adta elő, hogy én nem megyek a Gróffal Tarczalra. (A mi nekem, oly közel esvén a szüleimhez és hazámhoz, igaz hogy nehezen esik, de nem segíthetvén rajta, kénytelen vagyok békességesen túrni.) Laczit kérdezvén, ha volna-e kedve elmenni bátyjával Jóseffel. És így ismét tovább kell tanyáznom ezen az unalomlakta földön. Vacsorán már Podmaniczky megjövén Pestről, ismét nálunk volt. Esős hideg idő volt.

16. *Vasárnap.* Délig verseket írtam, Ebéd után bementem a Grófékkal a billiárd szobába; ott volt Podmaniczky Misi is, s a sziráki pap Vallentinyi oda jövéen, a Grófné így szólítja meg: »Tiszteletes uram! Nézze meg ezt a legényt (Podmaniczkyra mutatván) és nézze meg azt a leányt (Jeanette Comtessere mutatván) ezek egy párok lettek.« Vacsoráig ismét verset írtam, s Laczinak elolvastván, azt mondotta reá, hogy nagyon szép és pedig nehéz versek. Vacsora után bemenvén a Grófékhoz, ott hallottam a Grófnétől, hogy Vittnyéden Reviczky azt mondotta, hogy e hónap 17-én elindítja november végire a Regalisokat; a Gróf azt felelte, hogy nehezen hiszi, mivel már azóta a főispánokhoz eljött volna az instructio a gyűlés tartás eránt; mindazáltal Januáriusnál tovább nehezen marad, mivel a Palatinusnak is az a principiuma, hogy télen jobb lesz tartani, mivel ki tudja tavaszra micsoda zavarok adhatják elő magokat. A Grófné még ezt is hozzá adta, hogy a Palatinus azt mondta, hogy ha már megigérték, meg kell tartani, ő ugyan meg nem ígérte volna. Hideg szeles, igazi őszi idő volt.

17. *Hétfőn.* Délig verseket írtam. Ebédre Király az inspector megérkezett. Ebéd után verseket, annakutána az atyámnak és Patay V. Ispánnak e következő leveleket írtam:

Drága K. U. A. Bármint kecségtetett is a remény ekkoráig azzal, hogy a Superintendenciális gyűlés Tarczalra tétetvén s arra a M. Gróf is leszándékozván menni D. K. U. Atyámékat rövid időn megláthatom. Mindazáltal mostan ezen kedves ohajtásomtól elkelleték esnem. Mert a M. Gróf e f. hó 21-én valósággal el is fog indulni Tarczalra, de az ifju Gróf még papok gyűlésén nem lévén; a M. Grófné kedve szerént

nem engemet, hanem ötöt leszen magával elviendő. Mindazonáltal D. K. U. Atyámhoz közelebb lévén, tudom hogy nem fogja elmellőzni a Dani állapotja felől értekezni. Ott ő nem sokáig fog mulatni, hanem Patakot is meglátogatván, azonnal visszajön, s 29-én bizonyosan elindulunk Bécsbe. Egyébaránt semmi bajom.« stb.

»Megkülönböztetett tisztelettel való T. E. Alispán úr! Midőn mindeneknek előtte ezen tisztelettel teljes soraimat e tót Sionról a tejjel mézzel folyó Szabolcsba vivő kartonnak egy kisség durvább voltárolí engedelemkérésre elégségesnek gondolnám, a t. Úr esmert jó szive előtt annak megemlítését, hogy egy csak 3. éves városban vagyok. A T. E. Alispán úrnak e f. hó 9-én hozzám érkezett nagy becsű levelére a következőket kívánom válaszolni. Hogy szegény Erős Feri hála Istennek meg nem hala, s T. Eördögh Alajos úr Dei favente clementia meg nem csábult, s így a hamis hír hangja etouillirozódék; annak mindnyájan véghetetlen örülünk. — A mi az országgyűlését illeti, a M. Grófné magától a fő Cancelláriustól hallá ugyan, hogy a Regalisokat Szept. 17-én elindítandja, a méltóságos főispán úr azonban, eddig elhaladván már a főispánokhoz a közgyűlések kihirdetése eránti ily alkalommal jönni szokott legfelsőbb utasítás, az országgyűlésének novemberben tarthatása felől kevés reménnyel van; a felséges nádornak elve szerént mindazonáltal a kikelet eljöttével előre el nem látható aggodalmak történhetése miatt alkalmasabbnak láttatván annak télen általi tartatása. De a már előre adott királyi szó miatt el nem kerültethetvén, nehezen hiszi annak Deczembernél avagy legfeljebb Januáriusnál tovább halasztását; s ekkor bizonyosan lesz szerencsénk dicső megyéjök keblében a T. E. Alispán úrékhoz. A T. Borbély úrék folyamodásához csatolt megyebeli ajánlólevél erősségeit, nevezetesen ifjuságuk történetét, azótai példás magukviseletét, s elődeik dicső tetteit nagyon keveslé a per megsemmisítésére a főméltóságú Cancellária. A mlgos főispán ur s az egész Grófi ház e f. hó 12. óta künn van Szirákon s együtt érzi testvérhugának Jeanette Contessenek M. B. Podmaniczky Mihály úrral lett kézfogásából származott közörömünket. Reménylem elérem a Tettes. E. Alispán úr részéről is e felőli értesítésembeli céloamat. A m. főispán úr e f. hó 21-én Tarczalra a Sup. gyűlésre lesz indulandó, s onnan visszatérvén, 29-én Bécs felé vesszük utunkat. Én habár óhajtám vala is a hegyaljai szép vidék, édes szülőtte földem megláthatását, most az egyszer ezen óhajtásom be nem telék vala, minthogy Laczi Gróf Tridentumi zsinaton még nem levén, a tapasztalás kedveért ő lesz helyemet ezúttal betöltendő. — Egyébaránt az én kedves szerette Jancsim csókolása s az egész úri ház szives tisztelete mellett magamat tapasztalt úri kegyeibe ajánlván megkülönböztetett tisztelettel vagyok« s. a. t. Vacsora után a Grófné fennhangon olvasván egy francia könyvet, azt hallgattam. Tiszta, de azért hives idő volt.

18. *Kedden.* Reggel a Gróf, Grófné, Guszti és Laczi elment Almásra Báró Prónayhoz; én délig a tegnapi leveleimet iktattam ide be. Azután lementem a tisztartóhoz, az inspector is ott volt. Ő említette, hogy Pomáz felé fognak Bécsbe menni, s megkért, hogy a gárdista

fiának mondjam meg, hogy írjon levelet; s hogy Guszti Comtesse Bécsben akar férjhez menni, de nem mondotta hogy kihez. Szép tiszta idő volt.

19. *Szerdán.* Délig Karolinnak formát csináltam, ebédre a Grófék megérkeztek. Ebéd után egy darabig a kertben járkáltam, ott azt vettem észre, hogy a kerítésben levő minden legkisebb kődarab összeállott homok szemekből és petrificált apró srófos csigából áll. Szép meleg idő volt.

20. *Csütörtökön.* Délig az »Allgemeine Zeitung«-ot olvastam. Ebéd előtt a Gróf 3 levelet adván a kezembe, melyek közül egy Reviczkynek szólt az országos kiküldöttség munkája kereskedést tárgyazó részének Szabolcs vármegye által lett megvizsgálata s véleménye felküldetése eránt. Más Patay Istvánnak a még hátralevő munkáknak mennél előbbi megvizsgálata eránt; a harmadik pedig a Grófné nevében a Szigeti oskolának a rég a Grófnénál levő Patay Pálné féle pénz eránt. Délután ezt írtam egy darabig. Azután Laczi Gróf bejött hozzám; az atilla dolmányomat elkérte Tarczalra; s lementünk a tisztartóhoz kardot és kalpagot kérni. Estve érkezett Rajnerné 8-ad magával. Hideg idő volt.

21. *Pénteken.* Ebédig többnyire Laczival voltam; ki ebéd után a Gróffal együtt elutazván Tarczalra, elmentem a tisztartóhoz. Azután hazajövéen, ismét lekellete hurczolkodnom a régi szállásomra. Estve Ekkartshausent olvastam. Kemény hideg volt.

22. *Szombaton.* Délig és délután is mindig Ekkartshausent olvastam. Estve lementem a tisztartóhoz, a kulcsár is ott volt. Mind a ketten nagyon panaszkodtak a Grófi háznál levő rendtelenségekről. Igen hideg idő volt.

23. *Vasárnap.* Délig a kertben sétálgattam. Ebéd után a tisztartóval kocsin kimentünk a József Gróf szőlőjébe. Visszajövéen a tisztartónál beszélgettünk. Ő sok rendtelenségekre figyelmessé tett a Grófi háznál. Hideg volt.

24. *Hétfőn.* Délig is délután is Ekkartshausent és Shakespearenek ezen című munkáját olvastam: »Die lustigen Weiber von Windsor.« Estve felé lementem a tisztartóhoz s ott mulattam vacsoráig, a vacsoránál a Stutz kisasszonyt nagyon neveltük, mert azt hazudta, hogy neki Gróf Hodicz azt beszélte, hogy egy valaki egy valahol (azt nem tudja hogy ki és hol) fogságában 66 árkusnyi levelet írt, — még pedig asszony volt, s mindennap sűrű 6 árkust írt. Szép tiszta meleg idő volt.

25. *Kedden.* Délig Ekkartshausent olvastam; 2 órakor a Grófné Pestről megérkezett, s azt mondotta hogy még ma Festetich Grófné, holnap Sámuel Gróf, holnapután pedig Ádám fog megérkezni. Az ebédnél beszélte a Grófné, hogy Bekk Máliát Matkovich Balás akarná elvenni, s hogy Bekknénél levén Pesten, Matkovichné is ott volt a leányával Gróf Beleznaynéval, s ez olyan bolondúl viselte magát, s olyan össze-vissza beszélt mindent (még pedig hercegi pozitúrában), hogy mindenek azt gondolták, hogy talán megcsábult; de ha még meg nem csábult, bizonyosan meg fog. A praefecta csak ennyit mondott felőlök az anyjának: »Nein nekünk való emberek ezek édes anyám!« Ebéd után a tisztartóval Buják felé mentünk járkálni. A kereskedőnél találkoztunk Festetichnéval. A jár-

kálásból a mint haza jöttem, csak elbámultam, midőn Karolin kisasszony mondta, hogy már ismét más szállásra t. i. a Laczi Gróf szobájába vagyok rendelve; s felmenvén a Laczi szobájába, valósággal már akkor ott is találám holmimat. A vacsoránál 11 asszony közt csak magam valék férfi. A Festetichné leánya furcsa kis gömbölyeg leányka. Igen szép meleg idő volt. — — —

26. *Szerdán.* Délig olvasgattam és a szerűn voltam. 12 órakor érkezett az ifjú Somogyi, a kunok vicekapitányának a fia feleségestől és Sámuel Gróf. 12— $\frac{1}{2}$ 2-ig a Victor Hugo Cromvelljét kezdettem olvasni; délben a kis Comtesse sokat beszélgetett velem. Délután ismét a szerűre mentem, azután Cromvellet olvastam. Somogyiék elmentek. A kis Comtesse vacsoránál is sokat beszélgetett velem. Meleg idő volt.

27. *Csütörtökön.* Reggel a Gróf megérkezett Tarczalról, Laczi azt mondotta hogy Tarczalon nagyon jól mulatta magát a Mudrány leányokkal; s Pepit kiváltképen dicsérte, azt mondotta hogy annyi esze van, hogy ha csak egy kissé nagyobb nevelése volna, akármely Gróf is elvehetné feleségül; említette hogy Bekény Kati és Erzi is ott voltak s hogy nagyon vártak engemet. Mudrány Pepi azt mondotta nekie, hogy Katinak kiváltképen a lábát nézze meg, mert az nékem legjobban tetszett; egyébránt ő az egész leányt jól megnézhén, nékie tetszik; én mindezeket tetetett felsem vevőleg hallgattam, s azt mondam Laczinak, hogy már minden összeköttetésünk félbe van szakasztva, pedig ha a belsőmet látta volna, embert sohasem hazudtolhatott volna úgy meg, mint engemet meg hazudtolhatott volna. — Délelőtt érkezett az öreg Prónay Sándor báró. Ebédnél Guszti Comtesse sokat beszélgetett velem. Ebéd után mintegy 4 óra tájban volt Zsanét Comtessenek Podmaniczky Mihály Báróval a jegyváltása. Szép tiszta meleg idő volt.

28. *Pénteken.* A kertben sétálgattam s pipáztam; — este felé a Gróf bejött hozzám s azt mondotta, hogy holnap a szakácssal a siráki kis szekeren s az uj szürke lovakon fogok Pestre bemenni; én a kocsit megnézhén, nagyon rossznak találtam, s még a szakács is szégyenlett rajta utazni, annálfogva nagyon kezdettem bosszankodni, a mit Laczi is észre vevén, nagyon kérdezgette, hogy mi bajom; s minden módon igyekezett jó kedvet csinálni, a társaságot oda hagyta s a nyakamba borulva kért, hogy fedezzem fel előtte hogyha valaki megsértett; de én tagadtam hogy valami bajom volna. Ebéden egy Prónayné is volt nálunk két leányával, de a kik ebéd után elmentek, — e felől Laczi Gróf azt mondotta, hogy az előtt míg — — — — — még mostan is erősen festi magát, a szebbik leánya sánta. Szép tiszta meleg idő volt.

CZEKUS LÁSZLÓ.

ISMERTETÉSEK. BÍRÁLATOK.

KURUCZ NÓTÁK.

(1700—1720.)

(Irtá *Endrődi Sándor*. Budapest, az Athenaeum kiadása. Ára 1 frt 40 kr.)

(*) *Beöthy Zsolt* szellemes új könyve, *A magyar irodalom Kis Tükre*, a nemzet jellemző ős kifejezőjeként azt a lovas embert rajzolja elénk, ki a Volga-melléki pusztán nyugodtan áll és figyel, a mint az ellenséget lesi; ő a magyarság harcra kész őrszeme — a többiekért, a ki érzi és tudja, hogy a közös ügynek az ő erejére is szüksége van.

Az *Endrődi Sándor* becses új kötetének, a szépséges kurucz daloknak jelvis alakja a címlapon, a Tisza-vidéki lovas ember, a mint tárogatójával a labanczok ellen csatára szólongatja a Rákóczy népét, ennek a Volga-melléki magyarnak vérbeli örököse. Csatára hív, maga is csatára kész — a többiekért, mert érzi és tudja, hogy az ő karjára is szükség van a köznek érdekében, fölkel a hazáért, szabadságért és istenért.

A két lovasnak, a Volga-melléki magyarnak és Tisza-vidéki kurucz-nak, hadd nevezzük Tisza-vidékinek azért, mivel a Tisza az a folyónk, mely ebben a hazában eredve és végződve a legmagyarabb földet hasítja át, — helyzete más, de szelleme ugyanaz: szolgálni az összesnek, hogy nemzeti létünk oltalmazásával biztosíthassuk nemzeti jövőnket.

S a két könyv máskép is lelki rokonságban áll egymással. A *Beöthy* műve apotheosisa a magyar észnek, mely az idegen vallás és idegen művelődés sokszoros áramlatának behatásai alatt egyre forr, fejlődik, nemesedik; de mindig megőrzi mivoltát, eredetiségét és sajátosságait. A mívelt nyugot ismereteiből, eszméiből, haladásából sokat befogad: de a mikor feldolgozza és kifejezésre juttatja, mindenre a *maga* bélyegét nyomja. A magyar irodalom azért mindvégig a *maga egészében* a nemzeti szellemnek és nemzeti érzésnek megnyilatkozása, diadala és dicsősége; örök tanulság a jövőre, hogy a magyar ész az idegen vívmányok »kész és hálás befogadása« mellett ősi természetének, faji megkülönböztetésének képességeit, adományait és hagyományait mindig őrizze meg. Az *Endrődi Sándor* kötete poesisa a magyar vitézségnek, mely az idegen hatalom idegen célzatai és érdekei ellenében mindenkor kész a fegyverre, a nemzet igazának védelmére, a bitorló seregek visszaverésére. S bár ez a nemzet az ő változatos élete folyamán egyre vegyül, alakul, szaporodik, idegen népségek hódítása, jövevény elemek befogadásával: vitézsége történetünk annyi véres, de fényes viharának bizonyossága szerint mégis mindig *magyarnak* maradt, még a hódoltak és beolvadtak vérebe is a *saját* bélyegével ivódik, — lovagias, elszánt és önfeláldozó a közért; a faji büszkeségből taplálkozik és az eszményi lelkesedésből újhodik meg. S az utolsó nemzeti fejedelem, Rákóczy Ferencz szabadságharczának mezején győztesen hordozta meg szcéles e hazában lobogóját, a magyar névnek dicsőségére és a

magyar szívek öröme; a mikor a szabadság lobogója lehanyatlott is, az ének a fejedelem magasztosságáról, Bercsényi, Bottyán, Bezerédj, Balogh diadaláról, az Ocskay kemény daliaságáról, majd hűtlen árulásáról tovább beszélt; szent örökségül a jövőnek, mely belőle mindig költői ihletet és hazaszeretetet meríthet. A Beóthy műve az ezredéves ünnep alkalmából a nemzeti irodalom fejlődését vázolja, legfőképp magyarságunk szempontjából; az Endrődi kötete nemzeti vitéségünk emlékeit, annyi ragyogó remény, tündöklő dicsőség és magasra törő álom küzdelmeit eleveníti fel, szintén magyarságunk tiszteletéből; a magyar ész alkotásainak történetírója és a magyar szív érzéseinek dalosa így találkozik össze. Ime, az alap, a melyre helyezkedünk, mikor az Endrődi *Kurucz nótáiról* e folyóirat lapjain szólunk. Nem ismertetés, nem bírálat a czélunk, nem az új kötet megbeszélése, hanem a Kurucz nóták magyar szelleméről és országos sikeréről szándékszunk néhány tanulságot levезetni, megállapítani és kiemelni, figyelmeztetésül és okulásul fiatalabb verselőinknek, egy pár irodalomtörténeti jelenség és példa földézésével, a mi egészen e komoly vállalat körébe vág.

Épen húsz esztendeje, hogy *Arany János*, ki lelkében az igazi magyarság legnemesebb vonásait egyesítette, költészetében a nemzeti nagyságot a legeredetibb nyelven hirdette, — megírta a maga figyelmeztető dalát, költői végrendeletét újabb líránk kozmopolita iránya ellen. Mert az az üdvös, ép oly nevezetes, mint emlékezetes visszahatás, melyet a függetlenségi harc után a Petőfieskedők vidékiességének és kelmeiségének megtévedése ellenében maga a mester, valamint Tompa és Lévay példával, Erdélyi és Gyulai elmélettel, Szász Károly a nyugat-európai nagy szellemek jeles alakításainak megismertetésével és átültetésével fölkeltek, hogy újabb líránkat a hazaiság alacsony faludombjáról és az eszmeietlenség tikkasztó porából részint a nemzeti egység hagyományainak és érzéseinek, részint az emberiség nagy eszméinek megújítható levegőjébe és termékenyítő áramlatába vezessék vissza, — eleven erejéből már rég sokat vesztett, vagy éppen félszeg eredményre vezetett. A Kemenesalját, Mátra tövét, Hegyhátot és Karancs vidéket szerencsésen elhagytuk ugyan, de a hazai föld és nemzeti lét varázsa is megtört, — fiatalabb verselőink nemzeti nagy költőink vonzása alól az idegen nagy szellemek behatása alá kerültek; a nemzeti eszme és nemzeti érzés egész lelket és egész szívet betöltő uralma megbágyadott, a nemzeti verselés alakjainak és sajátosságainak követése éppen akkor, a mikor ezek a Petőfi és Arany költészetében a művészet legmagasabb színvonalára emelkedtek, megfogytak; noha a Toldi éneke, ki a maga művészetének elméletében ép oly nagy tudós, mint a milyen nagy mester a gyakorlásában, törvényeiket a múlt tanulmányából tisztázta, rendszerezte s alapvető értekezésében belőlük a *Magyar Poéticát* megalkotta. Fiatalabb verselőink sem azon a tanulságon, sem ezen a tanításon nem okultak: a Byron, Hugo Victor, Lamartine és Heine babérait vágytak, a nyugat-európai versídomokkal és mértékekkel árasztották el költészetünket, míg az idegen külső alatt lassan-lassan a szellem is mindinkább kivetkőzött nemzeti bélyegéből. Ennek a nagy fordulatnak bomlasztó folyamatára kétségtelenül sok

minden közrehatott: mindenek előtt a vezető szellemek elhallgatása vagy ritkább megszólalása. Arany, kinek költészetében Petőfién kívül a *nemzeti* a legtisztábban és legművészebben zendült meg, ki a magyar vereselés tanát a leghelyesebb alapra, a történeti fejlődés eredményeire építve, a legmeggyőzőbb érveléssel fejtette ki, --- családi csapásainak gyászában, betegsége kínzó gyötrelmében, megható titkos mételyenek, örök kételyének emésztődésében egészen elborult, s múzsája édes sugalmait csak kapsos könyvébe magának s legfőlebb néhány barátjának gyönyörűségére írta bele; közvetlen élő hatása megszűnt. Tompa elhalt, a Lévay dala meggyérült; Erdélyi alkalmazkodó, de mindig az idő ütőerére tapintó keze örökre meghidegült; Gyulai, a szerkesztés gondjaiba merült s csak néha szólalt meg. Egyedül a Szász Károly éneke hangzott gyakrabban hivatali terhei közt is, egyedül az ő figyelmeztetése hallzott a Szemle kritikáiban; de az új nemzedék nem követte, legfőlebb a külföldi szellemek tiszteletében, sőt megfoghatatlan érzéssel ellene fordult.

Mindez oly időre esett, a mikor állami létünk és közéletünk korszakos átalakulása folyt, a mikor a nemzet régi jogait visszanyerte és sorsa intézését a maga kezeibe vette; — alkotmányosságunk első évtizedére. A felelős kormány szervezkedésével és az országgyűlés rendszeres működésével a költői és írói tehetségek az átalakulás sodrába kapva, részint az állami hivatalokban keresték jövőjüket, részint a közpálya legizgalmasabb terein, a képviselőházban és sajtóban aratták dicsőségüket. A magyar költészet és irodalom eszményi nagy érdekeitől, melyeknek erős ápolása és féltékeny ellenőrzése úgy is, a mint az imént érintettük, a vezető szellemek elhallgatása vagy ritkább megszólalása miatt meggyöngült, az új célok szolgálatában elfordultak; azok nemcsak kizáró és uralkodó jellegüket, de megillető helyüket is elvesztették; egyszerűen és egyenesen mellékesekké lettek. Míg az elnyomatás idején a politikus is a tollhoz menekül; most, alkotmányosságunk kezdetén, az egész emberöltő a politikába merült. Minden figyelemnek, érdeklődésnek, hevülésnek és szenvedélynek tárgya — a *Politika* lett. Állami létünk biztosítása, közéletünk sorompóinak megnyitása, napi sajtónk felszabadulása természetesen önmagával hozta ezt a változást: de hogy szélsőségbe csaphatott, s minden egyéb hajlamot elfojthatott, az már a magyar vér hevesebb keringésének, a politika iránt való túlságos fogékonyságának, a fordulat hirtelenségének és elevebb visszahatásának következménye volt. S ezzel az általános politizálással járt aztán, hogy szívünk mind merevebben a nagy világra tapadtott. Magyarország, mint a monarchia egyenjogú fele, újra jelentékeny tényezővé vált; mint ilyen a külügyi kormányzatba bele szólt, sőt a külügyi vezetés révén közvetve a nyugat-európai nagy hatalmak irányzatába, főleg a keleti apró államokkal szemben követett eljárásába, mely bennünket különösebben érint. Közlekedési, kereskedelmi, ipari és földművelési érdekeink mindjobban felszínre jutottak, a nemzeti költészet kérdései pedig egyre lejjebb szorultak. Mert sajtónk az új viszonyok szerint egészen színt váltott: míg előbb a hosszabb tanulmányoknak, a Toldy egyetemi előadásainak, az Erdélyi műbölcséleti fejtegetései-

nek, a Gyulai kritikái taglalásainak szívesen megnyílt; most a hasonló közlemények elől elzárkózott, legfőlebb a tárczában egy-egy regénynek vagy elbeszélésnek, a gyors fogyasztás versenyében nagyobbára idegennek, adott helyet. Alig vonzotta immár egyéb mint a politika, a bel- és külföldi egyiránt. S teljesen megfeledezett a történeti nagy tanúlságról, hogy a magyarság fejlődése mindig akkor volt a legegészségesebb, a mikor az egyetemes eszmeáramlatok haladását és hatását a maga eredeti sajátosságainak megőrzésével és kifejtésével fogadta el; ezek a sajátosságok pedig a lelkek lelkében, a nemzet költészetében és irodalmában tükröződnek vissza leghívebben! Tagadhatatlan, hogy műveltségünk mind e mellett szélesbedett, látókörünk tágult, különösen közoktatásunk emelkedése, az idegen nyelvek szorgosabb tanulása és az idegen irodalmak bővebb ismerete által; de a nemzeti és egyetemes vonások helyes aránya és összeolvadása nélkül, a kozmopolita áramlat felülkerekedésével. S Arany János az aggasztó jelenségeknek és fiatalabb verselőink megtévedésének láttára fölemelte intő szavát, hogy kis fajban a költő az legyen, a *mi* népe, mert kivágnyi: kész halál.

Légy, ha birsz, te »világköltő!«
Rázd fel a rest nyugatot:
Nékem áldott az a bölcső,
Mely magyarrá ringatott;
Onnan kezdve ezer szállal
Köt hazámhoz tartalék:
Puszta *elvont* ideállal
Inkább nem is dallanék.

S hol vevéd gyásztévedésed:
Hogy fáját s a nemzeti
Bélyeget, mit az rávésített,
A *nagy* költő megveti:
Hisz' forgattam, a javából,
Én is egy párt valaha?
Mind *tükör* volt, egy-magából
Tünt nekem föl nép s haza.

Ki figyelt volna reá? A mikor kaposos könyvéből annyi hallgatás után első költeménye, a *Tölgyek alatt*, az édes borongás e megható dala magjelent, feleletül egy névtelen verset kapott, a leghitványabb érzésből a leghitványabb terméket, mely valaha magyar nyelven megfogant: hogy reszkető inakkal ne másszék a Pindus meredek ormára, pihenjen babérain és éljen tovább: de a verset hagyja már másnak, mert a vén költő nem csillag többé, csak délibáb. S a mikor később ez a költői végrendelete világot látott: a pribék alacsonyosság ugyan nem támadta meg orvúl: de nem is hallgatott reá senki. A nemzeti költészet féltő szeretetének intelme hatástalanul hangzott el.

S immár oda jutottunk két évtized óta, hogy egész verskötetek jelenhettek meg, melyekben sem a lélek, sem a test, sem az eszme, sem az alak nem magyar, teli zagyva, éretlen gondolatokkal a szocializmus tánainak vagy a kozmopolitizmus érzéseinek terjesztésére, egész verskötetek, nemzeti bélyeg, sőt a legkisebb nemzeti vonás nélkül, mert még a nyelvük sem magyar, csak a szavak árja az; s immár oda jutottunk, hogy a magyar lírában a trottoirok »félvilágának« tisztelete terjedez, hogy egyik előkelő szépirodalmi heti lapunk, mintha a párisi diák-negyed közlönye lenne, oltárt emelt a grisette-költészet számára és hétről-hétre a sivár érzékiségnek és erkölcsi feslettségnek áldozik rajta a maga tömjénével; s immár oda jutottunk, hogy egész pornographiánk, egész kis könyvtárunk van afféle művekből, miket leragasztva, suttynom-

ban volt szokás régebben árulni, ha valamikor a megsikamult ízlésnek egy-egy hasonló gyártmánya a piacra került: most pedig a kirakatba czégérül téve fölívágva árulják; s immár oda jutottunk, hogy egész elbeszélés-gyűjtemények keletkezhetnek, melyekben a költőknek sem a jellemök, sem az észjárások nem a miénk; hanem a nyugat-európai vagy északi népek szülőtteiről van mintázva vagy utánozva; még a beszédök is afféle finom, vegyes, francziával kevert magyar; egész gyűjtemények, melyekben a századvégi külföldi irodalmi divatok minden korcs hajtása felburjánzik; csak az igazi magyar elbeszélés tulajdonságai hiányzanak. S a sajtó, ha írójuk a lapok dolgozótársai, a „Halhatatlanság“ kölcsönös biztosító szövetség részvényesei közé tartozik, mindezt a *modernség* remekéként üdvözli és magasztalja. Mert a mai magyar sajtó egészen elvesztette érintkezését a nemzeti Geniussal. Journalistikailag, értesüléseire nézve, bámulatosan fejlődött; de erkölcsi érzékére és irodalmi ízlésére a hatvanas és hetvenes évek hirlapjainál jóval alantabb áll, egészen megtévedett. A politikán kívül, sőt a politikában is, már csak a botrány érdekli. Mint kopó a nyúlra, úgy veti magát a botrányra. A míg a képviselőház szószátyár nyelvéseinek, a bécsi Lügewacker, vagy rövidben Lucger otromba piszkolódásainak, a Chimay herczeg felesége förtelmének, a féktelen érzékiség őrzöngésének — heteken át hasábokat »szentel«: addig a magyar költészet legnemesebb alkotásainak, a magyar tudományosság legértékesebb kutatásainak a cím szerint való egyszerű megemlétsnél egyéb elismerés nem jut. Hát nem tanulta meg, hogy az irodalomtörténet bizonyossága szerint, a mi nem a nemzet lelkéből fakad, azt a nemzet nem is fogadja lelkébe? Mint múló divat ideig-óráig tetszésre találhat, de aztán végképen és nyomtalanul elvész. Hát hol vannak a negyvenes évek németes érzelő versei az örömnék és búnak szelid gyűgyögésével, francziáskodó üres beszédei a borzasztónak és rémletesnek keresett hajhászatával? Pedig egykor azok is ép oly divatosak voltak, mint a mai modernségek.

Endrődi Sándor e modernségek ellenére műzsája szerencsésebb sugallatában a nemzeti költészet ösvényére tért. Szépséges *Kurucz Nótái*-ban a Rákóczy-korszakot szólaltatja meg, úgy hogy e nóták a kétszáz év előtt lezajlott történelmet újra zengjék, jelentsék. Nem a politika szószólója, hanem a múlt énekese, azé a múlté, melynek minden dicsősége és gyásza immár az egész nemzet dicsősége és gyásza. S nem hazafias dalokat akart írni, mert hiszen a kozmopolita áramlat közben is, mint ritka kivétel, meg-megtermett egy-egy hazafias költemény; s bár nem emelkedett sem a Petőfi viharos rapszodiáinak, sem a Tompa mély allegóriáinak, sem az Arany gyönyörű ódáinak magaslatára; de Ábrányi Emilnek, Dalmady Győzőnek, Kozma Andornak és Vargha Gyulának pár éneke több és nemesebb volt a pártok küzdelmeinek verses visszhangjánál; ezek merő szaporítására Endrődi sem vágyat, sem kedvet magában nem érzett, hanem *korrajzot* akart írni dalokban, lehetőleg a régi kurucz énekek eredeti motivumai alapján; vagyis szellemben, hangban, formában hív tolmácsa iparkodott lenni annak az időnek, mely mindenha kimeríthetetlen forrása lesz a nemzeti poézisnak.

S az eredmény igazolta, hogy ez a felfogása helyes: vállalkozása határozottan sikerült. Pedig féltettük, hogy kötetével modorosságba esik: de részint a forrásnak, melyből merített, frisesége és gazdagsága, részint és sokkal inkább a maga költői érzéke, leleménye, kedélye és képzelete, tehetségének megannyi kiváló adománya, megóvta ettől a tévedéstől, mert mindvégig változatos, eleven, fordulatos és eredeti marad.

De minket *ezen* a helyen nem annyira az foglalkoztat, a mit adott: hanem inkább az, a hogyan eljár és a mit elért; vagyis nem az egyes költemények elemzése, hanem a kötet foganása és összhatása.

Endrődi Sándor belemélyed a Rákóczy-korszak tanulmányába, a *Thaly Kálmán* Adalékainak ismeretébe; s a míg a régi kurucz énekek és vitézi dalok a lelkében zsongtak és bongtak: egyszerre csak *megéledt* előtte a múlt a Rákóczy nemes alakjával, meg a többi derék hősével, a Bercsényi, Bottyán, Bezerédj, Balogh, felkelő hadával, mintha az idő kétszáz évvel visszafordult volna; — s Endrődi *többé nem olvas, hanem hevül*; a kuruczokkal szeret és gyűlöl, vigad és szenved, táboroz és verekszik, bujdoskol és kesereg; többé nem benyomásokat fogad el, hanem érzékeinek és szenvedélyeinek tüze a maga közvetlenségében lobog: tanulmánya vérré lesz. S a míg múzsája a nemzeti vágyak, remények és vereségek váltakozó énekeit zengi, teli a szellemnek, ötletességnek, gúnynak, enyelgésnek, haragnak és játsziságnak eleven erejével, — a nemzeti eszmék és törekvések hatalmas áramában megifjodva, minden idegen hatástól megszabadulva, egészen *magyarrá* lesz, s a Kurucz Nótákkal szellemben, hangban és alakban a nemzeti költészetnek áldozik. Valóban, Endrődi nem bele képzeli magát a kurucz világba, hanem benne él; a szabadság karczosainak ismeri egész szívöket; tudja, hogy a legtöbben a *haza* képe mellett ott ragyog a *kedves* képe is, mert a szerelem nem egyenetlen a vitézséggel és a leghadakozóbb emberöltő is meghódol neki: azért Kurucz nótáinak *első* csoportja *virágénekekből* áll. De ép oly jól tudja azt is, hogy a szerelemnek minden időben *ugyanazok* az indítékai, az örök érzésnek örök megnyilatkozásai-ként, akár kurucz, akár labancz szívben szólaljanak meg: azért költői érzékkel és finom izléssel nem okvetetlenkedik bennök a kuruczkodással. Legfőlegb egy-egy vonatkozás, egy-egy célzás vagy kifejezés emlékeztet vissza, s legfőlegb egy-egy ősmert régi népdal beleszótt töredéke vezet közelebb a múlthoz. A virágénekek tárgya a minden idők szenvedélye, azért minden időbe, a *maiba* is beleillenek. Annál jellemzetesebb a kötet következő három csoportja: a *Romlott Magyarország*, *Kurucz-világ* és *A bujdosók*, melyek darabjai nagy erővel, lángoló hazafisággal és teljes sikerrel jelenítik meg a Rákóczy-korszakot. Már a *Romlott Magyarország* dalainak sorozatában, a mint az üldözött magyarság hangján Máriához, a tengerek csillagához és az ország védőasszonyához fohász-kodik; a mint a magyar haza sorsáról, hogy ha fájdalmában felszisszen, az is baj, ha hallgat, az is baj, panaszol; a mint a nyomorú népet, mely hazátlan szegény lett, míg híznak a papok, szüretel a német, részvéttel siratja; a mint a földönfutókat, kik a zaklatások miatt az erdőkbe menekülnek, úgy hogy Magyarország szive zokog az erdőkben,

búsan emlegeti, — önkenytelenül, elfogódással érezzük, hogy közeledünk a nagy korszak viharához, a mikor mozdúlnak a szálfák, megindul az erdő. Mert immár hitté lett, hogy a némettel megférti nem lehet, hogy a könyvek és beszédek hiába folynak, csak nem érti meg a magyart, a ki pedig egy jó szóért az ingét is odaadja; de jó szót nem kap, a helyett a Porczió Pál s Forspont Péter pusztítja: azért valameddig itt német lesz, nyugalom sosem lesz; vagy ha egy kis nyugalom mégis léssen, bizonyosan félig léssen, nem egészen! S ebből a hitből aztán támad a vihar, a nagy korszak vihara. A *kurucz világ* dalainak sorozatában egészen érezzük lángoló hevét, büszke erejét. Az isten egy tündöklő szép csillagból megteremti gyönyörködve a kuruczot, egy rossz hálósípkából kedvetlenül a labanczot, mely azért minden rossznál rosszabb. S felkel Rákóczy, lobogója magasán leng, a szabadságért, szabad hazáért az isten nevében, és lóra pattan a kurucz, mert lóra termett, kergeti a labanczot; ha megpihen olykor táborában, virágszóró angyalsereg száll utána s rózsákat hint az álmodó katonákra. Majd megint diadalmaskodva száguld szerte, a merre Bercsényi Miklóssal, a Vak Bottyánnal, Balogh Ádámmal, Bezerédjvel jár; dicsőség az útja, szeretet a jutalma; még a menyecske is csak a kuruczot szánja meg. De árulóvá lesz Ócskay, németté Károlyi s a majthényi rónán ül a vihar. A mi utána marad, annyi ragyogó remény, tündöklő dicsőség és magasra törő álmom romjaként — a szomorú bujdosás. *A bujdosók* dalainak bánatos sorozatában az elzüllött, hazátlan kuruczok panasza, csalódása, siralma tör megható gyöngéd hangokba, a leggyöngédebben talán *A bujdosó Rákóczyról* szólva.

S a kötetet egy szép prolog, a *Tárogatóhang* nyitja meg s egy találó Epilóg zárja be. Lehetnek kifogások egyes darabok, egyes kifakadások ellen, bár azok is beleillenek a korszak hangulatába; de a gyűjtemény összhatása, hogy a Kurucz Nóták szépséges dalok, a *nemzeti költészet* igazi hajtásai. A míg olvassuk őket, magyar ég alatt, magyar földön, magyar levegőben mozgunk. A nemzet lelkéből fakadtak és egyszerre a nemzet szívéhez találtak. Innen országos hatásuk. A költő író barátai, mintha az idegen áramlatok nyomása alól egy estére felszabadultak volna, majd a képviselőház tagjai, mintha a nemzeti bélyeg mellett tűntettek volna, — lakomát rendeztek Endrődi tiszteletére, kurucz tárogatóval és babér-koszorúval lepték meg őt; ez a kettős ünnep, melyet *Beöthy Zsolt* szerencsésen a *magyar szív* ünnepének nevezett, közvetlenül a költőnek, közvetve a *nemzeti költészetnek* szólt. Bár lenne mint ilyen a sajtó és közönség ízlésének jobb fordulója: fiatalabb verselőinknek pedig buzdítója, hogy térjenek meg a nemzeti költészet ösvényeire, emlékeinek tanulmányára, művészetének elsajátítására, szóval a *nemzeti irányba*; mert elmúlnak az idegen divatok, s csak a nemzeti szellem nemzeti alkotása marad meg! Bár mondhatná el mindenikük magáról, a mit fényes pályája végén *Arany János* elmondhatott:

Nem szégyenlem, nem is bánom,
Hogy, ha írnom kelle már,
Magyaros lett irományom,
S hazám földén túl se' jár:

Hogy nem »két világ« csodája,
Lettem csak népemből egy:
Övé, ha van, lantom bája,
Övé rajtam minden jegy.

REPERTORIUM.

- Abonyi Árpád.* Bosnyák novellák. Ism. Dr. Apácai. Polit. Heti Szemle 1896. 40. sz. — Egyetértés 1897. 3. sz.
- Ábrányi Emil.* Vörösmarty Mihályról. Budap. Napló 4. sz.
- Ábrányi Emil.* Meghalt . . . Budap. Napló 18. sz. (Vajda Jánosról).
- Almási Tihamér.* Fürdőn. Vigj. 3 felv. Először adták a nemz. színházban nov. 27-én. Ism. Keszler József. Nemzet 328. sz. — T. Sz. Egyetértés 328. sz. — k. t. Magy. Ujs. 328. sz. — Ambrus Zoltán. Magy. Hírl. 329. sz. — Sólyom Ferencz. Föv. Lap. 328. sz. — K. P. Napló 328. sz.
- Ambrus Zoltán.* Szeptember. Ism. Dr. Császár E. Polit. Heti Szemle 1896. 44. sz. — Dr. Lázár Béla. Nemzet 331. sz.
- Arany és Tompa kiadatlan levelei. Közli Dr. Farnos Dezső. Erd. Múz. 447—449. l.
- Baráth Ferencz.* A két Balassa Bálint. (Képpel). Vasár. Ujs. 1897. 1. sz.
- Baróti Lajos.* Ismeretlen ifjúkori költemények Petőfitől. Vasárnapi Ujs. 1897. 3. sz.
- Bartóky Miksa.* Felhők. Ism. Sz. Zs. Magy. Ujs. 1897. 8. sz.
- Benedek Elek.* Magyar mese- és mondavilág. 5 köt. Ism. Dr. Horváth Cyrill. Magy. Hírl. 1896. 351. sz. — L. M. Magy. Szemle 1897. 2. sz. — Lévy Mihály. Nemz. Ujs. 15. sz.
- Benedek Elek.* Az »Athenaeum« Olvasótára. Nemz. Isk. 43. sz. — Dél-magyar. Közl. 244. sz. — Szepesi Lap 43. sz.
- Beöthy Zolt.* A magyar irodalom története. (Képes). 2 köt. Ism. Dr. Váczy János. Könyvszemle 1896. 381—385. l.
- Beöthy Zolt.* Czuczor Gergely emlékezetére. Akad. Értes. 1896. 503—506. l.
- Beöthy Zs.* A magyar irodalom kistükre. Ism. Irod. Közl. 1896. 10. sz.
- Berecz Károly.* Szemere Bertalan. (Emléklapjaimból). Borsodmegy. Lap. 82. sz.
- Berzsenyi Dániel levelei atyjához. Közli Bánóczi József. P. Napló 1896. 338. sz.
- Bodnár J.* Az Isten nem halt meg. Regény. Ism. Irod. Közl. 1896. 10. sz.
- Bodnár Zsigmond.* Az erkölcsi törvény alkalmazása. Ism. Salgó Ernő. Egyetértés 1897. 3. sz.
- Bokor J.* ifj. Mária bátyja. Népszínmű 3 felv. Először adták a népszínházban nov. 6. Ism. t. r. P. Napló 307. sz. — a. b. Magyar Ujs. 307. sz. — h. j. Magy. Hírl. 308. sz. — *Aba.* Nemzet 307. sz. — T. Sz. Egyetértés 307. sz.
- Borsos István.* Petőfi ismeretlen költeménye. Föv. Lap. 21. sz.
- Bosnyák Zoltán.* Becsületbíró. Színmű 3 felv. Első előadása a nemz. színházban okt. 30. Ism. Keszler József. Nemzet 300. sz. — Silberstein A. P. Lloyd 266. sz. — P. Hírl. 300. sz. — Ambrus Z. Magy. Hírl. 301. sz. — Alfa. Budap. Hírl. 300. sz. — Kappa. P. Napló 300. sz. — Bj. Nemz. Ujs. 300. sz. — R. t. Bud. Hírl. 300. sz. Sólyom F. Föv. Lap. 300. sz.

- Csallóközi Jenő*, Ilosvai Toldi Miklós históriája és a Toldi-monda. Podolini kath. algymn. 1895/6 értes.
- Császár Elemér*. A könyvdrama. Polit. Heti Szemle 1896. 45. sz.
- Császár E. Vezérmotivumok* a szép prózában. U. o. 1896. 41. sz.
- Cserhalmi H. Irén*. Ungarischer Dichterwald. Ism. Föv. Lap. 1896. 335. sz. — Vasár. Ujs. 1896. 52. sz. — *Nemz. Ujs.* 1896. 336. sz. — Egyetértés 1896. 343. sz. — Isk. Szemle 1896. 19. sz. — T. R. P. Napló 1897. 3. sz.
- Danka Placziá*. A szójátékok Arany János Aristophanesében. Philol. Közl. 1897. 37—53. l.
- Degré Alajos. Magy. Génusz. 1896. 45. sz.
- Domanovszky Sándor*. Petőfi ismeretlen költeménye. Fövár. Lap. 13. sz.
- Dus László*. Árpád. Hős költemény. Ism. B—y. Irod. Közlöny. 1896. 10. sz.
- Endrődi Sándor*. Kurucz nóták. Ism. M. Gy. Nemz. Ujs. 319. sz. — Föv. Lap. 318. sz. — P. Hírl. 319. sz. — Kemény Aladár. Tanulók Lapja 48. sz. — Vasár. Ujs. 48. sz. — Timár Szaniszló. Egyetértés 1896. 329. sz. — Horváth Cyrill. Budap. Hírl. 1896. 334. sz. — Sz. Ö. F. Máram. Lapok 1896. 49. sz. — Délmagy. Közl. 282. sz. — Mai Pál. P. Napló 1896. 338. sz. — Magy. Szemle 51. sz. — Bud. Szemle 89. köt. 139—145. l.
- Felszeghy Dezső*. Ezer év. Kolozsvár, 1896. Ism. Vasár. Ujs. 43. sz.
- Ferenczi Zoltán*. A kolozsvári nyomdászat története. Ism. i—s. Könyvszemle 310—313. l.
- Ferenczi Zoltán*. Petőfi életrajza. Ism. Alfa. Bud. Hírl. 1896. 293. sz. — Vasár. Ujs. 1896. 44. sz. — Magy. Szemle 1896. 48—49. sz. — Róna Béla. Budap. Napló 1896. 103. sz. — Versényi György. Erdélyi Múz. 488—489. l. — Hét 1896. 50. sz. Róna Béla. Polit. Heti Szemle 3. sz.
- Garda Samu*. Zalán futásának helye Vörösmarty költészetében. Székesfehérvári főreálisk. 1895/6 értes. 11—18. l.
- Gáspár Imre*. Vajda János. Magy. Szemle 1897. 4. sz.
- Gerő Károly*. Rózsaszínű levelek. Vigj. 3. felv. Először adták a vígszínházban jan. 19-én. Ism. Keszler J. Nemzet 20. sz. — k. t. Magy. Ujs. 20. sz. Silberstein A. P. Lloyd 17. sz.
- Győri Gyula*. A Toldi-kérdés. Pápai ref. főgymn. 1895/6 értes. 3—26 l.
- Halász Margit*. Petőfi lírai költészete. Zala 96. sz.
- Hegedűs István*. Guarinus és Janus Pannonius. (Értekezések a nyelv és széptud. kör. XVI. köt. 8. sz.)
- Herczeg Ferencz*. Az első fecske. Ism. Tábori Róbert. P. Napló 1896. 315. sz. — Doktor Apácai. Polit. Heti Szemle 1896. 47. sz. — Egyetértés 329. sz. — Hét 52. sz.
- Herczeg Ferencz*. Nászuton. Énekes bohózat 3. felv. Először adták a népszínházban nov. 24. Ism. Aba. Nemzet 325. sz. — Bj. Nemz. Ujs. 325. sz.
- Herzfelder Armand Dezső*. Kolozsvári Czementes János könyve. Könyvszemle 276—301. 350—373. l.
- Hetzel Samu*. A magyar közmondásokról. Délmagy. Közl. 1897. 1. és köv. számok.
- Hevesi Sándor*. Vajda János. P. Napló 19. sz.
- Illéssy János*. Balassa Bálint lakodalma. Philol. Közl. XX. 341—360. l.
- Jakab Ödön*. Pásztor tüzek. Ism. Incertus. Magyarország 1897. 15. sz. — Föv. Lap. 15. sz. — L. M. Magy. Szemle 4. sz.
- Kanyaró Ferencz*. »Salamon és Markalf« legelső kiadása. Könyvszemle 269—275. l.
- Kanyaró Ferencz*. Protestáns vitairatok Mélius idejéből. Könyvszemle 321—328. l.
- Kemény Zsigmond* összes művei. Sajtó alá rendezi Gyulai Pál. I—III. köt. Ism. Pap Ferencz. P. Napló 1896. 325. sz. — Magy. Hírl. 1896. 330. sz. — Egyetértés 329. sz. — Ignotus. Hét 48. sz.
- Kiss Ernő*. Vörösmarty mint nyelvész. Ism. Balassa József. Philol. Közl. 832 l.
- Köbor Tamás*. A félisten. Rövid ism. Budap. Hírl. 1896. 294. sz. — Tábori R. P. Napló 1896. 315. sz. — Sz. Zs. Magy. Ujs. 1897. 8. sz.

- Költők a költőről. (Rákosi J., Bartók L., Ábrányi E. Vajdáról). Föv. Lap. 20. sz.
- Komáromy András*. Kalendárium 1722-ből. Magy. Hírl. 1897. 8. sz.
- Kont I.* La Hongrie littéraire et scientifique. Ism. m. p. Bud. Szemle. 89. köt. 129—138. 1. — Pisani P. Polybiblion. 77. köt. 241. 1.
- Kossuth Lajos mint lapszerkesztő. P. Napló 15. sz.
- Kún István gr.* költeményei. Kolozsvár, 1896. Ism. Vasár. Ujs. 2. sz.
- L—l.* A gondolat a költészetben. Magy. Szemle 1897. 2. sz.
- Lázár Béla.* A tegnap, a ma és a holnap. Ism. Zlinszky Aladár. Phil. Közl. 812—817. 1.
- Lázár Béla.* Berzsenyi. Nemzet 1896. 338. sz.
- Lázár Béla.* Vajda egyénisége. Nemzet 19. sz.
- Makai Emil* és *Szécsi Ferencz*. Kaland. Dramolette 2 szakaszban. Első előadása a vígszínházban 1897. jan 7. Ism. Szomory Emil. Nemzet 8. sz. — Molnár Géza. Föv. Lap. 8. sz. — Oresztesz. Nemz. Ujs. 8. sz.
- Marton Bánk József*. Petőfi »Apostol«-a Magy. Szemle 1896. 48. sz.
- Mikszáth Kálmán*. Almanach. 1897-re Ism. Magy. Hírl. 1896. 330. sz. — Magy. Szemle 1897. 2. sz.
- Nikoló*. Beszélgetés Jászai Marival. Kecskem. Lapok 1896. 43. sz.
- Palmer Károly*. Arany János a közügyről. Nemzet 294. sz.
- Payr Sándor*. Berzsenyi Dániel az ekleziájában. Ev. Egyh. és isk. Lap 1896. 52. 53. sz.
- Pekár Gyula*. Az aranykeztűs kisasszony. Ism. Tábori Róbert. P. Napló 1896. 315. sz. — Doktor Apácai Polit. Heti Szemle 1896. 46. sz. — Monachus. Budap. Napló. 1896. 121. sz. — Ignotus. Hét 48. sz.
- Perényi József*. Katona Dénes élete és munkássága. S. A. Ujhelyi kath. főgym. 1895/6 értes.
- Petőfinék* egy ismeretlen költeménye. (Ida). Közli Borsos István. Föv. Lap. 1897. 4. sz. és P. Hírl. 4. sz.
- Pollák Miksa*. Arany János »Bajusz«-ához. Phil. Közl. 837. 1.
- Porzó*. Egyedül. (Emlékezés Vajda Jánosról). P. Hírl. 24. sz.
- Radó Antal*. A szombathelyi ünnep. Magy. Hírl. 1896. 339. sz.
- Régi Magyar költők tára. VI. köt. Ism. Dr. Dézsi Lajos. Könyvszemle 313—315. 1.
- Riedl Frigyes*. A magyar irodalom főirányai. Ism. Salgó Ernő. Egyetértés. 1897. 3. sz.
- Rózsa Géza*. A magyar és a francia színi kritika. Föv. Lap. 1. sz.
- Rudolf trónörökös költeménye. Vasár. Ujs. 44. sz.
- Sajó Aladár*. Regruták és más katonák. Rövid ism. Magy. Hírl. 1896. 330. sz. és 1897. 17. sz.
- Sajó Sándor*. Katona és Grillparzer. Ujverbászi algym. 1895/6. értes.
- Salgó Ernő*. Vázlatok a modern irodalom lélektanához. Egyetértés 273., 294., 343 és 350. sz.
- Sas Ede*. Herczeg Ferencz (Képpel.) Magy. Génusz 47. sz.
- Sörös Pongrácz*. Adatok Verancsics Antal primás családi viszonyaihoz. Magy. Sion 1897. 18—31. 1.
- Szabó Jenő*. Ujabb versek. Rövid ism. Vasár. Ujs. 1897. 1. sz.
- Szabó K.* és *Hellebrant Á.* Régi Magyar könyvtár III. köt. Ism. Dr. Dézsy L. Irod. Tört. Közl. 1896. 501. 1. — F. I. Könyvszemle 1896. 385—387. 1.
- Szabolcska Mihály*. Költemények. Ism. Dr. Császár Elemér. Polit. Heti Szemle 1897. 2. sz.
- Szabadó*. Vajda János szerelme. Föv. Lap. 19. sz.
- Szántó Kálmán*. Weér Judit és egyéb elbeszélések. Kecskem. Lap. 1896. 44. sz. — Hét 1896. 52. sz. — Sz. Zs. Magy. Ujs. 1897. 8. sz. — Magy. Szemle 1897. 3. sz.
- Szávay Gyula* Ujabb verses könyve. Ism. Magy. Hírl. 1897. 10. sz. — u. p. Alföld 11. sz.
- Széchenyi első találkozása Kossuthal. Függetlenség 1897. 1. sz.

Toncs Guszláv. Kölcsey Ferencz paedagogiai nézetei. Magy. Paedag. 473—490. l.

Török Konstant. Br. Orczy Lőrincz költészetének ethikus természete. Bajai kath. főgym. 1895/6 értes.

Tóth Béla. A boldog asszony dervise. Ism. Magy. Szemle 1896. 51. sz. — Igotus. Hét 48. sz.

Ujvári Béla. Gárdisták. Vigjáték 4 felv. Első előadása a nemz. színházban jan. 15-én. Ism. H. S. P. Napló 16. sz. — K. t. Magy. Ujs. 16. sz. — Palágyi Lajos. Föv. Lap. 16. sz. — Ambrus Z. Magy. Hírl. 16. sz. — Silberstein A. P. Lloyd 14. sz. — Keszler J. Nemzet 16. sz. — Magy. Szemle 4. sz.

Váczy János. Berzsenyi Dániel életrajza. Ism. Erdélyi Károly. Phil. Közl. 808—810. l.

Váczy János. Berzsenyi 1810-ki látogatása Pesten. Budap. Hírl. 1896. 338. sz.

Vadnay Károly. Degré Alajos. Föv. Lap. 1896. 303. sz.

Vadnay Károly. Jelentés az 1896-iki Kóczán pályázatról. Akad. Értes. 1897. 25—38. l.

Vajda János. Sz. F. Alkotmány 16. sz. — Magy. Állam 15. sz. Vásár. Ujs. 4. sz.

Vajda János költészete. Alföld 15. sz.

Verner László. A karczagi paraszt poetáról. (Varga Mihály). Szarvasi Lapok 3. sz. — Zala 5. sz. — Brassói Lapok 6. sz.

Vértesy Gyula. Vajda Jánosról. Föv. Lap. 19. sz.

Wertheimer Ede. Adalékok a »Magyar Kurir« történelméhez. Századok 1897. 14—25. l.

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.

